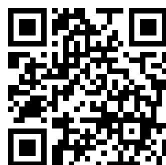
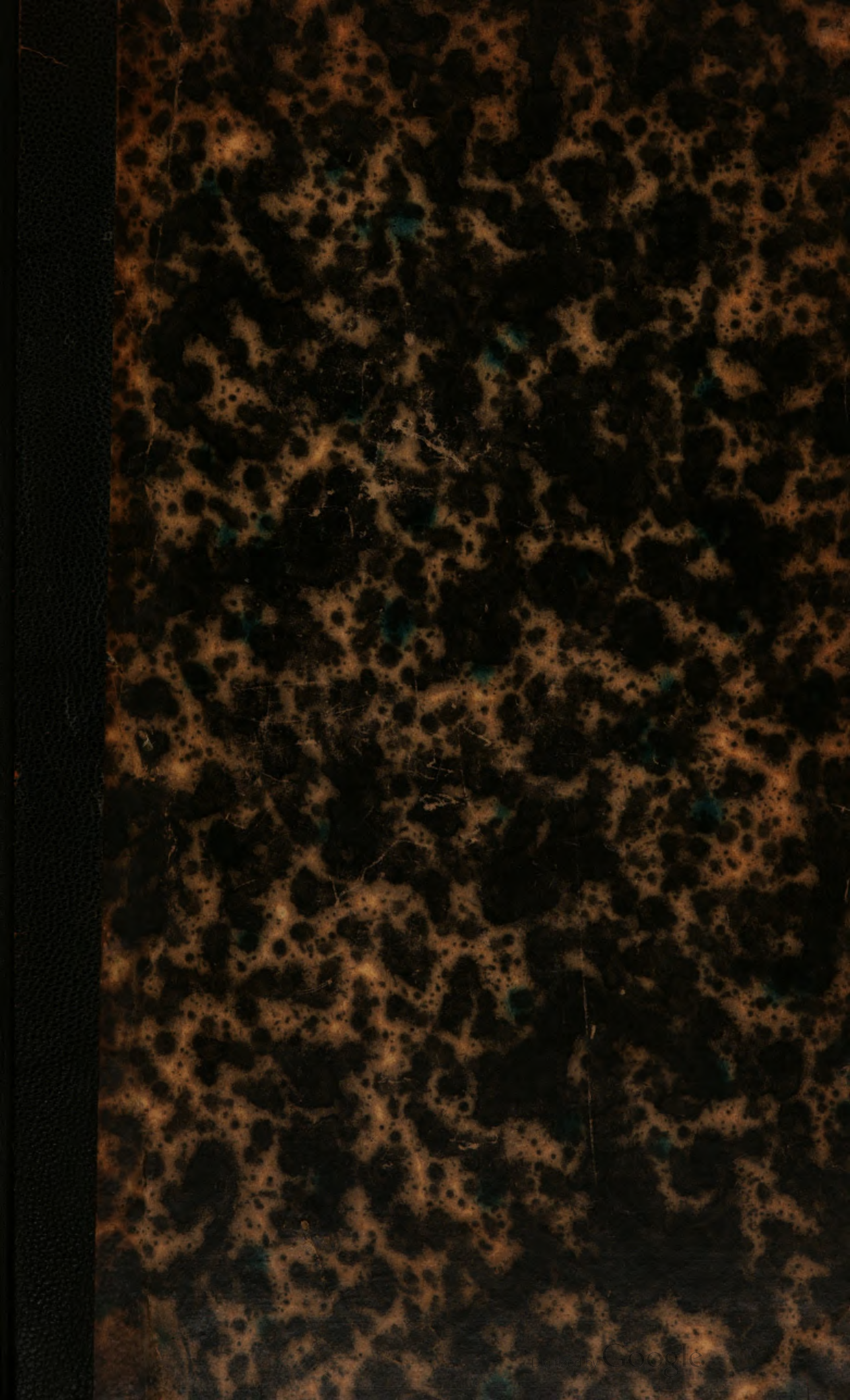

JAN BOENDALE,

OOK GEHEETEN

Jan DE CLERC;

ZIJN LEVEN, ZIJNE WERKEN EN ZIJN TIJD,

DOOR

H. HAERYNCK,

LEERAAR BIJ HET KONINKLIJK ATHENÆUM TE ELSENE-BRUSSEL,
BRIEFWISSELEND LID
DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE.

GENT
DRUKKERIJ S. LELIAERT, A. SIFFER & Cie,
Drukkers der Koninklijke Vlaamsche Academie
HOOGPOORT, 52.

1888.

Jan BOENDALE,

OOK GEHEETEN

Jan DE CLERCK;

ZIJN LEVEN, ZIJNE WERKEN EN ZIJN TIJD.

JAN BOENDALE,

OOK GEHEETEN

Jan DE CLERC;

ZIJN LEVEN, ZIJNE WERKEN EN ZIJN TIJD,

DOOR

H. HAERYNCK,

LEERAAR BIJ HET KONINKLIJK ATHENÆUM TE ELSENE-BRUSSEL,
BRIEFWISSELEND LID
DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR TAAL- & LETTERKUNDE.

GENT
DRUKKERIJ S. LELIAERT, A. SIFFER & Cie,
Drukkers der Koninklijke Vlaamsche Academie
HOOGPOORT, 52.

1888.

DEN WELEDELEN HEERE

G. WITTENAUER,

GEMEENTERAADSHEER VAN LUXEMBURG,
RIDDER DER EIKENKROON, ENZ.,

UIT VERKLEEFDHEID & ERKENTENIS,

EERBIEDIG OPGEDRAGEN

DOOR

DEN SCHRIJVER.

VOORWOORD.

HET tijdperk waarin J. F. WILLEMS en zijne vrienden al de krachten van hunnen schranderen geest en hunne taaie volharding ontplooiden, om onze roemrijke middeleeuwsche letterkunde in het licht te stellen, moet ongetwijfeld tot den heerlijksten tijd der Vlaamsche beweging gerekend worden. Kronijken, ridder- en zedenromans, liederen, volksverhalen, niets ontsnapt aan den vorschenden ijver des meesters en zijner medewerkers, waaronder vooral SNELLAERT, C. P. SERRURE, BLOMMAERT, DAVID en BORREMANS dienen genoemd te worden.

Onze taal doen herleven, die, door een tweehonderdjarig verval van ons volk, meer en meer verbasterde en verkwijnde; aan het beschaafd Europa toonen, dat Vlaanderen eene schitterende letterkunde bezit en dat de poëzij van het voorgeslacht groote mannen en onvergankelijke meesterstukken telt : ziedaar het dubbel doel door de koene werkers beoogd en bereikt.

Ofschoon Noord-Nederland in den laatsten tijd op twee recht groote mannen wijzen mag, JONCKBLOET en DEVRIES, kan het nochtans niet teenemaal opwegen tegen Vlaamsch-België op het gebied der vorschingen naar onze oude letterkunde, die werken

telt, zooals *Reinaert de Vos*, welke, met de meesterstukken onzer beeldende kunst, tot de machtigste nationale kunstuitdrukkingen behooren, waartoe een volk ooit geraakte.

Het getal teenemaal onuitgegeven oude werken der XII., XIII. en XIV. eeuwen is heden zeer beperkt, althans wat krijgs- en ridderromans betreft. Lang reeds kennen wij den *Bere Wisselau, Carl ende Elegast, den Grimbergschen Oorlog*, en zooveel andere oorspronkelijke bladzijden onzer verhalende dichtkunst. Tot de geringste brokstukjes uit den *Karel-en den Arthurkring* werden met liefde bijeenverzameld, en met geestdrift uitgegeven.

De kleinere verhalen, de zoogenoemde *Sproken*, de lievelingslezing der burgerij uit de XIV. eeuw, en die met het lied vaak aangewend werden als politiek propagandamiddel, bleven ook niet vergeten.

EELCOO VERWIJS liet de boerterijen kennen, die de meer gestrenge uitgevers van het *Belgisch-* en het *Vaderlandsch Museum* hadden in de lade gehouden, onder opschrift « *ne imprimatur* ».

Onlangs nog heeft STALLAERT de uitgave begonnen van een onzer tooneelwerken uit het tijdperk der eerste *mysteriën* en *mirakelen*. Behalve voor de XVI. eeuw werd ons tooneel uitgegeven door HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, MERTENS, enz.

Slechts de didaktische school, met hare lange, vaak vervelende zedeleerende werken, werd eenigszins verwaarloosd, als uitgave en vooral als studie. Wat men tot heden weet omtrent den *Sidrac* of omtrent den roman der *Zeven Wijzen* strekt niet heel verre, hoewel het zoo gemakkelijk ware ze overal bekend te maken, vermits de handschriften ervan nog bestaan en men ze eenvoudig hoefde af te schrijven en te laten drukken.

Het zou echter eene dwaling zijn te gelooven, dat onze middeleeuwsche letterkundige geschiedenis nog moet opgemaakt worden. JONCKBLOET heeft ze meesterlijk geschetst met breede lijnen en levendige kleuren. TE WINKEL heeft verder op schrandere wijze alles bijeengelezen wat over onze letterkunde links en rechts reeds geschreven werd. Zijn uittermate nuttig werk staat tegenover dat van zijnen roemrijken voorganger, gelijk de geschiedenis der Duitsche letterkunde van WACKERNAEGEL tegenover die van GERVINUS. Welk een schat van zorgvuldig aangehaalde bronnen, wat een repertorium van zienswijzen, zoo bondig als duidelijk blootgelegd, welke kostelijke herinneringen tevens aan al de staatkundige en maatschappelijke bijzonderheden, die eenig licht konden werpen over onze letterkundige geschiedenis!

Vergeten wij ook niet welverdiende hulde te brengen aan C.-A. SERRURE en aan STECHER. Op ettelijke plaatsen hebben zij nieuwe beschouwingen in het midden gebracht; doch hunne werken, jammer genoeg, omvatten slechts het graafschap Vlaanderen en het huidige België.

Met de werken dier schrijvers en de geleerde bijdragen van MONE, DEVRIES, SNELLAERT, J. F. WILLEMS, BORREMANS, GÉNARD, ALBERDINGH-THIJM, DE PAUW, VAN EVEN, VERSNAEYEN, enz. tot leiddraad, hebben wij het ondernomen eene geschiedenis te schrijven van de burgerlijke didaktische school der XIV. eeuw, die door JAKOB VAN MAERLANT gesticht werd, daar hij eene ernstigere, strengere richting aan onze letterkunde gaf, op het oogenblik dat het ridderromantism het eenvoudig schoone varen liet, alles overdreef, en zoo in verval geraakte.

Onderhavige studie over JAN BOENDALE, den vermaarden Antwerpschen schepenklerk, en over zijn

zeer uitvoerig werk, zal de voorbode zijn eener reeks soortgelijke werken over andere schrijvers, die rechtstreeks of onrechtstreeks in verband staan met de nieuwe richting ingevoerd door den « vader der Dietsche dichters al te gader ».

Slechts door de grondige ontleding der volledige werken van GILLIS VAN MOLHEM, HEIN VAN AKEN, LODEWIJK VAN VELTHEM, JAN DE WEERT, enz. zullen wij een samenvattend werk kunnen leveren, waarin de didaktische letterkunde van de XIV. eeuw in haren oorsprong, ontwikkeling en gevolgen zal beschouwd worden.

Hoe graag arbeidden wij onafgebroken aan de taak, die wij ons oplegden; doch, hebben wij onze talrijke ambtsbezigheden verricht en, gelijk het elken Vlaming betaamt, in de mate onzer krachten het onze bijgedragen in den strijd, dien onze wakkere taalgenooten voeren tot heropbeuring van onzen stam, dan blijft ons maar al te weinig vrije tijd over.

Een woord over de letterkunde in westelijk Europa vóor Boendale.

De Nederlandsche vangt aan in de XII. eeuw en ontwikkelt zich uit de Karlingsche letterkunde, die zich van de onze onderscheidt door een bepaald al-Duitsch karakter.

Met het verslappen der staatkundige banden, die ons aan het Rijk van Karel den Grooten hechtten, verminderen de verstandelijke betrekkingen met de landen van over den Rijn en onze schrijftaal wordt verschillend van het Duitsch.

Van dan af heeft onze poëzie een eigenaardig bestaan : hoofdzakelijk als weerspiegeling van onze

zeden en gebruiken en verder als navolging van het Fransch en het Latijn.

De *Nibelungen,* gedicht in de XI. eeuw, in Rijnlandschen tongval, werden kort nadien in onze taal overgeschreven. Doch eene nieuwe kunst, uit Frankrijk herkomstig, wordt weldra hier te lande en ook in Duitschland overigens, beoefend. Het korte, meer levendige vers vervangt den ouden meter, welks statigen gang en verdeeling te midden nog het stafrijm herinnerden der eerste Duitsche tijden.

Het oudste werk in korte verzen, dat tot ons gekomen is, schildert in naïeve maar grootsche taal de nog halfbarbaarsche zeden van den aanvang der middeleeuwen, en schijnt geschreven in de eerste helft der XII. eeuw. Wij bedoelen den roman van den *Bere Wisselau,* die, verbonden met eene andere volkssaga, de ontwikkeling is eener episode uit de *Nibelungen* : « Siegfrieds berenvangst ».

De verhalende gedichten van HEINRICH VAN VELDEKE staan in nauw verband met den *Bere Wisselau,* als taal en als verteltrant. Men heeft zelfs verondersteld, doch ten onrechte meenen wij, dat dit gedicht aan van Veldeke moest toegeschreven worden.

In Frankrijk verdween het oude slepende vers met de Yeestenzangen, om plaats te maken voor eene nieuwe poëzie. De *Arthurkring* ontstond en ontleende aan de oude Britten eene mystieke legende, die tot nieuwe verdichtingen aanleiding gaf : *de tafelronde en zijne avontuurlijke ridders.*

Deze kring, waarin de eeredienst der vrouw en het zoeken naar persoonlijke lotgevallen de tafereelen innamen van groote gevechten en slachtingen, had voor bijzonderen apostel en beoefenaar CHRÉTIEN DE TROYES, die aan het hof verbleef van Philip van den Elzas, graaf van Vlaanderen, tevens van Artezië en een groot deel van Picardië.

Onder letterkundig oogpunt is de *Arthurkring* tegenover den *Karelkring* wat de stijl van den tijd van Lodewijk XV. is tegenover de groote kunstopvattingen van het Gothisch- en het Renaissance-tijdvak. Het was overfijne kunst, doch kleine kunst, soms lief, doch meestal zouteloos. Het verhevene, het ruw hartstochtelijke hadden plaats gemaakt voor iets overeengekomens, iets gedwongens.

CHRÉTIEN DE TROYES vervoerde zijne lezers in eene wereld, waar niets natuurlijks noch echt mannelijks huisde, en die zelfs de uitdrukking niet was eener werkelijke geestdrift; men sprak er, ja van zwaarden en verwonden, doch meer om aan de edele kasteelvrouwen te behagen, dan om woeste krijgers tot nieuwe gevechten meê te slepen.

Het gezond verstand en het mannelijk karakter der Vlamingen verzett'en zich aldra tegen deze verwijfde kunst, die in zich de kiemen van een spoedig verval bevatte.

Een Vlaamsch dichter uit de omstreken van Gent, WILLEM, — die men WILLEM VAN HULSTERLOO zou kunnen heeten, in afwachting dat men zijnen echten familienaam ontdekke, — schiep den onnavolgbaren *Reinaert De Vos.* Hoewel in 1190 gedicht in de volkstaal, getuigt hij van den fijnsten kunstsmaak en de diepste menschenkennis bij zijnen schrijver : hij is hoofdzakelijk de schildering van het hof van Philip van den Elzas en van de koningin Mathilde.

De XII. eeuw was eene eeuw van scheppingen geweest. De gemeenten ontstonden en de *Arthurkring* alsmede de verhalen van den Vos en Isegrim. De XIII. eeuw daarentegen bracht weinig nieuws voort : men beperkte zich met te herhalen en te bewerken wat in vroegeren tijd gedacht en geschreven werd.

't Was dan dat MAERLANT in de letterkunde die groote omwenteling teweeg bracht, die Vlaanderen aan het hoofd der volkeren van dat tijdperk stelde. Hij verstootte de school van CHRÉTIEN DE TROYES met hare lichtzinnige verdichtsels en verving ze door eene gezonde, ernstige, zedelijke en leerzame letterkunde voor het volk. Dat was de taak van den Damschen griffier, die, in al zijne werken, de gelijkheid der maatschappelijke standen en het afschaffen der voorrechten van den adel aanpredikte, en die, in de taal van zijn volk, beurtelings de geschiedenis, den godsdienst, de zedeleer, het recht en de natuurwetenschappen behandelde.

Moeilijk ware het beter den toenmaligen toestand te schetsen dan in de volgende aanhaling van eenen man, die aan onze letterkundige geschiedenis uitstekende diensten zou bewezen hebben, hadde hij dit vak niet verlaten voor andere studiën.

« (1) In den loop der XIII. eeuw zien wij de letterkundige wereld, als het ware, in twee kampen verdeeld; hier is het de ridderpoëzij met hare verbloemende verbeelding, met hare zucht tot het heldhaftige en die het adellijke slot bewoont of tot vermaak der ongeleerde menigte dient; ginds is het de scholastieke wijsbegeerte, de encyclopedische wetenschap, met haren pedantischen stoet en die in het klooster en in de school heerscht. In beide kampen klinkt eene andere spraak : de adel, het volk gebruiken de moedertaal; de geleerden, de kerk beoefenen het Latijn. Verschillend in zich zelven en in hunne uitdrukkingsmiddelen leven deze twee bescha-

---

(1) C. A. SERRURE. *Geschiedenis der Nederlandsche en Fransche Letterkunde in Vlaanderen.* Gent 1855, bl. 201.

vingskringen langen tijd in een afgesloten veld, als waren zij elkander onbekend en of wilden zij elkander verachten; deze koestert de zucht naar waarheid, gene blaakt voor aangename afdwalingen des geestes. Eener streek, eenen naam was het gegeven beide afgezonderde werelden in verband, in gemeenschap te brengen; die streek was Nederland, die man Jacob van Maerlant. Door hem werd de schat van wetenschap, die gansch Europa's geest had te zamen gebracht, voor het eerst in eene volkstaal, in het Dietsch voorgesteld. Vlaanderen, door den hoogen trap van beschaafdheid, dien zijne handel- en nijverheidsrijke bevolking had bereikt, door het positievere karakter zijner landzaten, bevond zich het vroegste gewest, alwaar de menigte in staat was de lettervruchten der middeleeuwsche geleerdheid te smaken. In Frankrijk b. v. ziet men de eindelooze werken, welker vertaling Maerlant ondernam, slechts een vierde eeuw later dan bij ons in de volkstaal overgebracht. »

De schrijvers der XIV. eeuw behoorden tot de school van J. van Maerlant en onder die was Jan Boendale, ongetwijfeld de vruchtbaarste. De werken, die wij van hem kennen, bevatten niet min dan 88,619 verzen.

De Schrijver.

Brussel, 20. Mei, 1888.

BOENDALE

EERSTE HOOFDSTUK.

Boendale's ambtelijk en staatkundig leven.

BOENDALE was niet een dier groote mannen, wier loopbaan een gedurige strijd is, tegen al wat hen omringt : zedelijke strijd, om eene gedachte, trots eeuw en tijdgenooten, te doen zegevieren; stoffelijke strijd om het schrale bestaan aan tegenspoed en vervolging te ontwoekeren.

Hij was nog jong, toen hij als klerk in den dienst van Antwerpen trad, eene onzer aanzienlijkste gemeenten, die reeds in de XIV. eeuw een deel had bereikt van dien weergaloozen bloei, waarmede ze twee eeuwen later, boven alle handelsteden van Noord-Europa praalde. Wij vinden er hem eerst in 1312.

Eenige jaren nadien werd hij van hulpklerk tot hoofdklerk, dat is stadsgriffier, verheven. Deze betrekking stelde hem, even als Grapheus en Gevartius later, in verband met alles wat in het land groot, rijk en machtig was. Als stedelijk ambtenaar of als dichter, vinden wij hem beurtelings in verkeer met den hertog van Braband en dezes hovelingen, in aanraking met uitheemsche vorsten, hooge geestelijken en aanzienlijke burgers. Zijne ambtsbezigheden en zijn staatkundig streven werkten krachtdadig samen om den schrijver te vormen en dien prac-

tischen geest te ontwikkelen, welken wij zoo vaak bij hem waarnemen.

Daarom zullen wij aanvangen met te wijzen op de voornaamste geschiedkundige feiten, die in betrek staan met zijn griffierschap, en den invloed doen uitschijnen, welke die gebeurtenissen op zijne zienswijze uitoefenden.

Boendale, immers, oneindig meer dan Maerlant, was onderhevig aan de werking en de aantrekkingskracht van wat hem rechtstreeks omringde. Zijne werken zijn wezentlijk de spiegel van zijnen tijd; terwijl die van den grooten Damschen dichter, mogen beschouwd worden, niet als het lijdelijke glas, dat het licht terugkaatst, maar als de gloeiende fakkel, die het licht baart en allerwegen rondschiet.

Het jaar 1312 is een belangrijk tijdstip voor de geschiedenis van België. Het was dan dat hertog Jan II. de *Staten van Braband* stichtte. Deze Staten, welke, gedurende den ganschen loop der XIV. eeuw, en later nog, gewoonlijk halfweg tusschen Brussel en Leuven, te Cortenberg, vergaderden, vormen de eerste bestendige parlementaire inrichting in ons land.

De hertog zocht steun bij zijn volk. Door eene ongeneesbare ziekte aangedaan en zijn einde voelende naderen, wilde hij aan zijn dertienjarig zoontje, insgelijks Jan geheeten, de Brabandsche kroon en tevens de liefde zijner onderdanen verzekeren. De vorst ontsliep den 27. October nadien.

Jan II. hield in den zomer van 1312, volgens oud Frankisch gebruik, open hof (cour plénière), om, bij gemeenen berade, tot het inrichten der ontworpene

bestendige Staten van Braband over te gaan (1).

Op die buitengewone plechtige vergadering, in de groote zaal der Benedictijner-Vrouwenabtdij, te Cortenberg gehouden, verschenen meer dan zestig groote leenmannen en baanderheeren van Braband, benevens de afgevaardigden van achttien steden en vrijheden. Aldaar werd de vermaarde *Charter van Cortenberg* opgesteld, die door alle aanwezigen bezegeld werd, en die moet beschouwd worden als den grondsteen van de zoo beroemde *Blijde Inkomst* der Brabandsche hertogen.

In het 4de artikel van de Cortenbergsche Charter wordt het volgende bepaald : « Voert sullen wij ende onse nacomelinghe, bi ghemeinen rade van onsen lande, kiesen binne lands viere ridderen, de orborlecste ende vroedste, die men vinden mach omme 's lands orbore; ende drie goede liede van Lovene, drie goede liede van Brussele, enen goeden man van Antwerpen, enen van 's Hertoghen Bossche, enen van Thienen ende enen van Leeuwe of Zoutleeuw (Léau). Ende dese, die aldus ghecoren worden, selen comen ende vergaderen te Cortenberghe, *van drien weken te drie weken*, » enz.

De ziekte van Jan II. was oorzaak, dat, na vermeld *open hof* van Cortenberg, om 's hertogen aanwezigheid mogelijk te maken, de eerste statenvergaderingen op het slot van Vueren of Tervueren werden gehouden (2).

Dit slot was het voornaamste zomerverblijf der

---

(1) Dergelijke algemeene vergadering werd den 14. Mei 1267, na den dood van Hendrik III., door zijne weduwe Aleide van Burgondië bijeengeroepen, om de verheffing van Jan I. in plaats van zijnen ziekelijken oudsten broeder te bekrachtigen. — DAVID, *Vaderlandsche Geschiedenis*, Leuven, 1855, D. V. bl. 270.

(2) De eerste Statenvergadering had plaats den 27. September 1312.

hertogen van Braband (1). Heden nog roemt men zijne prachtige warande. Het dorp had zooveel voorrechten, dat het bijna als stad gold; het werd gerekend onder de achttien steden en vrijheden, die bij de bovengemelde algemeene vergadering of open hof te Cortenberg vertegenwoordigd waren.

Gelijk de even aangehaalde tekst verklaart, had Antwerpen, bij de vroegste inrichting der bestendige staten, slechts eenen vertegenwoordiger. Dit wordt bevestigd door de volgende plaats, uit eene nu verloren geraakte rekening der stad Antwerpen van het jaar 1312, en waarvan Papenbrochius (2) ons den inhoud heeft bewaard. Wij doelen hier op de regels na het woord *Item.*

In crastino S. Catharinæ Virginis (26[a] *novembris*) *libras parisienses VIII, stuferos XIII dominis :* JOANNI WILLEMAERTS et WILHELMO VAN EYCKHOVE, deputatis una cum ceteris, Statibus *ad conventum* CORTEBERGENSEM.

Item eidem JOHANNI WILLEMAERTS, *qui* VURAM *ivit* CUM JOANNE DE CLERCK *ad Statuum conventum XIII libras et stuferos X.*

---

(1) A. WAUTERS, *Histoire des Environs de Bruxelles,* D.

« Wat Tervueren zelf betreft, dit voor ons eenvoudig dorp was met wallen en poorten voorzien, bezat eene eigene keur en was met verscheidene voorrechten begiftigd, dezelfde als die welke Leuven genoot. Het had zes schepenen en droeg trots als wapen eenen klimmenden leeuw. Voor burgerlijke en lijfstraffelijke zaken stond Tervueren onder Leuven. » SNELLAERT, inl., bl. XXXV.

(2) *Annales Antverpienses* (Uitg. Mertens en Buschmann). T. I, p. 83.

Zooals Snellaert (bl. XLI) reeds zegde, was hoogst vermoedelijk de stadsrekening in het vlaamsch. Zoo zijn de rekeningen onzer verschillige steden in de XIV[e] eeuw. Ook Devries opperde den twijfel of die rekening in het vlaamsch ofwel in het latijn werd opgemaakt. Een knap archivaris, dien wij raadpleegden, meent dat wanneer de rekeningen als register opgemaakt werden, ze in het vlaamsch waren; voor perkamenten rollen was zulks niet altijd het geval.

De eerste regels vermelden het zenden van twee schepenen of voorname personen, den 26. November 1312, wanneer de stad slechts éene stem op de Statenvergadering mocht uitbrengen (1). Dit laat zich verklaren door het gewicht der omstandigheden : de dood van Jan II. en de troonbeklimming van *'tKint van Braband*, t. t. z. van den minderjarigen Jan III. Dit maal beschouwde men de Statenverzameling als een wezentlijk *open hof*, en niet alleen de gewone afgevaardigde van Antwerpen ging derwaarts, maar men stuurde er meer vertegenwoordigers heen, waarschijnlijk opdat deze, vóor de zitting, onder elkander zouden beraadslagen.

De gewone Antwerpsche afgezant op de Cortenbergsche staten was Jan Willemaerts, dien wij uit eene oorkonde van 1289 kennen als ridder (eques) en als schepen zijner stad (2). Wat zijnen reisgezel, den stadklerk, betreft, in de laatste § der even aangehaalde oorkonde vermeld, men zal op die vergadering gewis niet gedacht hebben, dat hij geroepen was eene voorname plaats in onze vaderlandsche letterkundige geschiedenis te bekleeden, en dat hij tevens, nog eeuwen nadien, als historieschrijver zou geraadpleegd worden, om hetgeen hij met eigen oogen zag, met eigen ooren hoorde en zoo goed te boek stelde.

Wij leerden onzen schrijver uit den aangehaalden Latijnschen tekst der stadsrekening kennen

---

(1) Eerst in later tijd zond Antwerpen regelmatig twee afgevaardigden naar de Brabandsche Staten.

(2) *Nobilatis sive septem tribus patriciæ Antverpienses*, Lugd. Batav. 1672, bl. 9.

De Willemaertsen maakten een der zeven edele geslachten van Antwerpen uit.

onder den naam van *Jan De Clerck*. Opmerkelijk is het, dat er niet *Joannem clericum* staat. Dadelijk zullen wij zien waarom.

Over De Clerck's loopbaan, welke lang in het nevelige bleef, ging eerst wezentlijk licht op door de ontdekking van een handschrift der *Teesteye*, gedaan door den beroemden orientalist Hoogleeraar Dozij. Daarin luidt het :

Vs. 1 Alle die ghene, die dit werc
sien, lesen ende horen
die gruet ic Jan, gheheten Clerc,
van der Vueren gheboren.
Boendale heet men mi daer,
ende wone 't Antwerpen nu,
daer ic gescreven hebbe menich jaer,
der scepenen brieve, dat seg ic u, *enz.* (1)

Er werd, meenen wij, door den geleerden Antwerpschen stadsarchivaris, den heer Génard, uit die aanhaling een eenigzins onzeker gevolg getrokken, wanneer hij in het *Taelverbond* schreef (2) :

« Tervueren was zijne geboorteplaats en dáár heete hij Boendale; ziedaar zijn geslachtnaam; maar, sinds jaren als schepenklerk *te Antwerpen* gevestigd, werd hij *daar,* in de wandeling, Jan De Clerc, *geheeten* en zijn familienaam geraakte in onbruik. » (3)

---

(1) Stecher in zijne *Histoire de la littérature néerlandaise*, Bruxelles, bl. 116 zegt :

« Il naquit à Tervueren en 1285. Ses parents qui étaient riches le firent élever avec soin pour le service de l'église. Etudia-t-il à Paris? C'est probable.... En 1310, n'ayant reçu que les ordres mineurs, il fut nommé premier clerc des échevins d'Anvers. » Dit alles is louter gissing. Génard, in het *Taelverbond* (1853) en Mertens en Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen* II, bl. 412, waarop verder verwezen wordt, bezigden geenszins noch voor geboortejaar, noch voor stand der ouders, noch voor geestelijke ordinatie zulken bevestigenden toon.

(2) *Taelverbond*, 1853, bl. 161.

(3) Dat de naam van *De Clerck* dien van Boendale te Antwerpen niet verdrong, blijkt uit de door Génard bekendgemaakte en hier verder

Wij gelooven, dat hij reeds voór zijne vestiging te Antwerpen den dubbelen naam van *Jan De Clerck*, alias *Van Boendale* (1) droeg.

Wel is waar, in de eerste oorspronkelijke melding, die wij van hem in zijne nieuwe verblijfplaats vinden, t. t. z. in de stadsrekening van Antwerpen van 1324, heet hij reeds Jan « De Clerck » (2) terwijl zijne kollega's, als schepenklerken, hunnen familienaam behielden. (Zoo treft men deze aan onder den naam van Claes Noese, Rase de Pape, enz.) Maar in die eeuw heeft men talrijke voorbeelden van geslachten die twee namen tevens dragen : zoo in : *Tkint, alias van Rodenbeke, De Brauwere, alias van Steenlant,* zijn van Rodenbeke en van Steenlant de echte geslachtnamen, en 'T Kint en de Brauwere niets dan toegevoegde om eenen familietak van andere te onderscheiden.

Boendale, veronderstellen wij, heette « De Clerck » (3) omdat zijn vader of mogelijks reeds zijn grootvader een klerk, dat is hier, een schrijver van beroep, was (4).

---

aangehaalde oorkonden van 1336, waarin voorkomt « Johannes dictus de Boendale » en van 1344 waar men leest » domus Johannis de Boendale » en dit alzoo herhaaldelijk zonder andere aanduiding.

(1) Boendale is eene wijk van Elsene-bij-Brussel; het is thans op de uiterste grenspaal van het bebouwde deel des Brusselschen omkrings.

(2) Wij zagen vroeger dat Papenbrochius wel van meening is dat het eenen *De Clerc* en niet eenen *clerc* in de stadsrekeningen gold, want, 't zij hij vertaalde of afschreef, hij stelde immer « De Clerck ».

(3) In een Latijnsch stuk van 1343 staat : « *Presentibus..... Johanne dicto Clerico et Nicolao dicto Nœse, clericis* » GÉNARD, *Taelverbond.* 1853. bl. 199.

(4) Het woord *clerc* of *klerk* heeft verschillige beteekenissen :

1° Deze van priester of lid der geestelijkheid.

2° Deze van eenen persoon, die onder het geestelijk rechtsgebied stond, en eene betrekking had, welke van de geestelijkheid afhing, en welke van de geestelijke voorrechten baatte. (Clerc d'église.)

3° Deze van bediende, t. t. z., van onderwezen persoon, die van zijne penne leeft. (Notarisklerk, handelsklerk, stadsklerk).

4° Deze van geleerde (savant, auteur). Boendale, naar Maerlant's voorbeeld, gebruikte het in dien zin. « Aristoteles, den *wisen clerc.* »

Men heeft het jaar 1310 opgegeven als het vermoedelijke tijdstip van Boendale's aankomst te Antwerpen. Dit is echter eene gansch willekeurige veronderstelling. Hetzelfde geldt zijne geboorte, die men stelt tusschen 1280 en 1290; beter ware het te zeggen, op het einde van de XIII. eeuw.

Wat het tijdstip van zijn in-dienst-treden als schepenklerk te Antwerpen aangaat, wij hebben ook slechts gissingen desaangaande. Waarschijnlijk was het ter gelegenheid der Tervurensche samenkomsten, die de eerste *Statenvergadering* vergezelden, dat de jonge Tervurenaar opgemerkt werd, en in ambtelijke betrekking trad. Dus wellicht in hetzelfde jaar 1312.

Weinige jaren later treffen wij hem aan als schrijver.

Zijne eigene getuigenis omtrent zijn eerste werk, de *Brabandsche Yeesten*, (1) luidt dat hij het in 1318 aanving.

Dit boec waert beghonnen voerwaer,
doe men screef Jhesus Cristus jaer
dertien hondert achtien mede,
al 't Antwerpen in die stede. (2)

Hier dient opgemerkt, dat een der handschriften, (dat van Gevartius, later Kluit's eigendom), in plaats van 1318, het jaartal 1322 opgeeft (3). Jonckbloet heeft het tijdstip der vervaardiging der *Brabandsche Yeesten* hooger willen doen opklimmen; hij meent

(1) Wij zullen verder onderzoeken of hem de vertaling van *Ogier van Denemarken*, eenen ridderroman uit den Karelkring mag toegeschreven worden.

(2) Willems, *Inleiding*, bl. XIV.

(3) Willems. *V. B.* 10 cap (I D. bl. 445.)

dat ze rond 1315 reeds voltooid waren, zich beroepende op de volgende verzen, waar de schrijver spreekt over het huwelijk van Jan III.:

Hier met laet ic bliven
mijn dichten en scriven;
want ic nemmer en can gheleesten
van der hertoghen Yeesten;
Want nu regneert dese Jan
ghelovic den tijt, voert dan,
dat hem ghevallen eneghe saken,
die sal ic dichten ende maken,
eest dat ics hebbe stade.

Dat moet ten tijde van bedoeld huwelijk geschreven zijn, zegt Jonckbloet (1), te meer daar het verhaal in het vervolg der *Yeesten* reeds aanvangt met 1317, toen « *Otto van Buren Tiele nam ende beroefde.* » Onzes dunkens heeft Jan De Clerck, hoewel hij in 1318 schreef, het eerste deel zijner *Yeesten* niet verder doorgezet dan tot in 1315; en dit om geene andere redenen dan deze: vooreerst omdat voor de behandeling van 1316, Lodewijk Van Velthem 's vervolg op Maerlant's *Spiegel Historiael* hem als leiddraad ontsnapte, ten tweede omdat er van den jeugdigen vorst nog niets belangrijks te zeggen viel. In een werk, den hertog toegedacht, moest eventwel althans één feit besproken worden, waarbij hij anders dan onmondige knaap, « Kint van Brabant », zou optreden. Zijn huwelijk was zijne eerste merkwaardige daad (2), en kwam den schrijver tot het sluiten van het eerste deel der *Yeesten* uiterst wel te stade.

Het was op verzoek van zijnen vriend en bescher-

(1) *Dietsche Doctrinale*, voorrede bl. XX.

(2) De jonge hertog bleef echter onder de voogdij van zijnen schoonvader, den Graaf van Evreux, en van de Brabandsche heeren.

mer, Willem Bornecolve, dat Boendale aan de *Yeesten* de hand legde (1).

Door een gelukkig toeval is de Antwerpsche stadsrekening van 1324 ons toegekomen, en uit deze heeft Génard aanhalingen bekend gemaakt, die ons bewijzen, dat Boendale op last der stad verschillige reizen deed (2).

FEBR. 8. — « Op Sente Agneten dach te Brussle.

» 19. — « Smandachs vore papen vastelavont te Brussle.

» 28. — « Op den groten vastelavent te Brussle ende vort te Lovene.

APRIL 17. — « Dynsdachs in de paeschdage te Brussle.

» 23. — « Smaendachs na Beloken Paeschen, te Sente Niclaus ane de hoeftscepenen van Waes.

MEI 6. — Saterdachs na sheilecs crucen dach te Brussle.

---

(1) Wij vragen ons af, of die Willem Bornecolve niet de opvolger van Jan Willemaerts, bij de Statenvergadering, als Antwerpsch afgevaardigde was. Vooraleer die gissing bij te treden, zal men misschien het bewijs vragen dat Bornecolve schepen was. Ware hij zulks niet geweest, nog zou dat niets inbrengen tegen ons vermoeden. Inderdaad volgens den hooger aangehaalden tekst uit de Cortenbergsche Charter moesten de stedelijke vertegenwoordigers niet noodzakelijker wijze schepenen zijn, waar wel « goede lieden » (optimates), aangewezen bij gemeen overleg tusschen den hertog en de stad. Wie kon beter zulke vertrouwelijke zending vervullen dan die Willem Bornecolve, die van 1304 tot 1307 scoutet was van de stad en van het land van Rijen, (GÉNARD, *Taelverbond*, 1853, bl. 184.) en aldus, durven wij veronderstellen, de hoedanigheden had om bij vorst en gemeente als « vroed man » geboekt te staan.

(2) Uit die zelfde stadsrekening blijkt verder, dat Boendale ook gelast was de tolgelden te innen op de jaarmarkten. Wij denken het onnoodig een uittreksel daaromtrent mede te deelen en verzenden naar GÉNARD (*Taelverbond*, 1853, bl. 205) en naar SNELLAERT (*Inleiding*, bl. XLII).

MEI 24. — Smaendachs vore Ascentiedach ane den grave van Vlaenderen te Ghent ende voert te Erdenborch. (Aardenburg.) »

» 27. — Sondachs vore Cheinxendach te Brussle ende van daer te Male ane den grave van Vlaenderen.

» 31. — « Donderdachs vore Cheinxen te Brussle·

JUNIJ 2. — « Op den Cheinxendaghe te Brussle om den sanch.

» 4. — Smaendachs in den Cheinxendaghe te Male ane den grave van Vlaenderen.

» 7. — Donderdachs na Cheinxendach te Sente Niclaus in Waes.

JUNIJ 13. *Item* Rase den Pape ende Janne den Clerc, op den selven dach (swondachs na beloken Cheinxen) te Vrasene, ane den bailliu ende ane de scepene van Waes. »

JULIJ 31. « Op Sente Peters avont in den gaende (ingaande) oegst, te Brussle.

OCTOBER 21. Svridachs vore Sente Symoens ende Judendach te Brugghe ane den meyere van der Cuere, ende een knecht met hem.

« Er valt schier niet aan te twijfelen », zegt Snellaert (1), of Boendale « had de hand in de onderhandelingen, waarvan de volks- zoowel als de handelsbelangen de onderwerpen moeten geweest zijn. Herhaalde reizen doet hij naar de voornaamste steden van Vlaanderen en naar de Brabantsche hoofdstad, van waar hij eens den graaf van Vlaanderen gaat opzoeken (te Male). Het jaar 1324 staat in de geschiedenis van Vlaanderen met roode letters aangeschreven : toen bewoog zich het volk van den westkant

(1) *Inleiding*, bl. XLIII.

en van de smalle steden met het afbranden van kasteelen en lusthoven, wraak nemende op het ongeregeld bestuur van den loszinnigen Lodewijk van Nevers. »

Dezelfde schrijver doet verder deze juiste en belangrijke bemerking : « Boendale's bedrijvigheid vertoont zich vooral tusschen 24. Mei en 4. Juni, het tijdstip toen men andermaal, in Vlaanderen, naar de wapens had gegrepen om « kracht met kracht » te wederstaan, gelijk Despaers zegt (1), maar door de voorziene komst van den graaf, die met dood en schandeteekenen strafte, de beweging voor eenige weken gestuit werd. »

Snellaert had er kunnen bijvoegen, dat ook juist in het jaar 1324 de kuiperijen van Jan den Blinde, koning van Bohemen en tevens graaf van Luxemburg tegen zijnen neef, den hertog van Braband, aanvang namen.

Korts daarna, reeds in 1325 of 1326 schijnt het, begon Boendale het opstellen van zijnen *Lekenspieghel*, een didactisch werk tot onderricht der leeken, en zooals Snellaert (2) zegt « onder vele opzichten eene krachtige en gewetensvolle uitstorting zijner gewaarwoordingen in die dagen van bloed- en vuurgeweld. »

Dit werk, waarvan het eerste deel reeds het volgende jaar afgewerkt was, werd voltooid den 6. Augusti 1330 (3) en een exemplaar door den schrijver aan hertog Jan III. toegezonden.

---

(1) *Cronycke van den lande ende graefscap van Vlaenderen*, D. II bl. 244.

(2) *Inleiding*, bl. XLVI.

(3) Snellaert zegt verkeerdelijk: 6 Oogst 1328, zeventien dagen vóó den vermaarden slag van Cassel tusschen Philip van Valois en de West-Vlamingen onder Zannekin.

De volgende opdracht bepaalt het tijdstip waarop de schrijver de laatste hand legde van den *Lekenspiegel.*

Desen bouc was volmaect al
doen 't carnacioen was in 't getal,
dertien hondert, ende xxx mede,
al t' Antwerpen in die stede,
rechte opten sesten dach,
die in ougstmaend ghelach.

De *Lekenspiegel* en de *Teesteye* (1) werden beide opgedragen aan een voornaam Brabandsch heer, Rogier van Leefdael (2).

De opdracht van dit tweede werk werd gezamentlijk aan dien machtigen heer en aan dezes vrouw gedaan, Agnes van Cleef.

V. 34. Hoe mochte men scoenre namen weten
dan Rogier ende Angheneese. (*Teesteye.*)

Wij zien Rogier van Leefdael in de *Brabantsche*

---

(1) Later zullen wij zeggen om welke redenen wij, tegen Jonckbloet en Stecher en met Devries, Snellaert en Te Winkel, den *Lekenspieghel* als ouder beschouwen dan de *Teesteye.*

(2) Het geslacht van Leefdael, dat zijnen naam ontleende aan de heerlijkheid Leefdael, tusschen Brussel en Leuven, behoorde tot den hoogsten adel van Braband. Men vindt zijne leden reeds in de XI. eeuw als dusdanig vermeld; zij bekleedden de hoogste ambten en bezaten aanzienlijke heerlijkheden in het hertogdom, als Oirschot, Percke, Hilvarenbeek, Diessen, enz.

Door huwelijken werd die familie verwant met de heeren van Grimbergen en van Liedekerke, en zelfs met de graven van Loon, Gelderland, Cleef en Nassau.

Rogier van Leefdael, zoon van Lodewijk, komt in 1317 en 1318 voor als drossaart van Braband, in 1325 en 1326 als kanselier; in 1323 werd hij door aankoop kastelein of bruggraaf van Brussel. Devries in meer aangehaalde *inleiding* op den *Lekenspieghel* geeft van hem een uitvoerig levensbericht, (bl. LXXII-LXXIII) waarheen wij den lezer verzenden. Rogier was gehuwd met Agnes van Cleef, dochter van Dirck Loef, graaf van Halkenrode, broeder van Dirk VII., graaf van Cleef.

Yeesten als voornaam raadsman van Hertog Jan III. (1) optreden, in het moeilijk geval der eischen van Jan den Blinde, koning van Bohemen en graaf van Luxemburg, die, als bruidschat zijner moeder (eene dochter van Jan I), een deel van Braband afeischte.

V. 1435. Die hertoghe antwoerde met rade
mids enen sinen ridder sciere
van Levedale Mijnheere Rogiere.

Doelende op Rogier van Leefdale, zegt David (2): « Divaeus, *Rerum Brab.*, bl. 146, geeft hem den titel van *kanselier*, maar bij De Dijnter en andere draagt hij slechts dien van ridder. *Naar alle waarschijnlijkheid zat hij voor bij den Raad van Cortenberg* (3). » — Dit brengt ons terug naar de meer genoemde Staten van Braband, waar Boendale de afgevaardigden van Antwerpen zeker bleef vergezellen.

De *Teesteye* geeft het juiste jaar niet op, waarin zij opgesteld of voltooid werd. Werd ze, gelijk wij het vermoeden, na den *Lekenspieghel* vervaardigd, dan kan ze niet later dagteekenen dan van 1333, mits in dat jaar Rogier van Leefdael stierf (4), wien ze opgedragen werd.

(1) STECHER. *Histoire de la littérature Néerlandaise en Belgique*, bl. 124) zegt dat Rogier van Leefdael de « vriend van Edward III » was. Dit schijnt ons eenen lapsus calami te moeten zijn. Schrijver zal Jan III. bedoeld hebben.

(2) *Vaderlandsche Geschiedenis*, Leuven V, bl. 471.

(3) Item, Leuven V, bl. 471.

(4) Rogier van Leefdael werd volgens BUTKENS (*Trophées* II bl. 217) te Brussel in S[ter] Goedele begraven. — De dag van zijn overlijden is eigentlijk den 29. Januari 1333, hetgeen in den nieuwen stijl, volgens de Gregoriaansche tijdrekening, de 29. Januari 1334 wordt. Zie hieromtrent DEVRIES, inleiding op den *Lekenspieghel* bl. LXXV.

Wij zullen verder zien, dat de *Teesteye* het boek is, waarin Boendale zijne meest demokratische gedachten heeft vooruitgezet. Dit laat zich door den politieken toestand van Braband, tusschen 1330 en 1333, best verklaren. Verkleefd onderdaan van Jan III., welke te dien tijde door een vorstenverbond bedreigd werd, moest hij, in het belang van zijnen hertog, eenen nieuwen opstand der Vlamingen tegen hunnen, voor Braband gevaarlijken graaf, wenschen. Toen kwamen hem wellicht veel feiten onder een gansch ander oogpunt voor dan later, en, juist als de demokratische Maerlant, was hij nu gestemd om over het gezag der vorsten, de ridderschap en de maatschappij zijner eeuw te denken.

Men leze de meesterlijke geschiedenis der Fransche gemeenten door Augustin Thiéry; men vergelijke dezelve met de historie van het ontstaan onzer gemeenten, zoo gewetensvol geschreven door Alph. Wauters, en men zal tot het besluit komen, dat, door den band, in Frankrijk de vrijheden en voorrechten met geweld moesten ontrukt worden, terwijl ze hier in Braband, in der minne, door vorst en hoven aan het volk werden afgestaan. Overigens behalve Lodewijk VI. en de H. Lodewijk waren de meeste Fransche koningen tyrannen, terwijl de Brabandsche hertogen, in het algemeen, als liefderijke menschen voorkomen.

Boendale, als trouw aanhanger van Jan III., was dus geneigd Philip de Valois, Lodewijk van Crécy, Jan van Bohemen, op alle mogelijke middelen te bestrijden; en natuurlijk was het, dat hij de Vlaamsche demokratie, die den vijanden zijns hertogs zooveel zorg berokkende, in de hand werkte.

Braband, waar hertog, adel, burgerij en volk, grootendeels eensgezind waren, stond als een man

op tegen den bond der vreemde vorsten (1). De verbondene heeren moesten hunne plannen laten varen, bij de krachtdadige houding der eendrachtige Brabanders. Had de slag van Cassel (1328) het vuur des oproers niet teenemaal uitgedoofd en bedreigde een opstand in West-Vlaanderen nog steeds Lodewijk van Crécy? Wat er ook van zij, de hertog van Braband scheen weinig rekenschap te houden van dien machtigen vijand : hij bracht zijn leger bijeen aan de oostgrens zijner staten, in een kamp te Helleshem of Heijlissen, een dorp nabij Landen, gekend door zijne vrouwen-abtdij.

De bondgenooten, die Hannut hadden in brand gestoken, bepaalden hierbij hunne vijandelijkheden. Zoo groot was de schrik, dien de toerustingen der Brabanders op hen uitoefende, dat zij schandelijk den aftocht bliezen. Uit dien hoofde werd Jan III. *de Zeegrijke* geheeten (1332).

Bij den wapenschouw, dien de hertog in gemeld kamp hield, was de Antwerpsche stadsklerk aanwezig, ongetwijfeld als vertegenwoordiger der stad Antwerpen :

Ic en sach nie so menighen man
als ic sach opten sondach,
daer men theerscouwene besach.

---

(1) De tegen Braband verbondenen waren de koning van Frankrijk, de koning van Bohemen tevens graaf van Luxemburg, de graaf van Vlaanderen, de graaf van Bar, de graven van Gulk, van Cleef en van der Marck, de aartsbisschoppen van Keulen en van Trier, de bisschop van Luik, de graven van Loon, van Henegouw en van Namen, alsook hunne beide broeders, de heeren van Valkenburg (Fauquemont), van Borne, van Heinsberg, van Voorne, de graven van Sayn, van Spanheim, en van Catzenellebogen. — De reden waarom de koning van Frankrijk den oorlog wilde verklaren aan Jan III, was zeer vereerend voor dezen. Het was omdat de hertog van Braband aan den graaf d'Artois, die in Frankrijk vogelvrij verklaard was, in zijne staten eene wijk verleend had, uit louter menschlievendheid.

zegt de dichter naar aanleiding van dien wapenschouw.

Een jaar later, ten gevolge der twisten, die tusschen Vlaanderen en Braband ontstonden, omtrent het bezit van Mechelen, zond graaf Lodewijk, welke de rechten op die stad van de bisschoppen van Mechelen en tevens van de Berthouds had afgekocht, troepen af om de streek rond Brussel te verwoesten. Een gevecht had plaats te *TerHelleken* (1), niet verre van de Brabandsche hoofdstad. De Vlamingen kregen er eene vreeselijke nederlaag.

Of nu Boendaele hier aanwezig was, is twijfelachtig; Willems en Devries meenen ja, Snellaert gelooft neen. Ziehier de plaatsen, uit de Yeesten, die op dit punt betrekking hebben :

vs. 3088. Nu waest worden scone dach
v. 3126. Daer soe mochte men sien pleghen
rechte voer van wapenspele;
ic hout daer over, dat so vele
met rechter wapen en ward ghewracht,
sinder dat men te Woronc vacht.

vs. 3181. Selc was *daer* int conroet,
die mi *metten monde* verboet
dat ic sinen name, wat ghesciet
in desen boec en sette niet,
die daer alsoo dede nochtan
dat hijs groten danc ghewan.

Jan van Leefdael, zoon van Boendale's vriend en beschermer, Rogier van Leefdael, was in het gevecht

---

(1) De Vlamingen waren eerst zegevierend; doch een Brabandsch heer bemerkte, dat hunne aangezichten niet beschermd waren door over den neus verlengde helmen, gemeenlijk *huven met kaken* genoemd. Hij riep zijne makkers toe : « Slaat ze in het aangezicht. » — De Vlamingen werden bijna alle aan neus en wangen gekwetst. Sedert dien, wanneer men in Vlaanderen of Braband iemand zag, die in het gelaat gekwetst was, zei men hem : « *Ja, ghi hebt te Hellekine ghezijn.* » (*Corpus chronic. Flandriæ*, t. I, p. 229; HENNE et WAUTERS, *Histoire de Bruxelles*, D. I.)

erg gewond geworden, na dapper te hebben gevochten. Was het diens zedigheid, welke Boendale zocht niet te kwetsen?

Wij zullen verder zien, hoe reeds in 1336 Boendale in een ernstig geschil als 's stads gevolmachtigde « procurator oppidi » optrad (1), doch reeds nu stippen wij dit feit hier aan, ten einde men beter begrijpe hoe belangrijk eene rol hij spelen kon in de gebeurtenissen van Europeesch belang, waarvan Antwerpen het tooneel zou worden en die ons tot de nadere kennismaking met twee groote figuren der XIV. eeuw, koning Eduard III. en Jacob van Artevelde, leiden.

Wij achten het overbodig hier de algemeen gekende historische feiten te ontwikkelen (2), als daar zijn: Vlaanderens leenroerige afhankelijkheid van Frankrijk, de ijverzucht tusschen Eduard III. en Philip de Valois, dezes willekeurig gedrag tegenover de Engelsche kooplieden, de bevelen, welke hij tegen deze, tot zelfs in Vlaanderen, uitvaardigde, het verhuizen van den wolstapel der Engelschen van Brugge naar Dordrecht, de stremming van handel en nijverheid in Vlaanderen bij gebrek aan wolle uit Engeland, de voortdurende verslaafdheid van Lodewijk van Crécy aan Frankrijk, de opstand der Gentenaren enz.

Het zij voldoende hier te zeggen, dat, wanneer van Artevelde zijn stelsel van onzijdigheid tusschen

---

(1) Wij bedoelen de oneenigheid tusschen de stad en het kapitel der O. L. V. kerk omtrent de wijnaccijse.

(2) Wij meenen, dat Dr Te Winkel in zijn anders zoo verdienstelijk werk, wat al te veel ruimte verleend heeft aan de ontwikkeling van geschiedkundige daadzaken en toestanden, die zelfs door den gewonen lezer goed gekend zijn.

Frankrijk en Engeland had aangepredikt, hij aan Eduard III. niet kon toelaten in Vlaanderen aan te landen, om vandaar tegen Philips de Valois te velde te trekken. Het was eerst later, toen Eduard, op raad van den beroemden Gentschen burger, den titel van koning van Frankrijk bij dien van koning van Engeland gevoegd had, dat die toestand gewijzigd werd (1).

Artevelde om zijn gezag op het Vlaamsche volk niet plotseling te verliezen, moest zich, met of tegen dank, aan het hoofd van het gemeenteleger plaatsen om de landing der Engelschen te beletten langs het « Zwyn », dat alsdan tot vóór Sluis kwam.

Het was toen dat, ter verwondering van het toenmalige Europa, Eduard's vloot de Schelde opvaarde en vóór Antwerpen op anker kwam liggen.

Men deed het feit doorgaan als een louter gevolg van den vrede en als een bewijs der vriendschap tusschen Engeland en het Heilig Roomsche Rijk.

De hertog van Braband, die zich vroeger over den Franschen koning, Philip de Valois, had te beklagen, gevoelde zich nu maar *al te zeer* de gedwongen bondgenoot van diens vijanden.

De *Brabantsche Yeesten,* de *Derde Eduard* en

---

(1) « Jacques d'Artevelde conseilla le roy anglais que de là en avant il s'intituloist roy de France et d'Angleterre et qu'en ses enseignes et armoiries, séels et cachets il mist les armoiries avec le léopard d'Angleterre. « *Histoire gén. des roys de France* par BERNARD DE GIRARD. Paris 1615 p. 650. — Zulks blijkt verder nog uit menige bron; wij haalden dezen schrijver aan om te toonen, dat, sedert meer dan twee honderd zeventig jaar, dit feit, door sommigen in deze eeuw aan den raad van Robrecht d'Artoi toegeschreven (gelijk bijv. in het lang bij de lyceeën gebruikte *Précis de l'histoire du moyen-âge* par DES MICHELS, recteur à l'acad. d'Aix) wel degelijk, zoo wel in Frankrijk als elders, aan de ingeving van Jacob van Artevelde toegeschreven werd.

de andere werken van Boendale hebben een onmiskenbaar belang voor de geschiedenis van dat tijdperk, daar zij getrouw de meening van den hertog van Braband weergeven en dezes gedragslijn ten volle in 't licht stellen. Ook heeft de bekendheid met Boendale aan hoogleeraar L. Van der Kindere toegelaten in die ingewikkelde gebeurtenissen der XIV. eeuw eenen veel meer helderen blik te werpen, dan andere overigens verdienstelijke schrijvers, als Kervyn de Lettenhove, die Froissard's kronijken tot uitgangspunt namen.

De waarheid is, dat Braband, gewend, in Vlaanderen graaf en volk, adel en gemeenten zich onderling te zien verscheuren, en kost wat kost inwendige twisten willende vermijden, nu, tegen wil en dank, feitelijk in het vermaarde *Dietsch verbond* van vorsten en steden trad; verder dat de hertog van Braband, opvolger der oude hertogen van Lothringen en, evenals zijne voorvaders sedert eeuwen, rechtstreeksch vassaal van het Duitsche Rijk, zich grootelijks vernederd voelde, door de benoeming van koning Eduard tot *vikaris* van het keizerrijk voor de landen deeszijds den Rijn (1). Dit maakte dat Jan III., zonder het te durven toonen, Lodewijk van Beieren (den keizer) en den Engelschen vorst en van Artevelde met zijn bondgenootschap, volstrekt niet in zijn hart droeg.

De beroemde wapenstilstand, vóór het belegerde Doornik gesloten, en aan vrouwelijke tusschenkomst toegeschreven, was het noodzakelijk gevolg van het feit, dat Jan III., aan de sluwe politiek van Eduard III., eenvoudig eenen lijdelijken tegenstand

(1) Hertog Hendrik II had immers eens zelf dien eeretitel gevoerd.

bood, en den tijd als een groot redmiddel aanzag (1).

Tegen den stroom opvaren en zich tegen den Engelschen vorst verzetten was onmogelijk. Hij zou zich in den ban van het Keizerrijk hebben doen slaan; en dan zouden hem de roofzuchtige Duitsche vrijheeren en burggraven op het lijf gevallen zijn om weerwraak te nemen over Woeringen. Daarbij de vrouw van den keizer was de zuster van den graaf van Henegouwen, tevens graaf van Holland; de graaf van Vlaanderen telde voor niets, en de machtige Vlaamsche gemeenten waren voor Engeland en zouden de Brabandsche gemeenten opgehitst hebben, ware Jan III. den bonde afvallig geweest; verder was de graaf van Luxemburg zijn oude aartsvijand en deze had den bisschop van Luik en den graaf van Namen als trouwe bondgenooten. Hoe en waar thans vrienden gevonden, buiten het Engelsch bondgenootschap?

Zooals L. Vanderkindere het doet opmerken, was Boendale heel partijdig tegenover van Artevelde; wij vreezen niet te zeggen, dat onze dichter partij-

---

(1) SNELLAERT in zijne aangewezene *Inleiding* bl. L, misgrijpt zich volkomen omtrent de bedoeling van Boendale met in dezes *Derden Eduard* « geestdrift voor het geniaal plan » van den Engelschen vorst te willen vinden. Het is spottend dat Boendale hem boven alle legerhoofden der oude en nienwe tijden plaatst. Men vergete niet dat het hier het tijdstip geldt van het mislukte beleg van Doornik, en niet dat van den slag van Crécy, die in het tweede later geschreven deel voorkomt. Wij begrijpen niet hoe Snellaert de satyrische bedoeling der volgende verzen niet heeft ingezien.

V.) 59. So groet opstel, no so hart,
als die derde Eduwart
van Yngelant heeft opgegheven
en vint men nerghent beschreven.

Overigens hoe zou geestdrift voor het plan van Eduard met het afbreken van Van Artevelde in zijn schrift samenhangen?

diger tegenover den Gentschen held was dan Froissart zelve. Had hij overigens, voor zijne oogen, Eduard III. en Artevelde hunne plannen niet zien smeden? Plannen, die Jan III. en als vorst en als Brabander, moesten vernederen, en waar tegen niets dan geduld kon aangewend worden.

Als trouwe onderdaan en diep verkleefde aanhanger van zijnen vorst werkte Boendale, uit al zijne macht de groote denkbeelden van Artevelde tegen.

Het was Philip « le-bon-duc », die de politiek van den Gentschen burger doordreef om de eenheid van Vlaanderen, Braband en de overige Nederlandsche streken te bewerken; doch die samensmelting, welke eene eeuw later plaats greep, geschiedde niet *met* maar *tegen* onze oude vrije gemeenten.

Hadde hertog Jan III., in plaats van eene lijdelijke maar eerlijke staatkunde te drijven, Jacob Van Artevelde als raadsheer gevolgd, dan ware ons vaderland de machtigste streek van Europa geworden en de algemeene geschiedenis hadde tevens eene gansch andere richting genomen (1).

Jan III., met het hem ingeboren diepe gevoel van eer en plicht, volgde op de letter de voorschriften, in den *Lekenspiegel* aan goede vorsten gegeven.

---

(1) Men weet, dat na den dood van Robrecht van Béthune zijn tweede zoon Robrecht van Cassel aan den jeugdigen Lodewijk (later « van Crécy ») den troon van Vlaanderen betwistte, en dat Robrecht van Cassel veel aanhangers in West-Vlaanderen telde, die hem en niet zijnen neef als wettigen graaf van Vlaanderen beschouwden, (zie omtrent dit punt KERVYN DE LETTENHOVE, *Histoire de Flandre*, eerste uitg. D. III. — VREDIUS, *Genealogia comitum Flandriæ*, Brugis, 1642, tabula 15.)

Hoe gemakkelijk ware het Jan III. geweest de rechten van Robrecht van Cassel of van zijne eenige dochter af te koopen, mits lijftocht en vruchtgebruik van Vlaanderen; verder hadde hij nog kunnen den bruidschat der vrouw van Jan I., de dochter van Gwijde van Dampierre, betwisten : Jan van Bohemen had in 1324 wel gezocht gelijkaardige rechten te doen eerbiedigen.

Boendale zag dus gedurende verscheidene maanden Eduard III. te Antwerpen; en de aard zelve zijner betrekking ten stadhuize doet alreeds aannemen, dat hij meermaals met hem in nadere aanraking zal gekomen zijn.

Willems, naar een paar verzen van onzen dichter, gist (1) dat deze aanwezig was bij het gesprek van koning Eduard, toen deze laatste vernam, dat de keizer hem niet zou ter hulp komen.

13. Sprac hi aldus dese woerde
Also als ic se seggen hoerde.

De Vries echter kan die meening niet bijtreden. Die verzen zijn inderdaad dubbelzinnig. Om klaar te zijn, hadde er moeten staan :

Also ic se hem seggen hoorde

ofwel in de tegenovergestelde bedoeling :

Also ic se van seggen hoerde.

Dewijl dit gesprek gehouden werd te Antwerpen zelf en misschien wel ten schepenhuize of althans in bijzijn der schepenen, hellen wij over tot de eerste opvatting, die de aanwezigheid van Boendale bij het gesprek veronderstelt.

Met veel waarheid zegde verder Génard (2). « Onwaarschijnlijk zoude het zijn, dat gedurende zulk een lang verblijf, Boendale niet eens het middel zou gevonden hebben, om in de tegenwoordigheid van den Engelschen vorst gebracht te worden en dat wel in een tijdstip toen de sche-

---

(1) Inleiding op den *Derden Eduwaert* bl. 4.
(2) *Taelverbond*, 1853, bl. 187.

penen gewoonlijk van hunnen klerk vergezeld waren wanneer het eene zaak van aanbelang gold. »

Boendaele zal ook wel onder diegenen geweest zijn, die de aankomst van Eduard langs de Schelde zagen en zijn aan-wal-stappen aan de wert.

vs. 310. Daer ging hi op, daert menech sach
Op Sante Marien Magdalenen dach
Met vierdalf honderd (1) scepen groet (2)

Gaan wij thans drie jaar achteruit om Boendale als gevolmachtigde der stad te zien optreden in het geschil met het kapitel van O. L. V.-Kerk. Sinds eeuwen reeds had het kapitel het voorrecht den wijn, die voor den kerkdienst noodig was, onbelast in te voeren. Zulks gaf aanleiding tot misbruiken, die de stad wilde beletten. De schepenen vaardigden een bevel uit, waardoor aan de kanonikken den handel in wijn verboden werd. Het kapitel wilde zich daaraan niet onderwerpen en besloot in algemeene vergadering, dat de plebaan, Nikolaas de Castro, de schepenen en gezworenen in den kerkelijken ban zou slaan, hetwelk dan ook gebeurde. De hertog van Braband deed wat mogelijk was om de twee partijen te verzoenen, Scheidsmannen werden op zijn voorstel van beide zijden benoemd, die zich onder het voorzitterschap van den abt van Villers, door den hertog zelf aangeduid, vereenigden. Den 12. October 1336 deed de abt uitspraak en verklaarde, dat de meerderheid, met drie stemmen tegen eene, gelijk had gegeven aan de stad

(1) Dat is 350.

(2) Uit het eerste vers zou men kunnen afleiden, dat Boendale dit niet zag; anders hadde hij kunnen zeggen *daert ic met menig zach.* Critische bemerkingen van dien aard schijnen ons echter te ver gezocht.

en dat hij zich bij deze meerderheid had aangesloten. Het intrekken van den ban geschiedde voór de groote deur der O. L. V.-Kerk. Hij, die de zaak der stad voór de scheidsrechters had gepleit, was niemand anders dan Jan Boendale « *comparente coram nobis discreto clerico Johane dicto de Boendale, procurator oppidi.* » (1) De scheidsrechters waren, benevens den abt van Villers, voorzitter; Julianus de Sarto, proost der kerk van Nijvel en de scholaster der kerk van Kamerijk voor het kapitel; voor de stad Joannes Mayor, doctor in de beide rechten en de klerk Arnoldus Van Lier.

Te zelfder tijde als Boendale leefde te Antwerpen een schatrijk koopman Hendrik Suderman of Zuderman, te Dortmund in Westphaliën geboren. In 1343, den 7. November, stichtte hij het O. L. V.- Couvent der cellebroeders. Hierbij werd Boendale tot getuige geroepen evenals Nicolaas Noeze, zijn collega als stadsklerk (2). » *Praesentibus..... Johanne dicto clerico, et Nicolao dicto, Noese, clericis.* »

Dank aan de opzoekingen van den volijverigen liefhebber-archivaris de Burbure, kan men Boendale's woning te Antwerpen aanwijzen. Zij stond in de toen geheeten *Corte mere* (3), die thans den naam van

---

(1) Mertens en Torfs, *Geschiedenis der stad Antwerpen*, D. I. blz. 590. — Génard, Het *Taelverbond*, 1853, bl. 192.

(2) Génard, *Taelverbond*, 1853, bl. 199.

(3) Volgens testament van 3. September 1343 gaf de Kanonnik Alaerd Van den Dike aan O. L. V.-Kerk eene woonst « inter domum Henrici dicti Suderman ab una et domum Johannis de Boendale ex altera parte, quasi in oppositum, vici qui dicitur *Corte mere.* »

Suderman-straat draagt, na lang, bij verbastering, Zuurstraat (rue aigre) genoemd te zijn geworden.

Een zeer betwist punt blijft ons nog te bespreken, namelijk het tijdstip van Boendale's dood.

Moet men met Génard en De Vries 1351 stellig als het jaar van 's dichters dood aannemen, of met Van Even en Snellaert hier een groot vraagteeken plaatsen?

Op het schutblad van een handschrift der Brabantsche Yeesten, vroeger eigendom van Gevartius (1), den bekenden Antwerpschen stadssecretaris, leest men in letterschrift: anno 1351, stierf Jan De Clerk, secretaris van Antwerpen, die den *Duytschen Doctrinaal* hadde ghemaect in « chronico rhytmico parvo ».

Verder leest men in het handschrift der *Annales Antverpiensis* van Valckenisse, dat in de archieven van Antwerpen bewaárd wordt, aan hetzelfde jaar 1351 : In dit jaer stirf Jan Deckers, secretaris deser stadt, die den *Duytschen Doctrinael* maecte en veel andere boecken (2). » — Beide aanteekeningen hebben tastbaar eene zelfde bron en zoo wij deze laatste aanhalen is het enkel, om terloops, den oorsprong aan te duiden

---

(1) Gevartius Janus Gasperius (Jan Gasperd *Gevaert*), geboren te Antwerpen 1593, aldaar gestorven den 23. Maart 1666, griffier zijner geboortestad 27 Sept. 1621, beroemd als Grieksch- en Latijnsch taalkundige en gunstig gekend als Latijnsch dichter. De Parijzer Hoogeschool bood hem eenen leeraarstoel van Geschiedenis aan.

(2) Datzelfde handschrift, dat ook van Gevartius' bibliotheek dee maakte, geraakte later in het bezit van den gekenden geschiedschrijver Kluit, die zoo ongelukkig aan zijne dood kwam tijdens de ramp van Leiden, na de meesterlijke *Historia critica* geschreven te hebben.

der verwarring, die langen tijd omtrent den naam van Boendale bestond (1).

Hadden wij, om het sterfjaar des dichters te bepalen, slechts de even gemelde citaten, wij zouden het jaar 1351 nog niet als zeker durven opgeven. Er ware immers plaats voor de veronderstelling, dat het bericht op het hs. tot datgene van het Antwerpsch kronijkje heeft aanleiding gegeven, en dat de meening, volgens welke Boendale in 1351 zou gestorven zijn, eenvoudig voortgesproten is, uit de veronderstelling, door den bezitter van het hs. gedaan dat, mits het verhaal der Yeesten met 1350 ophoudt, de dichter kort daarop moet gestorven zijn.

Bovengemeld bericht is echter niet van den eersten den besten, maar wel van eenen secretaris der stad Antwerpen, die thans ontbrekende bronnen heeft kunnen raadplegen. Dank aan de uitgave van Snellaert, hebben wij nu *Dboec der Wraken*, dat juist met 1351 eindigt, en hetwelk onder alle opzichten getuigt, dat zijn steller een afgeleefd man was, die reeds eenen voet in het graf had.

De uitvoerige ontleding, die wij van *Dboec der Wraken* met voorliefde bezorgden, omdat het juist het minst gekende van Boendale's werken is, heeft ons bewezen, dat 's mans geesteskrachten hier vaak te kort schieten, dat zijn geheugen hem ontrouw is, dat de berijming min nauwkeurig is dan vroeger en

---

(1) Papenbrochiusde, plaats uit het hs. vermeldende, volgde Valckenisse letterlijk na, maer verknoeide tot *Dekens* het reeds verkeerde *Deckers*.

De naam van Jan Deckers was dien van eenen priester van Antwerpen te dien tijde, die natuurlijk met onze zaak niets gemeens heeft. Men heeft beter en beter willen toelichten en meer en meer is men op het dwaalspoor geraakt. Zoo zijn sommigen er toegekomen, zonder de minste billijke reden, *Niklaes* De Klerck te schrijven in steden van *Jan*.

dat het beeld des doods den dichter schier bestendig voor oogen zweefde. Het komt ons zeer gewaagd voor te veronderstellen, gelijk Snellaert doet, dat hij in 1358 nog met eene zeer gewichtige zending, op last der stad Antwerpen, meer dan dertig mijlen verre, naar Winoxbergen, zou gereisd hebben, om aldaar den graaf van Vlaanderen te ontmoeten.

De compromissale uitspraak van Lodewijk van Male, tijdens de aanhechting van Antwerpen aan Vlaanderen, gedaan te St. Winnoxbergen den 13. September 1358, werd in name der stad Antwerpen aldaar aanvaard ten zelfden dage door « Jan Bode, Clois Wilmar, ende *Johannes, de clerc vander stede.* »

Niet noodzakelijk werd hier op den ouden Jan De Clerck, alias Boendale, gedoeld. Bijna ongetwijfeld is hier van eenen Jan van dezen of genen naam spraak, doch die enkel als stadsklerk aangeduid wordt. Herinneren wij ons de hooger aangehaalde Charter van 1343 « Presentibus... Johanne, *dicto Clerico,* et Nicolao, dicto Noeso, clericis, » Besluiten wij hiermede : *Jan,* die te Winnoxbergen aangetroffen werd, in 1358 kan *ja* dan *neen* Declerc geheeten hebben. Voor het geval hij waarlijk De Clerck genoemd werd, (hetgeen volstrekt niet gezegd wordt), houden wij hem toch niet voor den dichter-zelf; maar mogelijks voor eenen zijner zonen of neven, die hem opgevolgd hadde.

De « Jan Boendale » (1), wiens dood in de Leu-

(1) In 1853 ontdekte Van Even in de rekeningen der stad Leuven van het jaar 1365, dat men in September van dat jaar de dood vernomen had « van Janne van Boendale », die van de stad « V stuvers 's jaars ontving ». De belooning des boodschappers was « XXIJ stuvers ». Volgens den ontdekker kan deze Jan Boendale niemand anders geweest zijn dan de gekende, iets waartegen Génard, in het *Taelver-*

vensche stadsrekening van 1365 bestatigd wordt, naar aanleiding eener hem te betalen jaarlijksche rente, zal ook zeer waarschijnlijk een bloedverwant van onzen dichter geweest zijn.

Snellaert meent in *Dboec der Wraken* het bewijs te vinden, dat Boendale het jaar 1351 overleefde, hoewel deze, volgens eigene bekentenis, te dien tijde in erbarmlijken gezondheidstoestand verkeerde. Zulks zou de Antwerpsche traditie den bodem inslaan. Wij meenen echter, dat de Gentsche geleerde zich bedriegt.

Wanneer in het laatste, dat is in het derde deel van het gedicht der *Wraken*, Boendale spreekt van de verovering van Akers door de Saracenen, ten jare 1291, dan zegt hij,

vs. 1852 Dat es heden XL jaer;

hetgeen blijkbaar, zooals Snellaert het overigens zelf getuigt, eene schrijffeil van den kopist is. Er moet staan :

Dat es heden LX jaar,

waardoor wij op 1291 + 60 = 1351 gebracht worden. Welnu dit wordt gezegd vs. 1852, en het geheele

---

bond van 1853, en later De Vries, Jonckbloet en Snellaert opkwamen; zij betwistten het éénzijn van beide personen.

Tot hetzelfde geslacht zullen dan ook waarschijnlijk behoord hebben Hendrik en Godfried, zonen van Gondulfus van Boendale, in een cartularium der abtdij van Caudenberg op Julij 1223 vermeld. Hetzelfde geldt Martijnus Bondale, 1292, in een charterboek der abtdij van Tercameren aangeteekend.

(SNELLAERT. *Inleiding*, bl. XXXIII.)

derde deel beslaat maar 2520 verzen, derwijze dat nog slechts 688 bij te voegen waren om het werk te voltooien (1).

Dboec der Wraken zal wel degelijk 's Dichters zwanenzang geweest zijn.

Een andere weg voert ons ook tot 1351.

Het jongste feit door Boendale vermeld is de zeeslag bij den Briele den 4. Juli (d. i. St.-Maartensdag) van 1351, geleverd tusschen de Hoekschen en Kabiljauwschen.

Wel is waar draagt het handschrift 1352, doch wij weten van elders dat dit een verkeerde datum is, eene feil die den afschrijver moet aangewreven worden.

Dat een zeeslag te « Briele » geleverd, drie of vier dagen later reeds te « Antwerpen » omstandig moest gekend zijn, valt niet te betwijfelen. Wij begrijpen niet hoe Snellaert heeft kunnen veronderstellen, dat Boendale die gebeurtenis slechts een jaar nadien zou vernomen hebben. In de XIV. eeuw reeds kwamen dagelijks schepen uit de zee langs de Schelde in Antwerpen aan.

---

(1) In de ontleding van *Dboec der Wraken* zullen wij zien, dat toen dat werk geschreven werd, Boendale door eene erge, langdurige ziekte moest aangetast zijn. Snellaert bemerkt daaromtrent, dat hij, (III vs. 1,655) andermaal den slag van Votteren (tusschen de Luikenaren en hunnen bisschop, den 11. Juli 1345 geleverd) vermeldende, waarvan hij vroeger (II vs. 564) de beschrijving had gegeven, dit feit voorstelt als gebeurd vóor vier jaar. Men was dus in 1349, waaruit volgt dat tusschen het schrijven van vers 1,832 en vers 1,655 van het derde deel, (dat is op een afstand van min dan tweehonderd verzen) twee jaar verliepen.

(2) Zie HUYDECOPER over Stoke. III, bl. 586 en 593.

Wij zijn het ook niet eens met Snellaert, wanneer hij de meening uidrukt, dat de verzen 1889 en volg., die wij een weinig verder geven, « misschien lang na de dood » van paus Clemens VI. zouden geschreven zijn.

Boendale handelt over de *zwarte ziekte*, die, volgens zijne eigene getuigenis, uit het Oosten kwam en van 1340 tot 1350 gansch Europa teisterde. Paus Clemens VI., die op 6 December 1352 stierf, wordt door den dweepziek geworden Boendale gelaakt omdat hij, bij de opkomst der ziekte, alle vensters van zijn paleis te Avignon deed sluiten en beval overal vuren aan te steken :

vs. 1889. Om te verdrievene dat venyn
dat van der locht mocht syn.
Dit was syn were van der doot,
die sparen en can cleyn no groot.

Snellaert heeft uit die verzen verstaan, dat de Paus, toen zij geschreven werden, dood was; natuurlijk, volgens Boendale, door Gods wrake, omdat hij de ziekte door stoffelijke middelen had zoeken te bestrijden. Doch onze dichter bepaalt zich met zijn spijt uit te drukken, dat het hoofd der kerk in deze omstandigheden niet het voorbeeld van Paus Leo gevolgd heeft, en gaat, na eene bespiegeling over de niet te ontwijken dood, aldus voort :

vs. 1893. hi en dede niet alsoo saen
't fole vasten en de wallen gaen
ende met processien cruce draghen
jeghen die grote plaghen
als paeus Leo wilen dede.

Waarna hij besluit :

vs. 1903 Aldus en sochte die Heilighe kerke
van penitencie ghene ghewerke,
daer God om syn gromheit
Ontfarmelic hadde afgeleit;
Want hi elcs menschen ontfermen can
die hem met harten roept an.

Wij zien dus, dat *Dboec der Wraken*, de Antwerpsche overlevering betrekklijk Jan Boendale niet tegenspreekt. Veeleer vinden wij in hetzelve eene bekrachtiging dier traditie alsook dat de schrijver *kort na Juli* 1851, zijn werk voltooide, in weerwil van lichamelijk en zedelijk verval en dank aan eene moedige en laatste krachtinspanning.

Dewijl in dien tijd het jaar met Paschen begon (en eindigde), en Paschen 1352 ons tot in April (nieuwe stijl) voert, blijven tot het einde van 1351 nog acht maanden, waarin wij de voltooiing van 't laatste boek der *Wraken* en 's schrijvers dood plaatsen.

Het verhaal van den op 4. Juli bij Briele geleverden en door ons hooger besproken zeeslag, maakt het begin van het XVII. en laatste hoofdstuk uit. Het gaat van vs. 2225 tot vs. 2272. Onmiddelijk daarna volgt een soort van *confiteor* zijner zonden, die tot vs. 2490 gaat en slechts door eene opdracht aan den hertog gevolgd wordt.

Dat Boendale zijn einde voelde naderen, blijkt uit de opdracht aan den vorst :

---

(1) Dat hoofdstuk heet : « *van den stride, die in Zeelant gheviel ende wat die mensche es ende wat hi worden sal.* »

vs. 2491 Ay! hoe menich werven heb ic gheseit,
dat ic niet sijn en mochte sonder arbeit.
ic moste lesen ofte scriven,
maer nu moet ic laten bliven
ende sien dat worde ghereet
aen te doen doen dat achterste cleet
des ellendichs lichamen
dats di erde daer wi af quamen,
want mi arbeit ende outheit
bracht hebben in siecheit
dat ics ghedoen en can mere!

« De voorspellingen, die in *dboec der Wraken* voorkomen, zegt Snellaert (1), duiden bij den dichter zekere vermindering van levenskrachten aan; met eenige andere gebreken in het gedicht zijn zij eene getuigenis van des schrijvers eigene woorden, wanneer hij op het einde klaagt, dat hij door arbeid en ouderdom afgesloofd is. Onder die gebreken reken ik de gedwongene etymologische verklaringen van een paar woorden, de verkeerde rangschikking van historische personaadjes, het gebruik van menigvuldige lappen, welke bij elk boek aangroeien, het kort op elkander herhalen der zelfde rijmregels. »

Een ouderling, uitgeput, afgesloofd naar lichaam en geest, en die zich voelt sterven, *acht jaar later* nog met eene moeilijke, staatkundige zending gelasten, waarvoor hij dertig mijlen verre moet reizen; neen, dat is onaanneemlijk.

Het pleit schijnt ons voltrokken. Boendale stierf tusschen Juli 1351 en April 1352 (nieuwe stijl); wij durven bijna zeggen tusschen 1351 en den eersten Januari daarna, want de gronden, waarop de Antwerpsche traditië steunt, zullen wellicht van vóor de Gregoriaansche tijdrekening dagteekenen ('t. t. z. van vóor het einde der XVI. eeuw.)

(1) *Inleiding*, bl. XVII.

Eene ambtelijke en letterkundige loopbaan van nagenoeg veertig jaar is overigens zoo gemeen niet om aan eene veel langere te denken. De reis naar St. Winnoxbergen in 1358 en de lijfrent tot op 1365 betaald, hebben met onzen dichter niets gemeens en Génard zegeviert en met hem Devries en Jonckbloet.

Wij nemen dus, als besluit, de volgende levensberichten als stellig aan :

Jan De Klerk, alias Boendale, te Terveuren op het einde der XIII. eeuw geboren, was in 1312, als schepenklerk, in den dienst der stad Antwerpen. Hij was het, die gelast werd, als schrijver, de afgevaardigden der stad op de Brabandsche statenvergadering te Cortenberg en elders te vergezellen. Hij werd ook dikwijls door de stad als klerk-bode uitgezonden en later weleens als gevolmachtigde aangesteld. Hij had voor beschermers Willem Bornecolve, oud « scoutet » van het land van Rijen, Rogier van Leefdael, drossaart of kanselier van Braband. Die twee beschermers stierven vóor hem, de laatste in 1333. Verder had hij als beschermer hertog Jan III., die in 1355 stierf.

Zijne letterkundige schriften, die tot ons kwamen, zijn :

1. De *Brabantsche Yeesten*, in 1318 begonnen en dan bij deze eerste bearbeiding tot op 1315 gebracht, als geschiedkundig verhaal dat zoo verre liep als vervolg op den door Maerlant aangevangen *Spieghel Historiael*. Later werden de Yeesten tot op 1350 voortgezet.

2. De *Lekenspieghel*, een oorspronkelijk zedelijk leerdicht, in 1330 voltooid.

3. De *Teesteye*, een zedelijk leerdicht in tweespraak, geschreven tusschen 1330 en 1333, naar aanleiding van Maerlant's Wapen Martijn.

4. De *Melibeus* of *Boec van Troeste*, in 1342 naar het Latijn afgewerkt.

5. De *Dietsche Doctrinael*, in Juni 1345, naar het Latijn voltooid.

6. De kronijk van den *Derden Eduwaert*, waarvan het eerste deel in 1348 geschreven werd.

7. Het boek der *Wraken*, dat hij kort na het begin van Juli 1351 voltooide, en dat blijkbare, en ontegensprekelijke sporen van geestesverval bevat.

Indien zijne letterkundige bijdragen van 1320 tot 1330 en van 1333 tot 1342 min talrijk zijn, dan die van 1330 tot 1333 en dan die van 1342 tot op 't einde zijns levens, het is omdat, zooals hij zich-zelf uitdrukte, hij te Antwerpen schreef *als hij te huis was* (1),

---

(1) Vs. 108. Al t'Antwerpen in die stat,
daer ic wone, als ic thuus ben,

(DERDEN EDUWAERT).

Uit de *Wraken* blijkt, dat hij telkens te Antwerpen was, wanneer hij de tijding ontving der veldslagen van Vottem (1345), van Crécy (1346), van Waleffe (1348) en van Briele (1351).

Vottem (SNELLAERT bl. 376).

D. II. Vs. 574. Daer ic tote Antwerpen sat
ende dichte ter selver stat
ende daer hoerdic mare
dat te Ludicke ghestreden ware...

Crécy (SNELLAERT bl. 396).

D. II. Vs. 1134. Doen ic dit boec hadde bracht
tote hier metter Gods cracht
ghelijc dat ghi nu moghet horen,
quam mi ene mare te voren,
die te horne es jammerlike
dat Philips, coninc in Vrancrike...

dat wil zeggen, wanneer staatkundige bemoeiingen, of ambtelijke plichten hem geene reizen en buitengewone bekommernissen oplegden: want dichten deed hij met drift en als uit ingeborenheid. Hij zegt dit zelf in den *Lekenspieghel* (1); hij herhaalt het in de *Teesteye* (2), en, gelijk wij het even zagen in *dboec der Wraken,* wanneer hij aan het schrijven en tevens aan het leven vaarwel zegt.

Waleffe (SNELLAERT bl. 458).

D. III. Vs. 1637. Al t'Antwerpen in die stat
Sat ic ende was van sitten mat
Doe quam mi die mare
dat bij Ludeke ghestreden ware...

Briele (SNELLAERT bl. 478).

D. III. Vs. 2225. Als men screef Ons Heren jaer
XIIJC ende daer naer
LIJ wet voerwaer dat
soe quam t'Antwerpen in die stat
eene mare, syt seker das,
dat in Zeelant ghestreden was...

Ook dient opgemerkt te worden, dat de tijdperken waarin hij geene werken schreef, juist overeenkomen met die der moeilijke staatkundige omstandigheden, waaruit Jan III. zich *zegevierend* wist te trekken.

(1) Vs. 1. Omne dat ic niet en wille leiden
in onnutter ledicheiden
den tijt die mi gheeft Onse Here.

(2) Prologhe Vs. 64. Mijn sen en mach niet ledig wesen
Ic moet scriven, dichten of lesen,
want mijn nature hevet so in
ende al moyet minen sin
daerom sone latix niet.

Verder zegt hij in de *Teesteye :*

Prologhe Vs. 76. So wilic dichten, des sijt ghewes
also langhe als mi behoudt, dleven
die ghene dit mi heeft ghegheven.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Boendale' werken als spiegel van zijnen tijd.

§ I. — *Lekenspieghel.*

HET ware een alleszins onvolledig en onnauwkeurig denkbeeld van Boendale's schriften geven, indien wij deze niet een voor een ontleedden, en ons vergenoegden er afgezonderde, willekeurige uittreksels van te geven. Derwijze zouden wij den samenhang der gedachten niet altijd doen vatten, vaak het gedacht overdrijven en moeielijk, zoo niet onmogelijk, het naïeve teruggeven, dat het eigenaardige der middeleeuwsche schriften is. Bij Maerlant zijn zedelijke voorschriften en maatschappelijke denkbeelden in historische en natuurkundige werken verspreid. Hier moest natuurlijk Te Winkel, om het figuur van Maerlant als denker af te malen, tot uitknippen en bijeenbrengen zijnen toevlucht nemen. Maerlant schreef nooit een samenhangend didactisch werk over zedeleer; Boendale integendeel schreef er verscheidene en had aldus de gelegenheid zijne begrippen over de maatschappelijke toestanden, als een volledig leerstelsel uiteen te zetten.

Bij het studeeren zijner schriften, zullen wij Boendale als *moralist* en *geschiedschrijver* leeren kennen; zijne historische werken staan met de staatkundige feiten van zijnen tijd in verband, de andere met de maatschappelijke toestanden. Dewijl de *Brabantsche Yeesten* in den volledigsten vorm, dien Boendale er aan gaf, van het einde zijner loopbaan dagteekenen, en dat zulks ook voor zijnen *Derden Eduwaert* geldt, zullen wij, liever eene logische dan eene al te nauwgezette chronologische orde volgen, en eerst de zedeleerende werken bespreken.

Doch voorafgaandelijk, dient hier een vraagpunt uit den weg geruimd te worden. Heeft Boendale, evenals Maerlant, zijne letterkundige loopbaan met de beoefening van het romantisch vak aangevangen? En mag men hem met Mone (1) en Snellaert (2) eene Vlaamsche bearbeiding van den *Ogier van Denemarken,* eenen roman uit den Karelkring, toeschrijven? Er bestaan immers nog middelnederlandsche fragmenten (3), die tot dien roman hebben behoord, alsook eene volledige half-Hoogduitsche vertaling ervan, die in handschrift berust op de bibliotheek te Heidelberg. Het was in deze half-Hoogduitsche overzetting, dat Mone den regel las : *Dit lernet uns* JOHANN *wol,* DER CLERCK. Hoffmann von Fallersleben (4) echter wil die woorden toepassen op Johan Gromelkut of Van Soest, die ook den roman der Kinderen van Limburg in het half-Hoogduitsch overzette. Jonckbloet schaarde zich langs de zijde van Hoffmann en

---

(1) *Uebersicht der niederländischen Volksliteratur.* Tübingen, 1838, bl. 38-42.

(2) *Inleiding op dboec der Wraken.*

(3) WILLEMS, *Belgisch Museum*, II, bl. 334.

(4) *Horae Belgicae*, bl. 102, n° 2.

Snellaert langs die van Mone. Gewaagd ware het dit pleit hier met eenen pennetrek te willen beslissen (1). Wij kennen overigens te weinig van het werk om het « als spiegel der XIV. eeuw » te kunnen beschouwen. Bemerken wij enkel, dat voor zooveel wij naar de Duitsche overzetting hebben kunnen oordeelen de taal van dat werk die van Boendale niet schijnt te zijn : deze laatste is veel min synthetisch, veel min op Latijnsche leest geschoeid (2).

Volgens De Vries en Jonckbloet is de *Lekenspieghel* Boendale's hoofdwerk.

De Vries noemde hem « de hoogste uitdrukking der burgerlijke richting in de letterkunde » en « het

---

(1) Bij eene oppervlakkige, eerste beschouwing zou men gereedelijk Boendale's auteurschap hierin aannemen. Maerlant immers was ook met het romantisch vak begonnen. Daarenboven *Adenez li rois*, de hofmenestreel van onzen Brabandschen hertog, Hendrik III., schreef *Ces Enfances d'Ogier*. Een jeugdige Brabander kon gemakkelijk den lust gevoelen de stof in eigene taal te behandelen. Er bestaan in het Fransch drie verschillige romans over Ogier van Denemarken (of van Ardennen) en onze Vlaamsche vertaling heeft niets gemeens met die van Adenez.

(2) Maerlant, die rond 1225 geboren werd, beleefde nog het tijdstip dat alle akten in het Latijn werden opgesteld. Het was maar rond 1250, dat het Vlaamsch begon in voege te geraken. De oudste gekende Vlaamsche Charter is van 1249 (Zie C. A. SERRURE, *Lett. Gesch.* bl. 20 en volg.). Boendale's schrijfwijze is veel meer uit onze volkstaal geput; men vindt bij hem die omzettingen niet, welke bij Maerlant zoo overvloedig voorkomen. Volgens Jonckloet (D. II, bl. 280) luidt de tekst, van zijn half-Hoogduitsch kleed ontdaan, als volgt :

Die historie kennen male
Menestrele in dietscer tale
maer sine weten niet een woort
hoe hi ghewan (dat ors) Broyfort
ende Corteynen, dat goede swaert,
dat mach horen dies beyaert
u[illegible]n walschen van worde te worde
o[illegible]gheloghen als ict hoorde.

gewrocht waarin de didactische school, door Maerlant gegrondvest, eerlang haar toppunt van bloei bereikte. »

« Uitgaande van het denkbeeld, » zegt de Nederlandsche geleerde nog, « om aan de onwetendheid der leeken te gemoet te komen, door hen als *in een spiegel* al datgene te doen beschouwen wat op hunne geestelijke belangen betrekking had, ontvouwt hij in de eerste plaats het ontstaan van het menschelijk geslacht en hoe het door God was opgeleid tot op den tijd des christendoms; doorloopt vervolgens de wording en verdere geschiedenis der Kerk in verband met de ontwikkeling der wereldlijke macht en verklaart de geheimen der symbolische kerkleer benevens die der christelijke zedekunde in al hare verschillige toepassingen, om eindelijk op de heerlijke toekomst van het zegepralende Godsrijk te wijzen. Zoo doet hij het verleden strekken tot verklaring van het tegenwoordige en tot voorbereiding voor de toekomst, ten einde de leeken, den blik met dankbaarheid achterwaarts en met vertrouwen voorwaarts wendende, hier op aarde niets ernstiger zoeken mogten, dan de uitbreiding hunner kennis en de verbetering van hunnen wandel. » (1)

Aan het einde zijner taak gekomen, geeft Boendale zelf de hoofdverdeeling van zijn werk, aldus :

Nu es dit werc gheiudt,
daer ghi viere boeke in vindt,
dierste van der wereld beghinne,
dander heeft dat moddel inne,
dat derde van sconen seden
van hoefscheiden, van wijsheden,
dfierde der werelt inde.

---

(1) De Vries, *Inleiding op den Lekenspiegel*, bl. VIII.

Zooals Jonckbloet bemerkt is het *derde boek* dat een afzonderlijke inleiding heeft, min of meer eene uitweiding. « Ongaarn, voegt hij erbij, zouden wij het echter missen, daar, zooals De Vries terecht heeft opgemerkt, het blijkbaar door den schrijver als hoofddoel van zijn dichtwerk beschouwd, en het meest *con amore* bearbeid werd. »

Boëndale geeft als volgt de reden op, waarom hij zijn leerdicht aanvangt :

vs. 1 Omme dat ic niet wille leiden
in onnutter ledicheiden
den tijt die mij gheeft Onse Here
die ghelooft si emmermere
so hebbic dit werc begonnen.

. . . .

Ende dat ic gharne zaghe dat
yet van mi bleve, dies te bat
dat leke volc hadde na minnen doot

. . . .

vs. 23 So sal dit boecskijn syn wel
ghenaemt : den *Lekenspieghel.*

En dan, na, volgens het voorbeeld van Maerlant en van meerdere dichters der middeleeuwen, een woord tegen de vitters geplaats te hebben (1), doet de schrijver de opdracht aan zijne vrienden en beschermers, Rogier, heere van Leefdael, en dezes gemalin Agnes van Cleef.

vs. 47 Ic hope het sal ghenoeghen wale
minen heer van Levedale
minen heer Rogier ende mijnre Vrouwen
die goede dinghe gherne scouwen.

De *Lekenspieghel* wordt verdeeld in vier boeken. Het geheel gedicht beslaat 22,013 verzen, aldus

(1) Den beniders bidic dat si
'T onrechte niet en begripen mi.

verdeeld : eerste boek 4.710 v.; tweede boek 11.136; derde boek 5.032; vierde boek 1.035. Elk boek wordt onderverdeeld in hoofdstukken van zeer ongelijken omvang.

Het eerste boek heeft tot onderwerp : God, de schepping, de engelen, het menschdom. Na over ziel en lichaam gesproken te hebben, laat hij een overzicht volgen van de lotgevallen van het menschelijk geslacht. Hierbij komt eene beknopte geschiedenis van het Joodsche volk tot op Salomo. Dit eerste boek sluit met de stichting van Rome, de stad, die bestemd was, om, na het tooneel geweest te zijn der vervolgingen tegen de christenen, eens de hoofdstad der christene wereld te worden.

Wij zullen ons hier niet onledig houden met het uiteenzetten der Roomsch-katholieke geloofspunten, waarvoor wij gerust naar den hier ten lande overbekenden Mechelschen catechismus zouden kunnen verzenden, noch ook met het wetenschappelijk onderzoek van Boendale's *philosophia forensis*. Het zij ons voldoende hier en daar eenen wenk te geven, om de begrippen van dien tijd over Opperwezen en natuur te doen zien.

Over het wezen der Godheid schrijft Boendale in zijn tweede hoofdstuk :

vs. 1 Men vint simpel liede so leec
ende int ghelove so weec
dat syt houden in haer verstaen
dat God is alse mensche ghedaen,
die lichame ende leden heeft,
also hi onse menschen gheeft.
Neen hi niet, diet wel verheest
God is al te male gheest.

De Dichter beschrijft den hemel, als bestaande uit drij verdiepingen. Het zichtbare deel is van lazuur; dat waar de engelen zich in bewegen is wit gelijk

kristaal, maar gansch gulden is de lucht, waar God zijnen stoel heeft.

Bij de beschrijving van het vagevuur wordt „de gekende, in den *speculum historiale* voorkomende legende van St Patrick gegeven. De folteringen der helle worden met eenige dichterlijkheid verhaald. In onze taal hebben wij echter eene veel krachtiger beschrijving dier pijnen : Zij komt voor in het *Leven van ons Heren* van eenen onbekenden schrijver (1).

(1) vs. 3939. Daer es suchtinghe, rouwe ende bitter seer
daer weent men ende crit men emmermeer,
daer es carminghe emmer ende hantgeslach,
daer est vroech ende spade altoos nacht;
elc kaitijf roept al dat hi mach :
« Twi werdic ic, eylaes, o wach! »
Daer es onder vlamme ende vier, so heet,
dat elken kaitijf es ghereet
waer hi in eren es eren bergh gedaen
hi gloeide ende smolte saen;...
. . . .
Bi dien viere staet ene beke
so cout, so swert, so grueleke
half die see, waer sier in gedaen,
sie vervorse te yse saen.
In dat vier dat daer es so heet
hanghen ketelen wel ghereet,
daer sonder inde kaitivighe zielen
in barren, wallen ende wielen;
ende in die coude smerte beke
tormenten zielen eweleke
die beke es bitter als venyn.
Hoe wee es hun dier inne syn!
Nu syn sie in 't hete vier,
dan worpt mense in die beke onghier
dit torment, dit bitter seer
doeghen daer die kaitive emmermeer;
nu wallen se in dat pec ewelike
dan bade se in die coude beke;
in dit vier, in dese beke
syn si sonder inde, eweleke,
daerbi es vele onghiers,
so groet stanc, so xele ondiers

Boendale drukt zich uit als volgt (1) :

Dat derde point vanden tormenten,
dat sijn draken ende serpenten
ende worme menigherhanden
die daer syn inden branden;
ghelyc visschen in die riviere
die eyselijc sijn ende onghehiere
beide te ziene en te hoorne
of sijt al zouden verslinden
ende die serpenten winden
den sielen, daer omden hals
ende doen hem vele onghevals.

Na het verhaal van Caïn's moord volgen eenige merkwaardige versregels (2) :

Nu merct dan ende verstaet
na dien dat teerste kint was quaet,
dat Adem ye ghewan,
wat mogen wi claghen dan
daer men zo vele volks nu wint
dat mer zomme quade onder vint.
Daeromme hebbict *dicke gheseit*
dat tfolc, na zine veelheit
also goet is, *duncket* mie
alst voormaels was ye.

Hier zien wij de later in de *Te estye* breedvoerig

---

padden, slanghen, sarpente, draken,
die sielen te verslindene si haken,
die tote nu in dat pec wielen
ende daer tormenten sere hare sielen.
Die kaitive dier syn verloren
roepen : « Twi worden wi ye gheboren,
sondeghe, onsaleghe, vermesamt lijf! »
dat crit vele lude elc caitijf.

(1) Cap. 13 vs. 53.
(2) B. I cap, 26, vs. 31.

ontwikkelde leer van den vooruitgang der menschen door het kristendom (1).

In een verder hoofdstuk komt eene merkwaardige plaats voor, waarin hij vaststelt, dat de vorst zijne macht te danken heeft aan de gemeente.

B. I cap. 35 vs. 37. So maecten si daer toe
enen vocht . . . . .
ende omdat hi niet en dorfte
sorghen om sinen noodtorfte
so bewijs den si hem 't cheins
op haer lant, haer ende gheins
dien si hem jaerlijcs zouden gheven
ende daer of zoude hi leven
Ooc maecte si rechte ende wette
die men in den lande sette
op saken van menigher wise
ende bevolen hem dat hi se
wel hilde op sine ere.

In denzelfden *Lekenspieghel* zegt Boendale verder:

B. III. Cap. 11 vs. 29. Heerscapien sijn van Gode
ende comen ute Gode ghebode
om te houdene gherechtechede
ende tfolc te bestierne mede.

Jonckbloet vraagt hoe deze zin, die het « goddelijk recht » der vorsten aanneemt, met het vorig gezegde overeenkomt? Wilde men den middelnederlandschen dichter van tegenstrijdigheid vrijpleiten, dan kon men inbrengen, dat hij bij den eerst aangehaalden tekst zich op historisch terrein plaatst en den tweeden van een wijsgeerig standpunt uitgaat.

---

(1) Uit dit zelfde hoofdstuk stippen wij nog de volgende verzen aan

In aertrike syn drie dinghe
van grote macht zonderlinghe
die landhere, twyf ende die wyn.
B. I. Cap. 32, vs. 32.

De dichter redeneert als volgt :

De gehoorzaamheid aan het gezag is eene maatschappelijke noodzakelijkheid, dus eene zedelijke wet der natuur en het gehoorzamen aan de ordewetten der door God geschapene natuur is het volbrengen van Gods wil. De orde is immers het goede, de wanorde het kwade.

Het **tweede boek** bespreekt de geboorte en de kinderjaren van den Heiland, wiens leven eigentlijk maar behandeld wordt om gelegenheid te hebben Christus' spreuken en leeringen aan te halen. Zoo weidt hij met voorliefde uit over den gekenden redetwist met de Joodsche theologanten in den tempel. Voor het lijden des Heeren verwijst Boendale naar den Rijmbijbel. De geschiedenis der eerste kristene martelaren wordt beknopt verhaald en de naamlijst der eerste pauzen opgegeven. Dan wordt verteld, hoe Karel de Groote tot de keizerlijke waardigheid werd geroepen, en hoe, onder zijn bestuur, de volledige ontwikkeling, en samenstelling van wereldlijke en geestelijke macht in het kristendom ontstond, door het kloeke bondgenootschap en de eendrachtige handeling van paus en keizer. Daarna wordt de inrichting der Kerk besproken, het symbolum verklaard, en ten slotte den lof der H. Maagd verkondigd.

Dit boek is niet zeer belangrijk, en moeielijk zouden wij er eenige dichterlijke, treffende of eigenaardige plaatsen kunnen uit aanhalen, tenzij hetgeen betrekking heeft op de kerkelijke beeldspraak, die op het einde der XIII. en in het begin der XIV. eeuw haar toppunt van bloei bereikte, om driehonderd jaar later, hoofdzakelijk onder Albert en Elisabeth, ander-

maal op te komen. Hierbij werden niet slechts de eigentlijke godsdienstige plechtplegingen, maar alle voorwerpen en daden in de Kerk een zinnebeeldig, mystisch kleed aangetrokken. Sprekende van de klokken, zegt de dichter :

B. II C. 51 § 75. Die clocke bediedt, die predicaren
die Gods woert openbaren
want alsoe die clocken
die goede liede te gaeder locken,
alro roepen de predikeren
ten gheloeve dic zonderen.

Dergelijke mystische uitleggingen worden hier gegeven van al wat de mis, de H. Sacramenten en de H. Maagd betreft. In dat vak was het, dat de Antwerpsche beeldenboekjes der school van Boetius a Bolswerd in het begin der XVII. eeuw ons zulke zonderlinge raadsels opleverden; want dat « geestelijk leven » had eene eigene taal en overeenkomstige verbeeldingen. Wil men zich een goed denkbeeld vormen van het mysticismus te dien tijde, men leze eenige bladzijden uit Boendale's tijdgenoot Jan Ruysbroeck.

Het derde boek ontwikkelt praktische voorschriften omtrent de zedeleer. Hier wordt aangewezen wat goed is, de plichten van den mensch jegens God, jegens zijnen naaste en jegens zich zelve worden met voorbeelden en vertellingen opgehelderd. Dat maakt van het geheel eene gemakkelijke en aangename lezing, in den trant van Cats. Bij de ernstige raadgevingen met betrek tot het heil der ziel, geeft de dichter ook lessen over goede houding, goede manieren en wellevendheid.

De groote verscheidenheid van stof en toon zijn oorzaak dat tot in de XVI. eeuw toe de *Leken-*

spieghel, evenals nu nog de *Trouwring* en de *Zinnebeelden,* in vele huisgezinnen rond den heerd gelezen werd.

Den *Lekenspieghel* werd in alle burgerlijke bibliotheken al dadelijk eene plaats ingeruimd. Zoo weten wij uit de geduldige opzoekingen van J^ker N. de Pauw, dat in 1388, bij den eenvoudigen Gentschen burger Jan Wasselins niet min dan dertig allerbelangrijkste werken voorhanden waren, waaronder men het *boek van den Paeusen* vermeldt, dat « zonder twijfel een brok is uit den *Leekenspieghel* van Boendale » zegt J^ker N. de Pauw (1).

Van het begin af, zien wij in dit derde boek beurtelings aanbevelingen, volkspreuken en zedeleerende vertellingen voorkomen.

Omtrent de hooveerdigheid en de ootmoedigheid luidt het :

C. 4. Vs. 141. Sijt ootmoedich in die mate
daer af comt u grote bate,
want Aristoteles seit
al te ootmoedich is zotheid.

---

(1) Uittreksel uit het testament van Jan Wasselins : « ... *een Bibele in Vlaemsche;* een bouc eet *Jhans testeye,* in den selven bouc den *Vlaemschen Doctrinael,* in den selven bouc den *bouc van den Paeusen,* ende int selve *de groete passye;* item, *de Coronike van Vlaenderen ende van Brabant ende van Vrankerike, de bouc van Seneca;* item, een papier bouc tusschen berderen; item, *een bouc van astronomien* ende *van medicinen een bouc,* een *bouc van Mellibeus,* int selve *pietagoras bloume;* item int selve *Bestiaris, de bouc van Adame ende van Yeven;* item, *eenen bouc van Yeven ende van Adam* ende *een bouc van de passye;* item, *een bouc van medicinen in papiere, nouch een bouckskin van medicinen, twee kleenen bouckskine van medicinen; een Doctrinael; een Wapin Martin; een bouc van Orden, een bouc van Ogiere;* item, *Seghelin (?) Isenbaert; twee previlegiën, een bouckskin van medicinen, een bouc van planeten, een bouc van Reynaerde, een papierken van Smenschen (?) Cloestre* ende *een gheestelic boeck van der Zielen;* [item, een dic bouck van *Alexanders Parabelen* ende een gheestelick bouckskin *van der ghuldire Baghe*].

Bijdragen tot de Geschiedenis der Middel-nederlandshe letterkunde in Vlaanderen door Nap. de Pauw, bl. 44 en 45.

Zulks komt overeen met Keizer Maximiliaan's bekende spreuk « *Halt Masz in allen Dingen* » en met het nog meer algemeene aphorismus : « tene mensuram et respice finem ». (1)

Over het huwelijk zegt de dichter :

B. III. Cap. 4 vs. 175. Weduwen ofte dochtren van wisseleren,
meyeren, papen ofte dobbeleren
van canonieken ofte persemieren
van taelmannen ofte ostelieren
scuwet te wive dats mijn raet,
want onrecht goet gherne vergaet.

Dat hier « weduwen van papen » (2) in eenen extra-legalen zin moet genomen worden, is niet te betwijfelen. Dat *advokaten* en *ostelieren* met *dobbelaren* en *pessemieren* (woekeraars) op gelijken voet gesteld worden, zal het gevolg zijn eener van ouds-

---

(1) Schier op alle bladzijden vindt men dergelijke aphorismen. Wij halen er hier, als voorbeeld, nog twee aan uit het begin van het derde boek.

B. III, Cap. 2. vs. 19. Die joghet die heeft selden in
wysheit ofte subtielen zin;
want der joghet vlisheit
beneemt haer ghestadicheit,
ende daer ghestadichede
niet en is, coomt node wyshede.

—

B. III, Cap. 1 vs. 25. Ghi die jonc sijt van daghen
sult den ouden verdraghen
eren, wiken ende maken stede.

Zooals men ziet, die spreuken volgen elkander onverpoosd op. Wij moeten echter karig zijn bij het aanhalen derzelve, zoo niet, moesten wij bijna het vierde van den *Lekenspieghel*, de helft van den *Doctrinael* en schier den heelen *Melibeus* overschrijven.

(2) « Weduwen van Canonicken » beteekent niet noodzakelijk « bijzitten van priesters »; immers menig persoon, die nooit tot den priesterstand behoorde, kreeg het genot van een kannonikschap. Onder de hertogen van Burgondië was dit misbruik zeer gemeen, voegen wij er echter bij, dat men er zich vooral aan bezondigde ten voordeele van dichters, geleerden en kunstenaars.

her gebruikelijke scherts. Dat de « meyeren » bij die opsomming voorkomen, is niet zeer geschikt om ons een goed denkbeeld te geven van de landelijke overheden der XIV. eeuw.

Sprekende over de gebreken der tong, gebreken waaraan vooral de vrouwen lijden, doet Boendale het verhaal van eenen yraud (héraut), die, om te beproeven of zijne vrouw zwijgen kon, eenen vossenstaart langs achter onder zijne kleederen had aangebonden en zijne vrouw deed gelooven, dat hij weerwolf was.

's Anderdaags, heel vroeg, ging de vrouw, trots alle aanbevelingen van haren man, het nieuws overal vertellen. Niet onaardig zijn de volgende verzen uit dat verhaal :

B. III. Cap. 4 vs. 235. « Ic sout u segghen al bloot
mar seker, ic ware dood
wistet die minste van den dorpe »
— « Ic hadde liever dat men mi worpe
sprac dat wyf in die zee
dan ic ghewoeghe emmermee. »
Die goede man sprac daernaer :
« Ic ben een weerwolf, dats waer,
daertoe ben ik verscapen,
ende alle diep aerde, coeye ende scapen
dier nu int dorp syn ghestorven
hebbic verbeten ende verdorven,
ende omdat ghijs ghelooft tebat
so tast hier achter, hoe dat
mi een groot steert uut wast. »

De dichter geeft tal voorschriften van welgemanierdheid en regelen voor ons gedrag tegenover onderdanen, bij gesprekken of aan tafel; hij geeft raad betrekkelijk het huwelijk en de opvoeding der kinderen. Eene vrouw zonder opvoeding, uit den lageren stand, past een' fatsoenlijken man niet, zoomin als

eene vrouw, die met hem totaal van karakter verschilt.

B. III. Cap, 4. vs. 327. Wildi trecken te huwelike
so nemt en wijf u ghelike
want twee ossen onghelyc
trecken selden eenparlyc.

Verder handelt de schrijver over de eendracht tusschen broeders en zusters, en geeft hierbij twaalf raadgevingen van eenen « ridder » aan zijne twaalf kinderen.

Sprekende van de plichten der kinders jegens hunne ouders, doet Boendale, op echt boeiende wijze, het gekende verhaal van den ontaarden zoon, die zijnen grijzen, gebrekkigen vader mishandelt en laat honger lijden en het kleinzoontje, dat in zijne kinderlijke onnoozelheid reeds zijne voorzorgen neemt om zijnen vader later ook te behandelen gelijk deze nu met grootvader doet. (B. III, Cap, 3. vs. 334 en volg.)

Ic hoorde segghen tenen male
dat een man was herde rike
ende gaf sinen sone te huwelike
sijn lant, sijn have, sijn gout.
Daerna so wart die man so out
cranc ende zere onvermoghen,
doe en woude die vrouwe niet gedoghen.
sijns soons wijf, dattie oude
biden haert sitten soude
hoesten, bulghen, spade ende vroe ;
een bedde dede si hem maken doe
in enen stal verre besiden,
daer die man lach tallen tiden
ende herde luttel dranc ende at,
want men sijns al vergat,
sonder een kint, hadde syn sone.
Dat was sulc stont ghewone
te comene toten goeden man.
Eens sprac hi den kinde dus an :
« Lieve kint, gane, sech dinen here
dat nu vriest harde zere,
dat hi mi yet overzinde. »

Dat kint liep met gheninde
die den vader dit vertrac.
« Nem, sprac hi, desen zac,
ende draechen hem, hets mi lief. »
Doe tkint dien zac ophief
spract : « Vader, snytten in tween
Jc willen hem draghen maer teen. »
— « Neen » sprac doe die vader
« draech hem dien zac algader. »
Dat kint sprac, alst God woude :
« Vader alse ghi comt ter oude
so sal ic u, mach ic leven
dit stucke over gheven. »
Doe dat die vader hoorde,
dat tkint sprac dese woorde,
peinsde hi, dathi hadde misdaen
ende dede den vader halen zaen
ende leidene daer hi eerlike lach
daer hin daghelike aen sach
ende dede hem ere ende waerde
ende gaf hem alles dies hi vertaerde
dies gheschiet en hadde twint
en hadt God niet gedaen mids tkint.

Wij gaven dit verhaal in zijn geheel, ten einde men over den lossen, gemakkelijken verhaaltrant van Boendale beter kunne oordeelen (1).

Om te bewijzen (B. III, cap. 3. vs. 461 en volg.), dat men met verduldigheid alles overwint, vertelt onze dichter de geschiedenis van een braaf nonnetje, dat altijd in verschrikkelijke visioenen haar zieltje naar de helle slepen zag. Eene immer dreigende stem sprak haar van allerhande leelijke dingen, waaraan alleen de duivelen gewoon zijn. Doch het nonnetje bleef steeds even vroom en goed en stortte een vurig gebed, waarbij het zegde, dat, zoo 't Gods wil was, het te vreden was naar de hel te

(1) Uit den *Lekenspieghel* zou men gemakkelijk eene kleine bloemlezing kunnen trekken, die veel zou kunnen bijdragen tot het verspreiden van den smaak voor onze oude letterkunde.

gaan; het zou God overigens daar zoowel dienen als elders. En nu sprak haar eene andere stemme en het had een gansch ander visioen; haar zieltje steeg hemelwaarts en men riep haar toe :

B. III, Cap. vs. 360. Mids dynre verduldicheide
hebstu Gode so verwonnen
dattu hemelrijc hebben sult.

Verder vernemen wij van eene andere kloosterzuster, wier gebrekkelijke ouders eene lange reize doen om haar nog eenmaal te zien en die de non, trots het aandringen der abdis, niet wil ontvangen. Toch worden de ouders bij hunne dochter gebracht en kortweg, zegt deze, dat ze zoo in de liefde Gods verslonden is, dat ze zich met geene bezoeken kan bezig houden.

De stof dier fabel bevalt ons evenmin als den inhoud der volgende, waardoor moet bewezen worden, dat het onzalig is te liegen en dat men van Gods genade niet mag wanhopen.

Een moordenaar van beroep ging te biecht bij eenen heremijt, gekend om zijn stichtelijk leven. Hij bekende hem zijn leedwezen over zijne zonden met een oprecht berouw. Nu legde hem de heremijt vooreerst op, niemand meer te vermoorden en verder eene kleine penitentië. Maar :

B. III, cap. vs. 614. De moordenare sprac :
« Lieve Here,
« ic en mach niet wollen gaen
« vasten noch discipline ontfaen
« het is te zwaer te doene mi.
« seg mi yet dat lichter si. »

Welnu, sprak de heremijt, beloof mij nooit meer te liegen. De moordenaar ging de verbintenis aan.

Nauwelijks is de heremijt uitteroogen of onze boeteling wordt ontmoet door een' rijken man, dien

hij vermoordt en uitplundert. Volk komt weldra voorbij en men vraagt den dader of hij de moordenaren niet heeft zien vluchten. Zijne belofte uit de biecht herinnerde, zegt de moordenaar, dat hij de dader is. Hierop wordt hij dood geslagen. De heremijt, die ondertusschen op eenen boom was gekropen om alles beter waar te nemen, zag nu de ziel van den moordenaar door engelen naar den hemel dragen. Gods oordeel scheen den heremijt hier onrechtvaardig; hij twijfelde inwendig een oogenblik aan Gods genade en op eens tuimelt hij van den boom, sterft en de duivels voeren zijne ziel naar de hel.

Men zal dat op zijn minst een zonderling onderricht vinden voor leeken, die men beschaven wil.

Liever hebben wij het volgende verhaaltje van drie gezellen, die uitgehongerd, en als ware landloopers, laat 's avonds de herbergzaamheid gingen vragen aan eene oude vrouw. Zij worden binnengelaten. Doch de vrouw zegt, dat zij slechts meel genoeg heeft voor eenen enkelen koek. De koek wordt te bakken gelegd. Twee der makkers aanzien den derden als eenen grooten dommerik en stellen voor dat diegene den koek zal krijgen, welke in den nacht het schoonste visioen hebben zal (1). Zij leggen zich nu ter ruste en 's morgens, bij het opstaan, sprak de eene: « Ik heb gedroomd, dat ik in den hemel

(1) B. III Cap. 3 vs. 1049. Dat si souden alle drie
gaen ligghen slapen, ende die
den wonderlecsten droem zaghe,
die wile de coecke int vier laghe,
soude den coecke eten alene,
ende ten drien waer hi te clene,
dat seiden si, omdat si
den derden gheselle daerbi
verscalken wouden alsoe
dat hi des coecken worde onvroe.

was. » En hij begon met veel geestdrift te vertellen van al wat hij daar gezien had. « Ik ook, sprak de andere, had een wonder visioen; maar ik was in de hel. » En nu verhaalde hij de wonderlijkste dingen over de duivels en de gestrafte zondaren. De derde gezel nam nu het woord en bekende naïef weg, dat hij niets bijzonders had gedroomd, enkel dat hij zijne beide makers naar hemel en helle had zien vliegen en wijl men van daar niet terugkomt, zoo had hij te goeder trouw den koek alleen opgeëten.

Nu komen wij tot meer ernstig onderhoud. De dichter geeft raad aan vrijers en aan getrouwde mannen. Dit alles draagt in hoogen graad het karakter der poëzie van Cats.

B. III. cap. 3. vs. 1103. Ghe sult mit goede trouwen
minnen vrouwen ende joncfrouwen,
niet omdat si scone sijn
rike ofte gheboorten fijn
mar om doghet ende zuverhede
ende om hare grote hovesschede.

B. III cap. 3. vs. 1109. Uwes selves wijf suldi meest minnen,
ende ghene andre bekinnen
ende die so eert, lude ende stille
opdat si es van goeden wille;
mar is si quaet van naturen
ende wil si daer dan in duren
So verret u dan van haer, dats mijn raet,
slaen ende scelden zijn al quaet
so meer geslaghen, so meer verloren
so meer ghescelds, so meere toren
daer en is er ghene bate an.

Verder geeft hij den volgenden raad voor gehuwde personen :

B. III, cap. 3. vs. 1213. Hebdi een scone wijf ghehuwet,
so radic u dat ghi scuwet
gheselscap van ghesellen
die vrouwen ere gherne quelleu,

want scone wijf, te voortschine brocht
blijft selden onversocht.
Men moet twerc hoeden van den viere
ofte het ontfunct harde schiere.

Daarna sluit het derde hoofdstuk van het derde boek met deze woorden :

Vs. 1237. Hier einden dese *Blomen*
die algader sijn ghenomen
uit vier *deuchden cardinale* (1).

In het volgende hoofdstuk worden verscheidene deugden en hoedanigheden besproken. Als voorbeeld van gestrafte onheuschheid geeft de dichter het volgende, eenen ridder in Saksen voorgevallen.

Die ridder had de gewoonte vreeselijk uit te vallen tegen de papen. Hij wenschte dikwijls

B. III, cap. 4. vs. 40. dat mar een pape en soude
sijn in elk lande,
ende dat die in een mande
so hoghe hinghe in der lochte,
datten elc mensche scouwen mochte
en de daer Gode hieve dan
so dat elc mochte scouwen an.

Zijn spot met de priesters en met de hostiën bracht hem geen geluk bij. Eens na een gevecht bleef hij stervend liggen. Allerwegen zocht men naar eenen priester, om hem op het uiterste zijne biecht te laten spreken. Priesters waren er niet te vinden en hij moest « papeloos » sterven.

Is rijkdom beter dan eer?

Dat punt wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

Verder wordt gewezen op het verkeerde van jaloersheid, gramschap en « melancolie ».

---

(1) Dit schijnt eene Latijnsche bron aan te duiden.

Dan geeft Boendale raadgevingen over de opvoeding der kinderen.

Wanneer het kind geboren wordt :

B. III, cap. 9. vs. 11. Salmen hem ene voestre gheven
want het bi melke moet leven
dat sal sijn een vrome wijf.
die ghesont ende soete hebbe dlijf,
ende oec soete adem met
dat melc dicke ende vet,
want melc dunne ende waterachtech,
maect dat kind al onmachtech
al waert oec van ene coe
daeromme moet men sien toe.
Dus es melc des kints onthout
tote dat vier jaer es out
ende hem ter spisen mach keren.
Dan so sal men hem leren
hoefscheide *metter roeden.*

Op andere plaatsen nog prijst Boendale het gebruik der roede aan bij de opvoeding der kinderen.

Laatdunkendheid wordt bij jongelingen zeer afgekeurd.

B. III, cap. 10. vs. 153. Daer es den meneghen af ghesciet
grote scade ende lanc verdriet
die hem te vroech als here sciep
ende sinen meester te vroech ontliep.

Nu worden de *zeven adelijke of ridderlijke kunsten* behandeld en ook *de zeven onadelijke*, onder welke laatste de geneeskunde.

B. III, cap. 14. vs. 63. Het es er seven, dat weet wale,
consten gheheten liberale
die edel sijn ende sonderlinghe fijn
ende der andre consten vrouwe sijn.
D'eerste sijn *gramaria* ende *logike*,
daerna *geometrie* ende *musike*
arismetrike ende *astronomie*
ende die *Theologie heylighe*. (1)

---

(1) De verdeeling der onderwijsvakken in zeven door Cassiodorus en later door Martianus Capella (*de septem artibus liberalibus libri singulares*) bevatte : 1° het zoo genoemde *trivium*, d. i. *grammatica*,

In het vijftiende hoofdstuk, dat voor onze letterkundige geschiedenis het belangrijkste mag heeten, wordt onderzocht, « *hoe dichters dichten sullen* » en « *wat si hanteeren sullen.* »

B. III, c. 15. vs. 1. Omdat die leeke van allen saken
rime ende dichte willen maken
ghelyc clerken, dat wonder es
so hebbic mi bewonden des

---

rhetorica en *logica* (of dialectica). 2° het *quadrivium*, dat bevatte *musica*, *arithmetica*, *geometria* en *astronomia.* — Bij Boendale wordt rethorica of redekunst vervangen door « die heilige Theologie ».

In het Fransch zedeleerend gedicht *l'Image du monde* luidt het aldus (zie omtrent « *Image du monde* », dat als handschrift op de Parijzer bibliotheek berust : Ruteboeuf, *Œuvres complètes.* Paris, 1839 II bl. 418).

Li primeraine des VII ars
dont il n'est pas seus li quars
au tens d'ore, si est grammaire
grammaire est li art de parole
Parcoi on entent et parole;
qui bien saroit grammaire toute,
tout language sarait sans doute
par parole fist Dix le monde
et tous les biens qui ens habunde.

En over *logica* :

Con apièle Dyalectique
par la preuve on voir ou faus
qui font connaitre bien et maus,
c'est vos preuve toute raison
parcoi on set qu'est bien ou non.

Bij Boendale lezen wij :

Grammaire leert ons spreken
ende te pointe uutreken
beide sin ende ooc woort,
ende pointelijc dat segghen voort
te rechte scriven ende opstellen.
te pointe dat voort vertellen.
. . . .
Logica die leert openbare
dat bescheet tusschen valsche ende ware.

dat ik nu wil bringhen voort
wat enen dichter toebehoort;
die te rechte sal dichten wel
want dichten en is gheen spel.

Nu volgen de vereischten tot dichten : grammaticale kennis, waarheid en eenzaam leven.

Van de spraakleer zegt hij :

B. III, c. 15. vs. 48. Dat is tbeghin van alle arten :
des die niet en weet, syts ghewes
dat hi gheen goet dichter en es
noch dichter ooc en mach syn
is hi walsch, dietsch of latyn.

Betrekkelijk de waarheid in de dichtkunst, luidt het:

B. III, c. 15. vs. 119. Jacob van Maerlant, die vader
is der Dietsche dichtren algader,
schelt sere die loghenieren,
die valsche materien visieren
die si subtyllijc connen cleden
ende met sconen woorden leden.

Als voorbeeld van onwaarheid wordt nu gewezen op zekere verhalen omtrent Karel den Grooten, o. a. den gekenden roman van *Carel ende Elegast.*

B. III, c. 15. vs. 133. Men leest dat Kaerle voer stelen,
ic segt u, al sonder helen
dat Kaerl noit en stal.

Hij wijst ook op het sprookje, omtrent den naam van « Karel » die aldus heeten zou :

B. III, c. 15. vs. 138. omdatten sijn vader wan,
op enen wagen, aan een dienstwijf (1)

---

(1) Ten verstande dezer zonderlinge woordafleiding denke men aan het woord « *kar* », wagen. — Boendale zegt, dat indien de oorsprong van den naam echt ware, er in alle geval eene verwarring zou zijn met Karel Martel, die in overspel gewonnen werd.

vs. 154. maer niet wi gheweten en connen
weder op karre ofte op waghen.

Als ander voorbeeld van leugenachtig verhaal, geeft hij

B. III, c. 15. vs. 158. dat Keyser Octaviaen
bi Lueven wart gheboren
in een stede, die wi horen
noemen ten Zeven Tommen.

Fabelen als die van Æsopus en Ariaen, vertellingen uit de dierenwereld, als die over Reynaert en Isengrim, moeten, zegt hij, als beeldspraak genomen worden. Als knappe « dichters » worden nu opgenoemd Aristoteles, Cato, Seneca, Plato, Horatius enz., waarop den lof volgt van den kronijkschrijver Sigebert (Segebrecht) van Gembloers en van den opsteller van het *Speculum historiale,* Vincentius Bellovacensis.

En dan :

B. III, c. 15. vs. 291. Noit men ooc en ondervant
dat Jacob van Maerlant
loghene dichte ofte voortbrochte
hoe nauwe dat ment onderzochte
want syn leven was eersaem
als enen dichter wel betaem.

Hij, die zich op poëzie wil toeleggen, moet hiertoe eene aangeborenheid hebben;

B. III, c. 15. vs. 304. want dichten en es gheen spel.

Ook mag poëzie niet « om ghewin » geschreven worden.

B. III, c. 15. vs. 342. Dichten moet uut herten vri
comen ende met claren sinne.

In het volgende hoofdstuk wordt de gierigheid gegispt en gedoeld op den Romeinschen veldheer Crassus, dien zijne vijanden gevangen namen, en op eene tafel bonden.

B. III, c. 16. vs. 91. ende goten hem also vele
ghesmoutens gouds in die kele,
dat hire doot of bleef versmoort.

Hij haalt ook het voorbeeld aan van den heer van St-Pol, dien de koning van Frankrijk « Rowaert » van Vlaanderen had gemaakt.

B. III C. 16 vs. 103. ende wert mids sijner ghiericheit
onder dat lant volc also leit,
dat hi om des volcs ontsien
uut Brugghe moeste vlien,
bi nachte ende met haesten groot;
ende der fransoyse bleven daer doot
meer dan dusent in der nachte
dat sine ghierigheid al toe brachte.

Aan die gierigheid wordt de langdurige oorlog tusschen Vlaanderen en Frankrijk, die bleef voortduren van 1302 tot in 1328 of tot den slag van Cassel.

B. III C. 16, vs. 123. doe der Vlaminghe overmoet
gheworpen wort onder voet
ende haer cracht ende haer ghewelt
al te niet wert ghevelt.

De lof der trouwe vriendschap komt voor in het 17. hoofdstuk, waarbij de volgende aanhaling voorkomt.

B. III C. 17. vs. 91. Van Bruesele Heyne van Aken
die wel dichte conste maken
(God hebbe die ziele sine!)
« vrient die wart langhe ghesocht
selden vonden, schiere verwrocht. »

Waarop Boendale bemerkt :

Hi zeide waer, dat verstaet,
vrient is te vindene quaet,
maer gherecht vrient, na mijn verstaen,
en is niet verwrocht saen ;
want die sinen vrient begheeft
om een luttel dat hi heeft
ghedaen jeghen syn gherief,
en heeft den vrient niet herde lief.

Hierop volgt een hoofdstuk over de vier soorten van lieden, zonder welke de wereld niet zou kunnen bestaan; priesters, bestuurders, boeren en kooplieden; dan wordt van « vijfderhande minnen » gehandeld, en verder « hoe die mensche hem selven minnen sal ». Na de ontwikkeling van nog verscheidene onderwerpen van bespiegelenden aard, komt de dichter op de vraag of wèl eten en wèl drinken zonde is (1).

Verder wordt de ledigheid gelaakt en Karel de Groote wordt tot voorbeeld gegeven, die zijne dochters leerde « wollenweve hanteere » en ook « spinnen ».

In het 23. hoofdstuk, waarin de dichter van « bescheidene miltheit » spreekt en die deugd aanpreekt, worden alle hare voordeelen opgesomd. Zij is « van groter baten », niet alleen verwerft men er het Godsrijk mede, maar ook gevangenen kan men er door uit hunnen kerker verlossen, en koningen, bisschoppen en kardinalen maken.

B. III C. 23 vs. 165. Ten is poorte, winket no dore,
miltheit en brinct den man daer dore,
ende doet hem hebben sijn begheren.
Scriveren ende segheleren
sijn hem ghereit met beiden handen :
dus so vint ment in allen landen.
Miltheit bejaecht suleken danc,
beide in hof ende in dingbanc,
dat si haer saken wint daer bi
weder het recht of onrecht is.
Miltheit can borghe breken
en de ooc scone vrouwen spreken;

---

(1) Naar aanleiding dezer vraag, komt eene bemerking voor, die hij op vele plaatsen herhaalt :

B. III C. 24, vs. 23 : Het sterven liede vele meer
van eten ende drinken te zeer
dan van des honghers onghersect.

si can 't lijf den menighen geven
die verbeurt heeft zijn leven.
. . . .
si maect recht crom ende crom recht
ende een here van enen cnecht (1).

Vóór het einde van het derde boec vinden wij nog eene belangrijke « disputatie tusschen den poorter ende den ridderszone » waarin, vol kleur, de voordeelen van stads- en landleven worden ontwikkeld. De jonge edelman zegt den stedeling nog al harde waarheden.

B. III. C. 26 vs. 70. Want aen poorten ghebreect
menech point, wildijt verstaen
die eersamen leven anegaen.
. . . .

B. III C. 26. vs. 83. Eten, drincken langhe slapen
altoos wachten ende gapen
na wasdom ende na ghewin
daer toe staet der poortren sin.
Voorcoop, persemie ende scalke neringhe
ende vele ongheloofder dinghe
hantieren poorters ghaerne.
Dobbelspel, overspel en de tavaerne
hovaerde ende ghiericheit mede
dits gherne den poorters zede,
Om ghewin gapen talre stont
gelijk als een hongherich hont,
die zijne begheerte ende al sine joye
te legghene pleecht aan sine proye,
als een swijn dat altoos gaet
in den slike zoeken sinen aet,
dat nimmermeer en wart zat
dit is die zede in die stat.

Het **vierde boek** begint met de voorzegging van

(1) Veel overeenkomst van gedachten, zonder echter eene vertaling ervan te zijn, hebben deze verzen met een fransch sprookje gekend onder den naam van Dans-Denier (Dominus Denier). — Zie A. JUBINAL, *Jongleurs et trouvères*, p. 94-100.

Sydrac (1) betrekkelijk eenen tocht naar Palestina, waaraan paus en keizer zullen deel nemen, hoe de paus in 't H. Land misse zal doen « ten droghen bome (2) » en hoe die op eens loof en vruchten zal dragen. Daarna gebeurt de inneming van Jerusalem door de Christenen. De dichter geeft dan de voorzegging van Methodosius, die wij bij de ontleding van *Dboec der Wraken* uitvoeriger zullen bespreken. Dan komt de beschrijving der komst van den Antichrist; en eindelijk die van den doemdag of laatste oordeel. Dit boek sluit met eene schildering der beloo-ningen en der straffen, die ons na dit leven wachten.

De *bronnen van den « Lekenspieghel »* waren volgens Devries, de volgende :

Voor het eerste boek. 1. Tot zeker punt het werk van Dionysius arœopagita, *De cœlesta, Hierarchia*, door Johannes Scotus Erigena in de IX. eeuw vertaald.

2. De schriften van Breda, een Engelschen wijsgeer uit de VIII. eeuw, tijdgenoot van Alfried den Grooten.

3. De bekende *Biblia Scholastica* van Petrus Comestor (die Maerlant vertaalde).

Voor het tweede boek. 4. Een niet teruggevonden hs. *de Infantia Salvatoris.*

5. Het *Evangelium de nativitate S. Mariae.*

6. Het *Evangelium Nicodemi.*

---

(1) Over het boek van Sydrac, zie *Histoire littéraire de France*, Paris, 1856 t. XXIII p. 294.

(2) Het geldt hier den *droogen boom*, die mirakuleus begint te bloeien ter eere der H. Maagd. Onder Philips den Goede werd te Brugge het broederschap gesticht van O. L. V. ten Droogen-Boome, eene officieëele instelling voor burgers, gelijk het Gulden Vlies voor ridders.

7. Het *Chronicon pontificum et imperatorum* door Martinus Polonus, aartsbisschop van Gnesen, gestorven in 1278.

Voor het vierde boek raadpleegde hij waarschijnlijk :

8. Het werkje de *Transitu Virginis Mariæ*, toegeschreven aan St-Jan, en dat later in de II. eeuw verkort werd door Mellitus of Melito, bisschop van Sardes.

9. De voorzeggingen van Methodosius.

In het tweede boek wordt verwezen naar David, Salomo, Socrates, Aristoteles, Cato, Sallustius, Tullius, Ovidius en Seneca, alsook op « het boec van Sydrac »; vele dezer spreuken waren hem echter ongetwijfeld slechts bekend uit de zoogezegde « Bloemen », of aanhalingen van schrijvers in den *Spieghel historiael.*

In het tweede boek worden verschillige gansch op zich zelven staande onderwerpen behandeld, als daar zijn de legende van St-Patrik's (1) vagevuur, Tondalus' visioen en St-Brandaen's (2) wonderreize.

Onder de bronnen van het derde boek kwam mogelijks het fransch gedicht *l'Image du monde* (3), waarin wij voor enkele hoofdstukken, over de « zeven edele consten » bijv. bijna woordelijke overeenkomst aantreffen. Niet onmogelijk ware het ook, dat Boendale en de Fransche schrijver, aan eene

---

(1) St-Patrick, patroon van Ierland.

(2) St-Brandaen is een Iersch heilige. De reis van St-Brandaen werd uitgegeven door Blommaert : *Oud-Vlaemsche gedichten.*

(3) Zie omtrent dat gedicht *Histoire littéraire de France.* Paris 1856 t. XXIII bl. 299 en volg.

Latijnsche bron putt'en. Immers de opgegeven verdeeling der « Consten » in adellijke of ridderlijke en in onadellijke was destijds algemeen bekend en zal waarschijnlijk zeer dikwijls geboekt geweest zijn.

Behalve de boven aangehaalde bronnen kwamen Boendale bij het schrijven van zijnen *Lekenspieghel* nog zijne kennissen in Vlaamsche, Latijnsche en Fransche letterkunde te pas.

Een punt dient hier nader toegelicht.

Werd de *Lekenspieghel* vóór of na de *Teesteye* geschreven?

Het vroeger bestaan van den *Lekenspieghel* werd door Devries (4) verdedigd met eene reeks beweeggronden, die Jonckbloet vruchteloos trachtte te vernietigen. Wij gelooven Devries' stelling door het volgend nieuw bewijs te kunnen staven.

Zooals wij zegden, worden in de verschillige werken van De Clerck dezelfde gedachten en vormen dikwijls herhaald. Welnu men leze en herleze den *Lekenspieghel* en niets zal men erin aantreffen, dat eene bijzondere kennis van Maerlant's *Wapen Martijn* verraadt; terwijl integendeel de *Wapene Martijn* het uitgangspunt is der gansche *Teestye*.

Wij zullen niet beweren, dat, bij het schrijven van den *Lekenspieghel*, Boendale Maerlant's *Wapene Martijn, der Kercken Claghe, en van de lande van Oversee* niet gelezen had; wel echter dat hij ze toen zoo goed niet kende en ook niet aanhalingen eruit gedurig op de lippen had als later.

---

(4) Inleiding op den *Lekenspieghel* bl. XCIII.

Laat ons zien wat Devries nopens dat vraagpunt zegt.

1° Boendale getuigt in de voorrede der *Teestye*, dat hij « *menech jaer* » als schepenklerk te Antwerpen was werkzaam geweest. Daar wij voor 1312 geene melding van hem vinden en hij zeker tot in 1351 leefde, klinkt het zonderling dat vóór 1325, (tijdstip waarop de *Lekenspieghel* begonnen werd) er gesproken zou worden van « menech jaer ». De uitdrukking « menech jaer » moet gewis meer dan een twaalftal jaren beduiden.

2° De schrijver van de *Teestye* verklaart in de voorrede van dit werk dat hij wil blijven dichten zoolang God hem het leven en het vermogen daartoe verleent. « Is dat, vraagt Devries, de toon van iemand, die nog slechts het eerste gedeelte der *Yeesten* gedicht had? »

Deze uitdrukking paste natuurlijk beter aan iemand, die alreeds, benevens de *Yeesten*, nog een werk dat naam geeft, bijv. den *Lekenspieghel*, had gemaakt.

3° In den *Lekenspieghel* drukt Boendale den wensch uit, dat van hem een leerdicht ten gebruike der leeken zou achterblijven :

dat ik gaerne sagte dat
yet van mi bleve, dies te bat
dat leke volc hadde na mine doot.

Die bezorgdheid zou onverklaarbaar schijnen, voor het geval hij reeds de *Teestye* zou gemaakt hebben, die stellig wel eene zedeleerende lectuur is.

4° De dichter zegt in de *Teestye*, dat hij reeds aan Rogier van Leefdael een werk heeft opgedragen. Wij weten dat dit het geval was met den *Lekenspieghel* (tusschen 1325 en 1330 gedicht).

Devries dacht zijne vier bewijsredenen voldoende.

Jonckbloet zelf wees op eene omstandigheid, die ten voordeele van Devries' stelling pleitte, doch die hij als een onvoldoende bewijs aanzag. In den *Lekenspieghel* (B. I. Cap. 22, vs. 11) vaart Boendale uit tegen de « *broescheyt der wiven* » en in de *Teestye* verklaart hij, dat men hem berispt had om het weinig galante dat hij had gedicht « van der broescheyt der wive » (1).

Snellaert schaarde zich insgelijks langs de zijde van Devries.

De oplossing van even besproken vraagpunt is gewichtiger dan men bij eene oppervlakkige beschouwing vermoeden zou. De waardeering van heel Boendale's karakter hangt grootendeels af van die oplossing, gelijk wij het bij de ontleding der *Teestye* zullen zien.

Wat nu de kunstwaarde van den *Lekenspieghel* betreft, De Vries en Jonckbloet loopen er zeer hoog mede op. De laatste drukt zich uit als volgt (2) :

« De *Lekenspieghel* mag terecht als een meesterstuk van het genre worden genoemd; niet slechts maakt de inhoud dit werk voor ons belangrijk, door de vrij volledige ontwikkeling der denkbeelden des tijds; maar de waarde zit hoofdzakelijk in de wijze van voorstellen, in de levendigheid van den verhaaltrant, in den vurigen ijver, die de pen des

---

(1) Joncbloet, *Geschiedenis* bl. 232.
(2) *Gesch.* III. D. bl. 243.

dichters bestiert, in den gloed, dien hij over zijn betoog heeft weten te verspreiden door een tal van praktische voorbeelden en eene keur van treffende vergelijkingen. »

Wij betrouwen op den goeden smaak onzer lezers, voor wat het geheel of gedeeltelijk beamen dezer lofspraak betreft.

Merken wij nochtans aan, dat men bij Boendale groote, zeer groote ongelijkheden aantreft, zoo onder oogpunt van stof of gedachten als onder oogpunt van vorm of uitdrukking. In alle geval de *Lekenspieghel* is het werk, waarin Boendale nog jong, maar toch reeds in den ouderdom van ondervinding, al hetgeen hij had geleerd en zelf gezien en gedacht had, te boek stelde. Boven al zijne zedeleerende schriften staat het door zijne groote eenheid van opvatting en gelijkheid van toon. De *Lekenspieghel* is ook datgene zijner werken, waarin hij zich het minst door zijn voorbeeld of zijne voorbeelden laat beheerschen, datgene waar hij het meest zich zelf is. In de *Tecsteye* liet hij zich door Maerlant in democratischen zin medeslepen, terwijl later de aristocraat Albertano de Brescia in tegenovergestelden zin op hem werkte, bij het berijmen van den Melibeus. De omstandigheden hebben overigens in vele zaken zijne denkbeelden gewijzigd.

Zooals wij in ons eerste hoofdstuk schreven, werd de *Lekenspieghel* in 1330 voltooid. Men neemt aan, dat hij reeds in 1325 begonnen was en men steunt zich op een gezegde omtrent Godfried van Bouillon's kruisvaart (1099) en waarvan Boendale

spreekt als gedaan over twee honderd zes-en-twintig jaar.

B. I. Cap. 38 vs. 85. En van Godevaert sijn heden
tote datic te deser stede
dichte dese selve lesse
tweehondert jaer twintich ende zesse
al t Antwerpen in die stadt
over waer zeg ic u dat. (1)

---

§ II. — *Jans Teesteye.*

De *Teesteye* (2) telt drie-en-veertig hoofdstukken en is 4.101 verzen lang.

Boendale naar het voorbeeld van den *Wapen Martijn* schreef zijn werk als tweespraak, zonder daarbij den strofischen dichtvorm aan te nemen, gelijk Maerlant deed.

De samensprekende personen heeten *Jan* en *Wouter*. De eerste is de schrijver zelf. Of de andere, die vs. 264 « mijn lieve ghebuer » wordt geheeten een wezentlijke persoon is of een ingebeelde, is

---

(1) Volgens De Vries moet men de berekening niet maken van af 1100, het jaar van Godefrieds dood, maar van 1099, gezien deze verzen, die de aangehaalde onmiddelijk voorafgaan :

Ende tusschen Cristus carnacioen
ende dat Godevaert van Buljoen
Jherusalem wan die stede
met coste ende met arbeyde
waren elf hondert jare
een min, ic zegghe u 't ware.

(2) Het woord Teesteye, Testeye, Testye van het Fransch *testée*, in verband met teste, tête, beteekent zooveel als *mon opinion*, *mon sentiment*, *ce que j'ai en tête*. *Testament*, uiterst verlangen, laatste wil, behoort tot denzelfden stam.

eene vraag, welke tot heden geene voldoende oplossing erlangde. (1)

Hooger (2) hebben wij de eerste verzen van den proloog aangehaald, waarin de schrijver zich laat kennen en zijn werk opdraagt aan Rogier van Leefdael.

vs. 21. Desen boec sal ic hem senden
ende sal heeten *Jans Teesteye*.

De aanhef van het gedicht luidt :

Alle dieghene, die dit werc
sien, lesen ende hooren
die gruetic Jan, gheheten Clerc
Van der Vueren gheboren, enz.

Dit begin komt volkomen overeen met den gewonen aanvang der vorstelijke privilegiën en charters, alsook met dien der stedelijke akten, welke hij, als schepenklerk, dagelijks vervaardigde.

Wat de stof zelve betreft, Snellaert zegt daaromtrent : « In de *Teesteye* stelt Boendale zich aan als een humaan schrijver, die eenen wijsgeerigen blik in het tegenwoordige en in het verleden wer-

(1) Génard heeft gemeend, dat men hier te doen heeft met Wouter van Norderslen, een ondergeschikten stadsbeambte van Antwerpen, met welken Boendale dagelijks was. Wouter van Norderslen wordt in de stadsrekening van 1324 vermeld. GÉNARD, *Taelverbond*, 1853, bl. 179.

Niet onmogelijk ware het, dat door Wouter « Mechelaar » beduid werd. Wouter was immers de gewone voornaam der heeren van Mechelen en evenals de Gentenaren de Bruggelingen voor zotten uitmaakten, dreven de Antwerpenaren en Brabanders den spot met die van Mechelen. Boendale zou aldus Maarlant's voorbeeld gevolgd hebben, bij wien, naar sommigen beweeren, Martijn, Stichtenaar of Utrechtenaar beteekent, zijnde St-Martijn, de beschermheilige van het Sticht.

(2) Zie bl. 22.

pende, overtuigd is van den trapsgewijzen vooruitgang der beschaving. » (1)

De opgave der stof van onderhavig leerdicht luidt immers :

vs. 48. Desen boec die heeft inne,
dat tfolc nu es also goet
als vrije was van beghinne,
dies menich niet en wilt wesen vroet.
Ende dan voert sal ic u leren
van den State alrehande
des volx, der papen ende der heren
die men vindt achter lande.
Ende dan sal volghen sekerlike
van den doemsdaghe daerna
ende van de bliscap van hemelike
ende de droefheid van der hellen, als ic versta.

De stelling, dat de wereld te zijnen tijde niet slechter was dan vroeger, maar integendeel beter, had de schrijver reeds in zijnen *Lekenspieghel* aangeroerd (2). Andermaal zette hij ze thans vooruit tegenover het pessimismus en de verachting, die Maerlant voor zijne eeuw koesterde. Het heele gedicht kan aanzien worden als een rechtstreeksch doch ontkennend antwoord op de allereerste vraag uit den *Eersten Martijn* :

Wapene Martijn! hoe salt gaen
sal die werelt iet langhe staen
in dus crancken love?

De samenspraak wordt als volgt ingeleid :

---

(1) SNELLAERT. *Nederlandsche gedichten uit de veertiende eeuw van Jan Boendaele*, enz. Brussel, 1869. Inleiding, blz. X.

(2) Voór de *Teestye* uitgegeven werd door Snellaert, gaf Jonckbloet in zijne Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst (d. III, bl. 219 en volg.) eene uitvoerige ontleding van dat gedicht. Bij onderhavige analysis namen wij over 't algemeen Jonckbloet's gewetensvollen arbeid tot richtsnoer, behalve voor de duizend laatste verzen, waarover de Groningsche hoogleeraar al te vlug heenstapte. Mogelijks kon hij niet lang genoeg over de door Devries bezorgde kopij van het Oxfordsche handschrift beschikken.

vs. 114. Al tote Antwerpen in die stat,
luste twee ghesellen, dat
si vroech op wouden staen
ende te velde hen verlochten gaen,
int soetste van den saysoene,
also ghesellen, pleghen te doene.
Deen heet Jan ende dander Wouter.

Beide komen nu buiten bij een korenveld en beginnen te redetwisten,

vs. 127. Ghelyc als die lede pleghen
die te samen sijn uit wandren.

Het is *Jan*, die als onderwijzer van *Wouter* optreedt en dus de plaats inneemt van *Jacob* tegenover *Martijn* uit Maerlant's leerdicht. De punten zijner stelling ontwikkelt hij een voor een onder den vorm van antwoorden op de bedenkingen van den naïef onwetenden Wouter, die den lof zingt van den goeden ouden tijd, want zooals hij zegt

Jan, teerlinghe ende oec amijen
dese stieten mi uter clergien;
ende die ghesellen in die taverne
deze maect mi al te scerne
so dat ic luttel dogheden leerde
daer ic mi selven met onteerde. (1)

Gelijk wij hooger reeds aanstipten, begint Wouter met de vraag, hoe het komt, dat het volk van dag tot dag slechter wordt en in het kwade verhardt.

vs. 130. Lieve Jan, ic biddu dat ghi
oft ghi cont berecht mi
hoe dat des volx staet
so loes mach sijn ende so quaet
ende dat hi lanc so quader werdt
ende in syn quaetheit so verherdt

---

(1) Deze verzen komen niet voor in de uitgave bezorgd door Snellaert. Wij treffen ze echter aan bij Jonckbloet III d. bl. 221.

ende dat hem nu nieman en scaemt des
dat hi loes ende onwerdech es,
ende dat men nieman en heet vroet man
die loesheit noch scalcheyt niet en can.

Het antwoord luidt :

vs. 144. Wouter, in volghe ic niet des
dat tfolc nu erger es
dant was wilen ere;
hets ghebetert herde sere
in alle poenten, die men pliet.

Oh! antwoordt Jan, vooraleer zijne leer aan den menschelijken vooruitgang te ontwikkelen, alles heet thans loosheid en men maakt geen onderscheid tusschen haar en behendigheid, die voortspruit uit meer uitgebreid onderricht. Een geding wordt dikwijls verloren door onwetendheid of onbehendigheid. Zulks bewijst echter niets tegen den rechter. Men hoeft ook niet altijd den pleiter te gelooven, wanneer hij zijne tegenpartij van bedrog of woeker beschuldigt.

De Nijd, die in den hemel de engelen ten val bracht, blaast zulks in de ooren dier lieden en is derwijze oorzaak van veel bederf.

Verre van slechter te zijn dan in vroeger tijd is het volk nu integendeel beter, meent Jan.

Vs. 254. Aldus Wouter, so segghe ic u
dat folc also goet es nu
als ye was van beghinne
nadat ic mi versinne.

Geef mij bewijzen, onderbreekt Wouter :

Vs. 258. Jan, ghi hebt harde wel gheseyt
ende dat wel wesen mach waerheyt,
maer ic biddu dat ghi
claerlike betoont mi
met goeden exemplen dat,
so mach ict gheloven te bat.

Nu begint Jan zijn betoog.

Vs. 292. regneerde Mynheer Nijt
also hem syn moeder hiet
ver Hoverde, dies noch pliet.

De ongehoorzamen werden gestraft en God schiep den mensch. Adam en Eva verbraken weldra het eenige gebod, dat hun in het paradijs werd opgelegd. Zoodat het kwaad « niet van ghisteren noch van heden » dagteekent. Nauwelijks waren twee kinderen onzer eerste moeder geboren, of de eene broeder vermoordde den anderen en Caïn's geslacht werd vervloekt. Weldra « vielt » gansche menschdom « in dorperen spele, des men niet noemen en mach. » God was verplicht de wateren des zondvloeds over de aarde te zenden om dezelve te zuiveren. Noach alleen werd gespaard; zijne nakomelingen echter aanbaden afgoden en het uitgelezen volk van Israël danste rond het gouden kalf. David, de koning harpspeler zelf, deed

Vs. 371. enen goeden ridder doet slaen
omdat hi zijn wijf hebbe woude.

Het natuurlijk besluit van dit overzicht der geschiedenis van het menschdom, waarbij naar *Rijmbijbel* en *Spieghel historiael* verwezen wordt (1), is

Vs. 375. Wat moeghdi dan verwiten
den ghenen die leven nu?
Niet en twint dat seggic u.

God kreeg eindelijk medelijden met het zondige menschdom (2).

Vs. 421. So dat hi synen sone vinde.

---

(1) Vs. 391. Die weten wille die waerheyde
ga ten Spieghle ende ter Biblen beyde,
daer vindt hi wonder overal
van quaetheden sonder ghetal.

(2) De leer van dezen christelijken vooruitgang is de ontwikkeling der wijsgeerige begrippen van den H. Anselmus. Zie ons laatste hoofdstuk.

Christus stierf aan het kruishout.

Zijne apostelen en volgelingen verkondigden de evangelische leer en sedert dien, naarmate het woord des Heeren beter begrepen en nageleefd wordt, is er onbetwistbare vooruitgang onder de menschen (1).

Vs. 442. Namaels sine apostelen sande
prediken van lande te lande
die den weg leerden te hemelrijke
ende tfolc bekeerden vromelike;
end ye seder in alre tyt
es dat kerstenvolc ghedyt
ende ghebetert spade ende vroe
ende nemt in lanc so meer toe
int gheloven ende in weldaet
ende also langhe als ertryc staet
salt kerstenfolc beterende syn
aldus es tghelove mijn
ja, heydene ende joden mede
solen noch vallen aen kerstenhede
ende sol een herde en een coye wesen,
aldus hebbic ghelesen.

Wat ziet men overigens op onzen leeftijd? gaat Jan voort. Men gaat ter kerke, men offert tienden, men geeft almoezen, overal verrijzen nieuwe kerken en bidplaatsen, overal komen gasthuizen tot stand. Dagelijks ziet men kristenen godvruchtig ontslapen, na de H. Sacramenten ontvangen te hebben. » Dit dunct mi een goet leven » besluit Jan.

De Nijd echter, zoo gaat hij weder voort, ziet dat alles over het hoofd en let alleen op het kwaad, dat dagelijks bedreven wordt.

Wouter wil aan Jan nochtans geen gelijk geven. Hoe komt het, bemerkt hij, dat wij thans noch martelaren noch mirakelen meer hebben? Jan antwoordt daarop, dat vroegere volkeren en vorsten heidenen

---

(1) Zie nota (2) voorgaande bl.

waren, terwijl ze nu alle het geloove Christi's belijden. Niet eén keizer of koning durft zich tegen de H. Kerk verzetten of hij moet het smartelijk boeten. Zulks was het geval met verscheidene Duitsche keizers (1). Wilde men thans nog de belijders der evangelische leer dooden, honderd martelaren vonde men tegen vroeger eénen. Martelaren en mirakelen hebben gediend tot het bekeeren der heidenen en thans is eenieglijk Christen.

Jan beschouwt het pessimismus van zijnen gezel, als een bewijs van het gekende : *senex querubus laudator temporis acti.*

Vs. 632. Outheyt ende jonckheyt syn twee dinghe
die altoos twisten onderlinghe.

Daar de ouderling zelf niet meer is wat hij eens was, meent hij, ten gevolge dier geheel subjectieve ondervinding, dat gansch het menschdom achteruitgaat. En Jan besluit :

Vs. 646. Hier bi dunct den ouden das
dat tfolc wilen beter was.

Wouter heeft echter geen vrede met die verklaring. Indien alles zoo goed gaat, hoe komt het, vraagt hij, dat men dagelijks van manslagen hoort (2) en dat deze zoo weinig opspraak verwekken? Hoe brengt gij dat overeen met uwe beweering van zedelijken vooruitgang?

— Gebeurde dat vroeger ook niet? antwoordt Jan. Het dragen van wapens geeft daartoe aanleiding. Overigens indien veel gevochten en dood geslagen wordt, geschiedt zulks meestal door oploopendheid en niet door list of verraad.

---

(1) Zie ons laatste hoofdstuk.
(2) Zie ons laatste hoofdstuk.

Wie heeft nu schuld aan die losbandigheid? Ongetwijfeld de grooten, die het volk over het hoofd zien en het gezag door onderhoorigen van minder zedelijkheid laten uitoefenen; derwijze dat degene, welke op de openbare veiligheid moeten letten, soms de eerste zijn om dezelve te storen. Jan eindigt met te zeggen, dat vooral sedert men het handhaven van tucht en vrede aan « quaede knechten » (1) toevertrouwde de doodslagen zoo menigvuldig werden.

De groote kwaal des tijds ligt in de onverschilligheid omtrent den toestand van Palestina.

Vs. 738. Omdat hem theerscap niet en set
noch oec ghemeynlic de liede met,
te vechten om theylighe lant,
dat de heydenen houden in hant,

daarom zendt God twist en tweedracht onder de kristene vorsten.

Wouter verandert nu het onderwerp van het gesprek en tracht op eene andere wijze de mindere zedelijkheid der eeuw te bewijzen. Hij vraagt waarom thans het overspel zoo algemeen wordt.

Jan beroept zich hierbij op den aard der vrouwen, die steeds zwak en onbestendig waren, zooals wijsgeeren en dichters getuigen.

Vs. 812. Overleest Troyen altemale
enten Spieghel Ystoriale
ende siet wat ghi vint daarinne
van der vrouwen wandelensinne.

Verder doet hij opmerken, dat geen regel bestaat zonder uitzondering, dat er vrouwen zijn, die thans nog, als voorbeelden van trouw en eer en deugd kunnen verstrekken.

Wouter bekent, dat zijne tegenwerping ander-

---

(1) Zie ons laatste hoofdstuk.

maal ongegrond is. Doch, vraagt hij nu, behaagt u de levenswijze van koningen en landsheeren thans?

Behaghen, Wouter, lieve vrient!
die heren sijn so ontsiert
dat trouwe, ere ende scamelheyt
der heren hoven is ontseyt.
Ghiericheyt en verradernesse mede
houden daer al die stede.

Aan de vorstelijke hoven wordt een rijke Jood (1) meer geëerd dan een eerzaam bachelier, die van Jerusalem komt.

Het daarop volgend gedacht werd overgenomen uit den *Wapen Martijn.*

De stelling uit het eerste boek van Maerlant's hekeldicht, door de *Teesteye* tot nu tegengesproken, wordt thans aangenomen, met betrek op de vorsten.

Sedert de heeren aan boozen het oor leenen, het geld boven alles beminnen en de gerechtigheid verwaarloozen, viel hun schande ten deel. (2) Hoeveel heeren, graven en koningen werden niet door de hand Gods getroffen? (3) Zij hebben macht, eere en have verloren en geven nu het voorbeeld van roof en geweld, te welker beteugeling zij aangesteld werden.

Te verwonderen is het, dat ridders en knapen het nog niet bonter maken.

---

(1) Nopens den toestand der Joden in Braband ten tijde van Jan Boendale, zie ons laatste hoofdstuk.

(2) In den eersten Martijn zegt Maerlant :

« Sedert de adel afkeerig geworden is, om door daden naar eere te zweven en het oor geleend heeft aan eerlooze vleiers, is hij in aanzien gedaald en dagelijks daalt hij nog lager. Evenals eene zwarte wolk, voor de zon geschoven, dezen edelen glans aan het aardrijk verbergt, zoo verduisteren lage zielen den roem der heeren, die zij omringen en tot het kwaad overhalen. »

C. A. Serrure *Lett. Gesch.* (2e uitg.) bl. 314.

(3) Dit gedacht wordt later ontwikkelt in *dboec der Wraken.*

Waren de heeren van onzen tijd zoo vroom als Alexander en Karel (de Groote), zij zouden wel Roelanden en Olivieren in hun gevolg tellen, en gemakkelijk overwonnen zij het H. Land. Maar met het doel hunne faam te doen verkondigen, geven zij liever hun geld en goed aan ribauden, menestrellen en herauten. Een droeve faam, voorwaar, die door « knechten ende boeren » moet gevestigd worden. Wie wel doet kan zulke loftuiters missen. Mocht God de landheeren tot inkeer brengen en ze zoo veranderen, dat ze hun volk ten heil verstrekken.

Volgens Jan, zullen vorsten ernstig, werkzaam en rechtvaardig zijn; zij zullen zich met wijze, kloeke raadslieden omringen, het vaandel der H. Kerk recht houden en zwakken, weduwen en weezen beschermen.

De volgende vrome aanbeveling kenmerkt goed den tijd :

vs. 1013. Des morgens vroech, allen te voren
selen lantsheren misse horen
met devotien ootmoedelike
ende bidden gode van hemelrike
voer haer lant, salicheden. ....

Bij het verder samenspreken drukt Jan erop, dat het voor den vorst beter is minder schatten te bezitten en de liefde zijns volks te hebben.

vs. 994. Want en stont noyt here langhe in machte
die syns selfs volc verwrachte

Nu wordt gehandeld over de stedelijke besturen en vernemen wij waarom het gezag der « raden vanden stede » boven dat der vorsten is gegroeid.

Wij zullen deze plaats uitvoeriger behandelen in ons laatste hoofdstuk. Stippen wij hier thans enkel de als slotsom aangehaalde feiten aan, van het aankoopen van voorrechten en de ontwikkeling van het onderwijs in de steden.

vs. 1102. Want volx ende scats hebben si mere
ende wijsheyden, dan die here.

Over de stedelijke besturen sprekende, zegt Jan, dat het schependom eene gewichtige betrekking is, die veel zorg vraagt. Vaak moet een vonnis uitgesproken worden zonder *beschreven recht.* Wee hen welke door geld, niet door deugd en wetenschap, die betrekking verwierven. Op tien is er nauwelijks éen, die de weegschaal recht houdt, en hoe menigeen is er niet wien het

Vs. 1159 ... ware veel beter dat hi
scape huedde opter heyden,

dan zich te bemoeien met het vellen van vonnissen.

Een schepen zal verstandig, rechtschapen en ervaren zijn, gaat Jan voort. Al te jonge schepenen zijn gewoonlijk ongeschikt.

Vs. 1176. Want die joeght wilt selden gedoghen,
dat die jonghe wijs wesen mogen (1).

Gierigheid en hebzucht vooral zijn bij stedelijke bestuurders te laken. Een arm burger, dikwerf valt dit voor, kan geen recht bekomen en de regeering maakt zich meester van het geld, dat iedereen toebehoort.

---

(1) Zoo wij deze verzen in verband brengen met de reeds vroeger aangehaalde :

Hierbi dunct den ouden das
dat tfolc wilen beter was,

is men geneigd te veronderstellen, dat Boendale, toen hij zijne *Teesteye* schreef op middelmatigen leeftijd moet geweest zijn. En, inderdaad tusschen 1330 en 1333 moest hij ruim een veertigtal jaar bereikt hebben. Dit tot staving van hetgeen wij daaromtrent zegden in ons eerste hoofdstuk.

Nu komt Jan op het benoemen van schepenen. Hierbij zullen noch familie- noch vriendschapsbanden in aanmerking komen.

Vs. 1254. Want die sinen vrient set hoech
in heerscap, daer hi niet toe en doech
hi maecter af dan enen sot
ende hi es diene meest bespot.

Thans volgen eenige voorschriften omtrent het gedrag der schepenen. De Romeinsche consuls worden als voorbeeld aangehaald en met de geschiedenis wordt bewezen, hoe zij menigmaal schitterden door eenvoud en deugd.

Vs. 1298. Die raetghevers, die grote heren,
die de stat brachten in eren
si waren arm, wi lesent dus.

Lucius Valerius, Regulus, Quincius enz. worden als toonbeelden vooruitgezet.

Het gesprek neemt thans eene gansch andere wending, en, gelijk zoo dikwijls bij Maerlant, valt het onderhoud plots op de natuur van het Opperwezen.

Wouter vraagt inlichtingen aangaande het wezen der H. Drievuldigheid.

Jan antwoordt :

Vs. 1466. Wouter, wel lieve veynoet
deze questie waer al te groet
den alderbesten clerc, die
gheboren wert ter werelt ye
nochtan willic u hier af saen
mine teesteye doen verstaen. (1)

---

(1) Hoe alledaagsch klinkt zulks tegenover Maerlant's echt dichterlijke uitdrukking uit den *Derden Martijn*, waar Jacob omtren hetzelfde punt zegt :

Onze dichter volgt getrouw Maerlant na, bij de ontwikkeling van het gedacht, dat men vruchteloos zou trachten het wezen der Godheid te doorgronden, die « 't al bi redene doet ».

Van de goddelijke Voorzienigheid gaat hij heel natuurlijk over tot « die aventure » waarover Maerlant reeds schreef « aventure is maer een soort van gheveinsde sprake », en waartegen Boendale vermaant :

..... d'aventure is ongestade
eest nu ghewin hets morghen scade.

Sommige dichters « tureluren » van de fortuin en van haar rad; gekheid! God alleen bestuurt de wereld en kan geven en ontnemen.

Hierna eene uitweiding over de drie eerediensten, die God als schepper en beheerder van het heelal erkenden : de heidensche wet, de joodsche en de christene.

Steeds in navolging van den *Wapen Martin* vraagt de domme maar weetgierige Wouter : vermits wij allen van eenen vader afstammen,

vs. 1944. . . . . , waer bi
es d'een so edel ende so vrij
ende so onedel ende eyghen knecht? (1)

Marten, du vraghes mi te hoghe;
al vloghic boven der inglen vloghe,
boven de Cherub ende Seraph
so wetic wel dat ic en moghe
berechten, dat te vullen daghe
met woerden hier af!

De lyrische snaar ontbrak aan Boendale's dichterharp.

(1) Eene zwakke navolging van Maerlant's klerk gezegde :

twi' es d'een edel, dander vri
die derde eighin man daerbi?
Wane quam dese name?
twi seghet men den dorpre : « Fi!
« gane wech, God onere di,
« du best der werelt scame! »

In eene meer rechtsgeleerde dan dichterlijke taal, bevestigt Jan, dat de oorlog als de eerste bron der slavernij in vroeger eeuwen hoeft aanschouwd te worden (1).

In het volgende hoofdstuk wordt van de ware edelheid gesproken en zoo komt men op de verschillige standen, waarin de mensch zijne zaligheid bewerken kan. « De priesters hoeven tot voorbeeld te trekken; die zijn echter niet altijd hunne heilige zending waardig. En als ware Boendale's Teesteye hier een flauwe nagalm van Dante's *Inferno*, onze dichter spreekt met zekeren zwier van de straf, die den slechten priester hiernamaals wacht.

vs. 2181. En blijft so vele volx niet verdoemt
also der gheenre, die 't wille merken
die 't goet hanteren der heiligher kerken...
vs. 2186. si en syn niet allene ghebonden
te biddene voor haers selfs sonden,
maer voer hen, die hebben ghegeven
daelmoesene daer si bi leven!
si eten ende drinken vroech ende spade
't folx sonden ende hare misdade
te haren verdriete ewelike.

Jacob zet zijne redeneering voort steeds onder Maerlants ingeving.

vs. 2198. Die cappe en maect niet den mone
noch die mutse den canone

---

(1) Maerlant had dit gedacht voortreffelijk uitgedrukt :

Alse een prince, van wijet upt velt
tfolc, dat men te live velt
dat hut hi verdomen
ende vercopen omme ghelt
dits folc, dat men eighin scelt
ende men scale hoort nomen.

in wide caprune no in inghe mede
en leghet gene salichede (1).

De priesters dienen nochtans geacht te worden, als plaatsvervangers van den Heiland, gelijk de ongehuwde staat moet hooggeacht worden ter eere van de heilige Maagd.

Nu bespreekt de schrijver de werkende standen, waarbij eene groote lofrede voorkomt op koopman en landbouwer, twee der maatschappij noodzakelijke standen (2).

---

(1) Veel krachtiger en schilderachtiger is het gekende vers uit de *Kercken Claghe.*

Al heeft een sot op thoeft geschoren
een breede crune toten oren
hi nes te vroeder niet en saet.

(2) Onder letterkundig oogpunt is dit eene niet onaardige plaats, en in eene keus van middelnederlandsche gedichten, zouden wij niet aarzelen het heele hoofdstuk eene plaats te verleenen.

Wij laten hier den aanhef volgen van het hoofstuk betrekkelijk den boerenstand :

vs. 2286. Die ackerman moet winnen al
daer dat volc bi leven sal
ende breect met sire pinen
lant heyden ende woestinen,
ende wint coren, wijn en de vrochte,
daer sonder niet en mochte
die werelt twee jaer gedueren;
want alle creaturen,
menschen, beesten, jonc ende out
nemen daer af haer onthout.
Oec voeden si op in den lande
quec en de beesten menigher hande
scape, verkene, perde, coye ende vee,
hoendre, ganse, deen min dander mee,
dan tfolc lijftocht ane steet
ende daer af comt, God weet,
dat goede suvel dat wi verteren
dies nieman en mach ontberen

Boendale vergeet gewis te dezer gelegenheid niet, dat hij zelf van landbouwers herkomstig is en onder deze ongetwijfeld bloedverwanten telt. Het feit dat hij dagelijks met kooplieden in aanraking komt, verklaart ons zijne vooringenomenheid voor den handelaarstand. In ons laatste hoofdstuk zullen wij onderzoeken in hoeverre of staatkundige beweeggronden of Maerlant's invloed, vooral dezes *Wapen*

---

boter, case ende eyere mede,
proeft, en es dit niet waerhede?
Deze bate ende dit voordeel
comt van den lantman gheheel;
selve ontbyt hijs cume nochtan
een goet morseel die lantman;
dbeste verteren al die vremde.
Si draghene cume een goet hemde
nochtans pynt here om even vaste
nacht en dach en heeft hi raste.

In betrekking met deze lofrede staat nog eene andere plaats waar boeren en kooplieden worden voorgesteld als christelijker en deugdzamer dan edelen en geestelijken. Bedoelde verzen zijn ongetwijfeld de meest democratische, die uit de penne van den Antwerpschen schepenklerk vloeiden.

vs. 3442. Hore mi nu, dorpman,
ende leght hier dinen sin an.
Du die leves op dinen acker
ende te dienen labore best wacker
du bist also seker syts ghewes
alse paeus ofte biscop es,
lantsheren ofte ander papen
die altoos plucken ende rapen
dine pine ende dinen arbeyt
daer du an storts dijn sweyt :
so spreken si aldus :
« *Iste est rusticus*
men neme hem dat hys heeft
het es scade dat hi leeft ».
So tijdt men hem tferwoede an,
ende so moet die onsculdeghe man
verliesen daer sijn goet
weder hyt vervoert of en doet.

Martijn, onzen schrijver tot die democratische denkwijze leidden.

Wij drukken hier niet slechts op de krachtige ontwikkeling van het vroeger aangehaalde « Twi seght men den dorpre : Fi. »; maar vooral op eene aanspraak waarin Boendale den ambachtsman even hoog stelt als den koopman.

De hemelsche glorie vormt andermaal het *leitmotiv* bij Jans aanspraak tot de mindere standen. Prelaten en landsheeren zullen niet allen tot de hemelsche glorie komen; der ootmoedigen belooning zal zij alleen wezen.

Vs. 3466. Du volre, wever, coepman,
scoemaker, cledermaker, stierman,
ende alle, die arbeyds pleghen,
die hier van de minsten syn gheweghen
ende met pinnen wint u brodekyn
ghi selt ghinder van den meesten sijn (1).

Nu brengt ons de schrijver op een reeds vroeger aangeroerd punt terug : den lof van den boerenstand en den koophandel. Deze hoeft vooral tegen roof beschermd te worden, iets, dat hertog Jan I. steeds betrachtte.

Vs. 2370. Daerom was een goet man
die edele hertoghe Jan
die eens so hiet in Brabant (2).

---

(1) Verder zullen wij de aanhoudende pogingen der groothandelaars doen uitschijnen, om de ambachtslieden buiten de stedelijke besturen en buiten de Londensche Hanse te houden. Daarbij zal men duidelijk zien, dat in het gelijkstellen van kooplieden met volders, wevers, kleermakers, en schoenmakers, t. t. z. met neringdoenders, het groote politiek vraagpunt van dien tijd lag, een vraagpunt dat Jacob van Artevelde trachtte in der minne op te lossen, en waarbij hij het leven liet.

(2) De krachtige middelen door Jan I. met dit doel aangewend, worden in ons laatste hoofdstuk en in de bladzijden over de Brabandsche Yeesten besproken.

Gezel Jan heeft goed den wellevenden geringen mensch de eeuwige zaligheid te beloven, Wouter is benieuwd te weten hoe men voortaan nog daartoe geraken zal, daar minderbroeders en jacobijnen den weg nu zoo moeilijk maken.

vs. 2424. Wouter, ic spreeke als Jacob sprac (1)
ic soude deghene, die so strac
den wech maken ende so inghe,
dat si poertiers sonderlinghe
ter hellen worden ghesat
si souden so nauwe houden 't gat
daer en soude nieman comen in.

Nu schrijft de dichter iedereen de plichten van zijnen staat voor. Daartoe worden gelijk in den *Lekenspieghel* (2) de tien geboden Gods aangewend. Dan volgt eene verklaring van de zeven hoofdzonden. Hoovaardij en gierigheid worden als de ergste, eerst besproken.

Naar aanleiding hiervan vaart de dichter met tastbaar genoegen tegen de ondeugden der vrouwen uit. Niet onaardig worden zij om haar hoofdtooisel en kleedij gehekeld.

vs. 2688. Dat wijf boven al scoenheyt begheert,
dat moghedi merken, want si smeert
haer aanschijn ende hare ghedane
anders dan God maecte daer ane
ende maken hoerne twee
ghelyc enen stomme vee,

---

(1) In den *Wapen Martijn* luidt het inderdaad alsvolgt :

(strof 19) Die ons dus nauwe maken den pat
te hemelewaert ende glat
ic wilde, God selve woude
dat si porters waren ghesat
ter hellen; si souden 't gat
so houden met ghewoude
datter cume iemene in soude.

(2) B. I. Cap. 45.

ende enen sleip na haren ganc
oft waer en steert, twee ellen lanc. (1)

Wouter springt in 't harnas voor de schoone kunne, doch evenmin hier dan elders gelukt hij erin over Jans redeneering te zegevieren. Dezen laatsten verveelt het eindelijk gedurig tegengesproken te worden; hij verwijt Wouter zijn' mangel aan begrip. Natuurlijk, gaat hij voort, worden met de kwade wijven de goede deugdzame vrouwen niet verward, waarvan de H. Maagd het toonbeeld was; want

vs. 3084. Het es waer alle vrouwe sin wive
na die vorme van haren live;
maer alle wive en sijn vrouwen niet.

Na booze wijven worden ondeugende kinderen onder de plagen van het menschdom gerekend. Dit punt wordt behandeld in eenen trant, die ons dadelijk aan Cats doet denken en brengt het verhaal mede van Marcolf en dezes vrouw en hond (2).

---

(1) Hetzelfde gedacht werd vroeger reeds door Maerlant in de *Naturen bloeme* en in den *Nieuwen doctrinael* of *Spieghel der sonden* uitgedrukt en later door Jan Deweert. Bij eenen franschen schrijver aangehaald door Jubinal « *Jongleurs et Trouvères* ». bl. 87-93 vinden wij :

De chanvre ouvré ou de lin
se font cornues
et contrefont les bestes mues.

(2) Een koning had alle inwoners van zijn rijk te zijnen hove uitgenoodigd, ten einde hem hunnen grootsten vriend en hunnen grootsten vijand aan te wijzen. Marcolf beantwoordde de uitnoodiging en kwam bij den vorst met vrouw en hond. Voordien had hij aan zijne gade over eene ingebeelde moord gesproken, door hem gepleegd.

In aanwezigheid van den vorst, wien hij op voorhand met zijn besluit had bekend gemaakt, begon hij zijne vrouw en zijnen hond duchtig te slaan. Terwijlzijne vrouw hem nu de moord verweet en wraak inriep over die euveldaad kroop de hond streelend voor zijns meesters voeten.

Marcolf werd, sedert die zonderlinge oplossing van 's konings vraag, onder de wijzen gerekend.

Wouter bekent, dat hij inderdaad niet altijd goed Jans redeneeringen begrepen heeft, vooral wanneer deze tegen de « papen » uitvoer. Dit geeft Jan gelegenheid deze opnieuw aan te randen. Benevens den *Wapen Martijn* en hier en daar *van den Lande van Overzee* wordt hier vooral de *Kercken Claghe* benuttigd, waarop de dichter niet onaardige variatie's maakt. Hij begint met ons te verwittigen, dat hij over de « papen » de volle waarheid niet durft zeggen :

vs. 3150. Wouter, soudic die waerheyt spreken
al uit van der papen ghebreken,
si souden mi vermaledien
want si souden mi betijen
dat ic ongheloeve brachte voert
ende souden verkeren mine woert.

Hij voegt erbij hoe de priesters dagelijks lieden in den ban slaan naar statuten, die ze zelf maakten maar niet naleefden (vs. 3161).

Zien wij wat door hem vooral tegen de « papen » wordt aangevoerd. In hooge en in lage kringen, overal, treft men thans zedenbederf aan; het leven der hooge geestelijkheid, dat een zonnestraal ter verlichting van het volk zou moeten zijn, is eene aaneenschakeling van zonden. Men ziet de priesters zich overgeven aan pracht en weelde, aan woeker en omkooperij, van herberg tot herberg loopen, dansen en rijden, op bals en nachtfeesten uitblijven, dobbelen en wedden en allerhande boosheden bedrijven. Abten en abdissen leven op breeden voet,

Vs. 3256. Ende hebben haer cameren sonderlinghe
daer si in houden haer wandelinghe
ende des convents goet verteren
ende hoechelike daer met hoveren
met haren vrienden ende met maghen,
dan sittet convent ende cnaghen
een ey of enen vulen harinc,

dat en es niet ghelike dinc.
Cranc wermoes, case ende luttelkijn
cranc bier hebben si ende haer wijn
die sat sijn vander crancster foren.

Dit alles geschiedt, niettegenstaande Christus aan de zijde zijner volgelingen at en dronk.

En de biddende orders! Die loopen rond om het woord Gods te verkondigen, zij hooren biecht en absolveeren; maar op wat manier? Zij vleien diegenen, waarvan zij te eten en te drinken krijgen. 't Is waar men moet leven en men leeft zoo gaarn in overvloed.

Heilige mannen, die verdienen gesteld te worden nevens den H. Augustinus ontbreken echter niet; doch de afgunst stelt ze ons voor als huichelaars.

Nu staat Wouter — evenals wij — verwonderd, hoe dat alles overeenstemt met de vooruitgezette stelling, dat het menschdom nu beter is dan in vroeger eeuw.

Vs. 3346. Jan, dits wonder dat ic hore
ghi seydt in 't beghin hier vore,
dant ye was, dits contrare;
want van wat state wi spreken
ghi vinter in grote ghebreken
Ende aldus en volghe di niet wale
uwer redenen ende uwer tale.

Jan antwoordt:

Vs. 3369. Maar die meyninghe mijn gewaghes,
dat dat volc van ertrike
also gaet es ghemeynelike
ja dleekevolc alst ye gewas.

Waarbij Boendale's gedacht thans duidelijk in het licht treedt: *de leeken zijn thans beter dan vroeger, de geestelijken en hoogere standen zijn echter zoo slecht als ooit.*

En in strijd met zijne vroeger geopperde vrees

sommige standen zonder omwegen aan te tasten, roept hij nu uit :

Vs. 3397. Belghe hem die wille, in achts twent;
dat sijn lantsheren ende prelate
daer ic mi minst trouwen toe verlate,
ende volc van gheestelijken habite,
want si houden verkeert haer vite.

Heviger dan ooit, valt hij nu, voor de laatste maal, tegen de geestelijkheid uit, die, evenals de Joden, Christus ter dood zouden brengen, moest hij andermaal op de wereld komen.

Spottend gaat de dichter voort :

Vs. 3613. Daarom radic u ghemeinlike,
dat ghi niet en siet op haer dade,
maer aen hare predicade,
dat si doen int ghemene
daer aen houdt u allene,
nochtan dolen si som ghenoech,
ende segghen meer of min, dan in 't ghevoech;
want sys selve niet en connen vinden
dat si den volke willen ontbinden
alse Jacob, die dichter hoghe
spreekt in sijn dyaloghe.

De voorzeggingen kondigen aan, zegt hij (vs. 3682 en volg.), dat pausen en kardinalen uit vrees de kruin zullen dekken en zich verbergen; dan zal de kerk op hare grondvesten waggelen, evenals in de slechtste tijden.

Waarschijnlijk ironisch, zegt Jan, onverwachts van de « papen » :

Vs. 3756. *Ic ben haer vrient,* hoe dat gheet
maer dat si mesdoen dats mi leet.

Het boek eindigt met twee hoofdstukken, waarin sprake is van de vreeselijkheid des oordeels, van de bitterheid der helsche straffen en van de zoetheid van het rijk der hemelen.

Naar schier algemeen gebruik te dien tijde, sluit het heele werk met eenen godvruchtigen wensch :

Vs. 4100. Des onne ons ende gheve sijn volleest
die vader, die sone, die Heilighe Gheest.

§. III. *Melibeus of dboec van Troeste.* (1)

Een man, Melibeus geheeten, jong, rijk en machtig, was op zoek gegaan naar vermaak, zijne vrouw, Prudentia, en zijne dochter te huis latende. Gedurende zijne afwezigheid drongen drie zijner vijanden in zijne woning en sloegen beide vrouwen onbarmhartig, vooral de dochter, die men voor dood liet liggen.

Te huis gekomen, maakte Melibeus groot misbaar. Zoo groot was zijne wanhoop, dat hij zich zou gezelfmoord hebben, hadde zijne vrouw hem niet met aanhalingen uit Seneca, den H. Paulus, Tullius (Cicero) en Salomo van zijn voornemen doen afzien.

Vs. 122. Seneca doet ons verstaen
die vroede en verslaet hem clein, no groet
om kindre, noch om vrienden doet.

Prudentia berispt hem nu verder om zijn uitzinnig jammeren. Melibeus bekent, dat zijne droefheid overdreven is, maar ter ontschuldiging, wijst hij op den Heiland, die ook aan de algemeene weeklachten omtrent den dood van Lazarus deel nam.

Nu stelt de man zich de vraag of hij zich, ja dan neen, over het gepleegde zal zoeken te wreken. Daarop verzendt de vrouw hem naar zijne vrienden « wat zij u aanraden, doe dat, zegt zij; aldus zult

(1) Uitgegeven door Snellaert, in 1869.

gij later niet kunnen bijbrengen, dat ik u raad gaf, welke strijdig was met uwe eer. »

Melibeus beroept dus eene vergadering, waar vele vrienden op verschijnen, oprechte en trouwe, maar ook vleiers en tafelschuimers. De eerste verklaren zich voor den vrede; de laatste voor eene onmiddelijke wraak. Melibeus helt over naar den kant der strijdzuchtigen. Nu denkt vrouw Prudentia zelve te moeten tusschenkomen, om zich tegen de wraak te verzetten. Maar de echtgenoot bewijst haar door spreuken van wijzen, dat de man zich niet door de vrouw moet laten leiden; deze bemerkt echter, dat de vrouw vooral daar is om goeden raad te geven. Zij roept hierbij de voorbeelden in van Rebecca, Judith, Abigaël en Esther. Schiep God de vrouw niet tot hulp voor den man? Terecht zegt het spreekwoord:

Vs. 735. tgoede wijf es beter menechfout
dan ghesteente, silver ofte gout.

De redetwist gaat zoo voort met het inroepen van allerhande spreuken en gezegden van heidensche of kerkelijke schrijvers.

Melibeus laat zich door Prudentia ompraten; zij zet hem uiteen, wat eigentlijk de wijsheid is (cap. 9-10) en hoe noodig het is te studeeren (cap. 11). Daarop volgt een hoofdstuk, getiteld « van spreuken », en hoezeer de schrijver daarin vergeet tot een bepaald persoon het woord te voeren, blijkt uit eene tirade rechtstreeks tot de advokaten gericht:

Vs. 1047. Schaemt u dan, ghi avocate,
die om ghewin ende om bate,
recht met subtilen vonden
achter set te menighen stonden, enz.

Daarna weer een lang hoofdstuk (13de), onder

den titel : « wat scolieren toebehoort », dat veelal voor stof en vorm gelijk is aan het elfde.

In zijn antwoord betreurt Melibeus, dat hij zelf de noodige wijsheid niet bezit, daar hij zijne jeugd in ledigheid en ijdele vermaken heeft doorgebracht.

Prudentia stelt hem gerust. Het beseffen en bekennen van eigen gebreken, zegt zij, is het begin der wijsheid.

> Vs. 1322. Want die hem selven sot siet
> ende kint sijns selfs dwaesheit
> hine is niet sonder wijsheit.

Zij zet dan haar onderricht voort in een hoofdstuk bevattende : « aen wien en hoe men raet soeken sal ». Verder wordt aangeduid, wat men bij het raadplegen vooral te schuwen heeft, namelijk gierigheid, baatzucht, haast en onbezonnenheid. Men zal niet te zeer het hart op de tong hebben, vele lieden immers maken misbruik van het in hen gestelde vertrouwen. Raad van vleiers, dronkaards en valsche vrienden is vooral te vermijden. Zij, die Melibeus tot wraak aanspoorden zijn meest jonge lieden, wien ernst, gezag en « vroedscap » mangelt.

De man is bijna overtuigd; hij oppert echter een bezwaar : hij heeft zich op eere verbonden hunnen raad te volgen. Hoe kan hij zich terug trekken?

Prudentia onderzoekt het vraagstuk en beslist :

> Vs. 1988. Met loyen ende met decreten
> met phylosophen ende met poëten

« wanneer men gelof of beradenen raet breken sal » Daarop volgt eene vrij pedante, casuistische aanduiding der verschillige gevallen, waarin men op een genomen besluit mag terugkomen (1).

---

(1) In ons laatste hoofdstuk komen wij terug op deze leer en hare gevaarlijke gevolgen.

Melibeus wil echter het beslotene wagen. Prudentia doet hem nu al de gevaren en de onvermijdelijke gevolgen van eenen oorlog inzien en zij brengt hem de vereischten voor oogen om zich in staat van verdediging te stellen. Zij toont hoe huizen, burchten en kasteelen moeten versterkt zijn en met kloeke verdedigers voorzien, om eenen aanval te afweren.

Doch waarom altijd over de vijanden gesproken? Heeft Melibeus niet eerst en vooral zich zelven te wijten wat voorgevallen is. Prudentia neemt nu haren toevlucht tot eene dier allegorische uitleggingen, die ten tijde van den H. Lodewijk zoo gebruikelijk waren, en die ook zoo dikwijls voorkomen in Maerlant's werken. « Melibeus » zegt zij,

bediet een man die honich drinct.

Deze honig, gaat zij voort,

es der werelt soethede,
daer ghi u hebt toeghekeert,
so dat God op u es verseert.

Wat nu de drie vijanden betreft, die het huis zijn binnengedrongen, zij beduiden : de wereld, het vleesch en de duivel.

Uwe verwoeste woonstede is het huis uwer ziel. De vensters, langswaar de vijanden binnendrongen « dat sijn oghe, nese ende mont. » Uwe in levensgevaar gebrachte dochter is uwe ziel zelve.

Melibeus is slechts ten halve overtuigd en vraagt of het kwaad niet moet gewroken worden.

— Ja, antwoordt Prudentia. Het kwaad moet gestraft worden, doch die bestraffing, in het zal belang zijn der samenleving (1).

---

(1) Over het herkennen en afschaffen van het wraakgerecht en de veete handelen wij in ons laatste hoofdstuk.

.... en behoert alsoe
nieman, dan den rechter toe.

Melibeus wordt dus verzocht, zich tot den rechter te wenden.

Hij doet echter opmerken, dat de weegschaal der rechtvaardigheid niet voor allen gelijk staat, hetgeen nu aan Prudentia gelegenheid geeft om te spreken over rijkdom en armoede.

Vs. 2902. Princen ende ander heren
smeken, vleyen ende eren
den riken, wel gheghelden man,
die borghen, lenen ende gheven can;
en is porte, winket, no dore
men laetene liden daer dore.

De rechtvaardigheid des oorlogs zelve wordt nu besproken en Prudentia somt de gevallen op, waarbij een oorlog, volgens godsdienst en rede, toegelaten is (1).

De geestelijken alleen mogen het zwaard niet hanteeren. Evenals Christus moeten zij altijd het voorbeeld van lijdzaamheid geven. Helaas, niet altijd begrijpen zij dat.

vs. 3256. Maer dats jammer waerlike,
dat papen so cranckelike
Christus voetstappen volghen;
si sijn so saen verbolghen,
en so wraecghier om cleyne saken.
eest met banne of met anderen saken!

Nadat man en vrouw aldus het *omni re scibili* besproken hebben, is Melibeus eindelijk overtuigd, dat de waarheid langs de zijde van Prudentia is, en hij stemt erin toe, dat deze boden sture aan zijne vijanden, om hen den « soen » voor te stellen. Willen zij hun kwaad belijden, dan is hij bereid zijne

(1) Zie ons laatste hoofdstuk.

goedertierenheid te toonen. Nu maakt hij de zonderlinge opmerking :

Seneca doet ons ghewes,
dat waer biechte es, tallen stonden
daer es aflaet alre sonden (1).

De drie vijanden nemen de verzoening aan en aan de *veete* wordt een einde gesteld.

vs. 3756. Aldus scieden si doe
in beyden si den bliden ende vroe.

Het boek van *Troeste ende Rade* (2) had ook eene opdracht aan hertog Jan III. Wij zullen die opdracht in ons laatste hoofdstuk aanhalen zonder ze hier verder te bespreken. Wij bepalen ons met enkel aan te stippen, dat het boek werd gedicht om den hertog troost en raad te verschaffen, gelijk Boendale het overigens zelf getuigt.

Het werd geschreven te Antwerpen (3) en is eene vertaling uit het latijn van Albertano de Brescia :

vs. 42. Al tAntwerpen daer ic wone
maecte ic dit boexken scone,
wildi des boecx name weten
Melibeus sal hi heten
want het op dien man beghint
ende oec middelt ende int
alsoes meester Albertanus
in latine dichte aldus.

Dat Boendale's vertaling wezentlijk van 1348 dagteekent, blijkt uit de volgende verzen :

---

(1) Min zonderling komt het echter voor, Seneca hier van biechte, zonden en aflaat te hooren spreken, wanneer wij ons herinneren, dat, volgens de overlevering, die stoicijnsche wijsgeer christen zou geworden zijn; iets wat in Maerlant's *Spieghel historiael* (I, cap. 8, § 76 vs. 1-8) als waarheid wordt aangenomen.

(2) Uitgegeven door Stallaert, 1869.

(3) Het draagt Boendale's naam niet. Doch dat het door hem geschreven werdt, wordt niet ernstig betwist.

vs. 3,758. Dit boec waert met mire pinen
ghetracteert uten latine
al t Antwerpen in die poert
in tjaer na Gods gheboert
XIII[c] XL ende twee
te half aprille.

Albertano de Brescia was rechter en landvoogd van Gavardo onder de regeering van Frederik II., wiens aanhanger hij was als Gibellijn. Hij werd door de partij der Welfen gevangen genomen. Gedurende zijne gevangenschap, rond het jaar 1246, schreef hij verscheidene werken over zedeleer en dialectiek, die in het Italiaansch (1) en in andere talen overgezet werden. Het boek door Boendale vertaald heette *de consolatione et consilio.* Het dagteekent van 1246, want Albertano zegt zelf :

vs. 52. dat hi dit boec maecte in tjaer
XIIC, dat ghi dat wet
ende XLVJ daertoe met.

Albertano de Brescia was in zekeren zin een voorganger van Silvio Pellico, hoewel tot eene tegenovergestelde denkwijze behoorend, daar hij een vriend was van het Duitsch keizerlijk gezag in Italië.

§ IV. *Dietsche Doctrinael.*

Dit werk draagt ook Boendale's naam niet. Jonckbloet, in zijne geschiedenis onzer middeleeuwsche letterkunde heeft getracht te bewijzen, dat Boendale de schrijver niet is van den *Dietschen Doctrinael.* Later

---

(1) *Della formia dell' onesta vita; della sei maniere del parlare; della consolazione e del consiglio.*

Deze drie traktaten werden lang na den dood des schrijvers gedrukt te Florencië in 1610. TERABOSCHI, *Storia della letteratura italiana.* vol. IV.

heeft hij ingezien, dat zijne stelling teenemaal valsch was.

Het gedicht wordt in drie boeken verdeeld, die gezamentlijk (6699) verzen tellen met de opdracht aan Jan III. (1)

Het *eerste boek* bevat eene lange reeks zedelessen en voorschriften. Het zegt ons hoe wij ons moeten gedragen ten opzichte van het opperwezen, van zijne medeburgers en van zich zelve. Het telt negen hoofdstukken, die spreken van de wijze van leeren en wat « orbore » daarin ligt; van spreken en van de tong te bedwingen; van minnen en van vriendschap; van het winnen der liefde en der vriendschap Gods, door het geloof; van de hoop en haar wezen; van almoesen en haar loon; en hoe men Gods liefde behouden zal.

In den proloog luidt het :

vs. 40. Daerin ligghen grote vertute
van doeghden ende van zeden
ende van menigher wijsheden,
met autoriteyten al beweuen
die de wise meestre wilen screuen
daer men in mach leren tsamen
orbore der sielen en tslichamen.
Daaromme es sijn name wale
gheheeten die *dietsche doctrinale*
want doctrinale als ict versta
dat is comen van doctrina
ende doctrina dats leringhe (2).

Evenals in den *Melibeus* wemelt het hier letterlijk van aanhalingen uit wijzen en geleerden, waaronder

---

(1) Uitgegeven door Jonckbloet in 1842.

(1) Men zal bemerken dat de opgave van den titel des werks teenemaal overeenkomt met die van de *Teesteye* en den *Lekenspieghel*.

andermaal Seneca, Cato, Tullius (Cicero) met Salomo en den apostel Paulus en den H. Augustinus op het voorplan treden.

Het *tweede boek* bespreekt nogmaals de goddelijke liefde en geeft practische voorschriften omtrent minne en vriendschap en toont de slechte gevolgen eener verkeerde neiging. Welke personen als vriend te zoeken en welke te vermijden zijn, wordt in 't lang en in 't breed ontwikkeld en verder wordt gehandeld over de ouderliefde en over het huwelijk.

Nu komt de vraag « hoe men tidelec goet minnen sal ». Verschillige punten worden daarbij behandeld : « van goet dat naestelic wast, van ghifte te ghevene ende te nemene, dat een mensche vergeten zal des onrechts dat men hem doet ».

Verder spreekt de dichter over het gebruik der rijkdommen en onderzoekt enkele punten der praktische zedeleer, als daar zijn « om hoe menigte saken dat men vechten sal; van wrake ende van rechteren; wat toehoort hun, die vonnesse wisen selen; dat men in den vonnesse Gode aensien ende ontsien sal; dat onderscheit tusschen den prince ende den tyran ».

Menige dier besprokene onderwerpen staan in verband met de rechterlijke, maatschappelijke en wijsgeerige wetenschappen en hebben ten huidigen dage nog al hun gewicht niet verloren.

Wij schrijven hier over « wat hun toehoort, die vonnissen wisen selen ».

vs. 3501. Die ghene, die daertoe sijn gheset
dat si sitten in den stoel der wet
en de vonnessen wisen daer,
wet, dat hore staet es swaer,
dat men ere, lijf ende goet
wisen ende ontwisen moet,

daer men al soe scone verseit
loghene alse die waerheit.
. . . .
vs. 3515. Wiste een scepen wat hi ware
hi soude beven altoos van vare,
so wanneer hi sitten ginghe
tien ordele in ghedinghe;
dan soudi trecken vore sine oghen
d'ordeel dat onse here sal toeghen
ten joncxten daghe, daer hi al
doeght en de archeet lonen sal.

Om een goed schepen te zijn zal men bezitten « wijsheit, gerechticheit, verbeidenlechede » en de vreeze des Heeren. Dit alles wordt gestaafd door spreuken van wijzen en philosofen.

vs. 3539. Salomon dus bescreven heeft
eer ghi u vonnesse gheeft
seldi wijslec vore dinken.

Na Salomo worden Tilluus (Cicero) en David ingeroepen.

Het « onderschedt tusschen den prince ende den tyran » in een werk opgedragen aan eenen vorst als hier het geval is, schijnt zeer geschikt om de belangstelling gaande te maken. Doch weer luidt het :

vs. 3667. SENECA maect ons ghewes
welc dat ondersceedt es
tusschen den prince ende den tyran.
Dus seiter toe die wise man,
dat allene goedertierenheit
daer tusschen maect ondersceit.
Want een landshere onghenadech
fel ghierech ende overdadech,
ende liever heeft sine liede goet
dan hi vonnesse oft recht doet
ende luttel ontsien den ban
dat es seker een tyran.

Ten slotte van dit boek luidt het:

Die wise Seneca hi seit,
dat tsprinsen goedertierenheit
sijn rike can doen meerren
ende setten in groter eren.

In het *derde boek*, dat meer wijsgeerig is, worden eene reeks menschelijke hoedanigheden beschouwd, om met eene bespiegeling omtrent God te besluiten.

Wij treffen hier hoofdstukken aan over gerechtigheid, hoovaardij, nijd, wijsheid, « aventure », « philosophie », gulzigheid en « onmate », verdraagzaamheid, vrede, sterkmoedigheid, milddadigheid en manhaftigheid. Het geheel eindigt met eene leer der Godheid, waarbij het gezag van den H. Augustinus wordt ingeroepen.

Het hoofdstuk « Dat abyt noch stede den mensche niet heylich en maken » behoort als stof tot de belangwekkendste; de behandeling echter is alledaagsch.

Vs. 1577. Vele lieden, die willen in clostere gaen
omdat syt houden sonder waen
dat men daer blijft behouden bat
dan elre in eenre ander stat.
Wat dat cloester no cluce mede
gheven en connen heylichede.

De *Dietsche Doctrinael* werd te Antwerpen in Juni 1345 voltooid. Volgens 's dichters eigene getuigenis werd het uit eene Latijnsche bron geput.

B. III, vs. 1959. Dese boec werd volmaect aldus
in die maent van Junius,
doen men screef Christus gheboert
Derthiene hondert ende XL voert
ende oec V daer toe mede
al t'Antwerpen in die stede.

B. I, vs. 37. Daerbi hebbic dat boecskijn
dat vorelach int latyn
al tAntwerpen ghetoghen ute.

Welk is het latynsch werk, waaruit Boendale zijne doctrinael trok? Jonckbloet veronderstelt, dat het een « excerpt » is uit het *Speculum Doctrinale* van Vincentius Bellovacensis. Wij gelooven eerder, dat de schrijver naar de twee hooger aangewezene traktaatjes van Albertino de Brescia verwijst, en meer bepaaldelijk naar het *de dilectione Dei et proximi*, *deforma vitae honestae.*

Het geldt hier overigens geene bloote vertaling. Met Jonckbloet zijn wij het volkomen eens, wanneer hij zegt, dat Boendale « hier vrij te werk ging en hier en daar eigen beschouwingen inlaste » (1).

De Noord-nederlandsche geleerde, die als uitgever van den *Doctrinael* beter dan iemand anders ermede bekend was, zegt : « De algemeene strekking van dit werk komt geheel en al overeen met het *derde boek* van den *Lekenspieghel*, zoowel wat den vorm, de wijze van behandeling, de hoofdgedachten, als den toon der voorstelling betreft. »

Wat de gedachten en strekking van den schrijver betreft, de *Doctrinael* schijnt ons eene zeer verzachte heruitgaaf van het gezegde in *Lekenspieghel* en in *Teesteye*. De *Doctrinael* komt ons voor als een schoolboek, voorzichtig voor de jeugd geschreven, terwijl bij het opstellen van de twee andere werken aan personen van rijpen ouderdom gedacht werd.

Evenals in de *Teesteye* maakt Boendale in den *Dietsche Doctrinael* den lof der bronnen van alle welvaert (zie B. II vs. 2.625) « dat sijn lantwinninghe

(1) Jonckbloet, *Gesch.* D. III, bl. 258, nota.

ende comenscap ». Herhaaldelijk zegt hij dat de vorst bestaat om het volk en niet het volk om den vorst (1). Volkomen is hij het eens met de « *Teesteye* » dat

ongheminde lantsheren
hebben dicke niet oneren
verloren lant ende leven
daar die gheminde staende bleven.

Maar, gelijk het Jonckbloet terecht doet opmerken, « hij is niet meer zoo ingenomen met zijnen eigen tijd (2); en hij geeft den *Lekenspieghel* niets toe waar deze de jeugd berispt (3). »

Eindelijk is zijne taal tegen de « papen » ook veel min heftig; hij spreekt met veel meer eerbied over den eeredienst der Heiligen (4), zijne zedeleer is min ikzuchtig, en, wat het gezag der vorsten betreft, hij bekreunt zich niet meer om den historischen oorsprong, maar enkel om de wijsgeerige of theologische gronden.

VS. 3,393. Men sal altoes die heren
ende oec die rechteren eren
want di sitten in Gods stede
ende berechten Gods volc mede.

De *Dietsche Doctrinael* bleef nog de lektuur der goede burgerij uit de XV. eeuw. Ten bewijze daarvan strekke, den Delftschen druk van 1489 (5).

---

(1) Zie bl. 96, 201 en 218 der uitgave van Jonckbloet.

(2) Bijv. bl. 235, 269, 286 van Jonckbloet's uitgave.

(3) Zie *Lekenspieghel* (DE VRIES), bl. 99, 121.

(4) JONCKBLOET. *Gesch.* III, bl. 225. De geleerde schrijver, gelijk Te Winkel het overigens reeds heeft ingezien, beschouwt ten onrechte als eene ketterij de leer volgens welke de heiligen geene mirakelen doen, maar God alleen en dit op hunne voorspraak en te hunner eere, uit de verdienste hunner goede werken.

(5) Campbell.

Evenals nog andere onzer middeleeuwsche schriften werd de *Doctrinael* in het platduisch, of nedersaksisch vertaald.

Vooraan stelt de vertaler het volgend bericht (1).

Ein bôk geskreven an Brabant
dudisch kwam to miner hant
mid änniger guden lere
do mogede mi gâr sere
dat ein jewelk sassisch man
dit bôk nigt konde forstân
den Sassen to gemake
wilic in ere sprake
wandelen dit bokelyn
givt mi got siner hulpe shyn.

En dan vangt hij aan evenals Boendale :

Under allen kreaturen
hävt de maister der Naturen
twe gemaked, des sijt wis
dâr redelik fornuft inne is
den ängel un de den menschen med....

De opdracht aan den hertog van Braband wordt behouden :

Dit bôk, skal ik leven.
wil ik deme Hertogen geven,
mi neme heren fon Brabant
de drudde Johan is he genand.
Ik bidde frundeliken
dat hi it ontfa· lêvliken,....

Jonkbloet maakte geen gewag van die nedersaksische overzetting, die hem waarschijnlijk onbekend bleef.

§ V. *Dboec van Wraken.* (2)

Nogmaals staat op de gekende handschriften van *Dboec der Wraken* Boendale's naam niet vermeld,

(1) SCHELLER, *der Laien Doctrinâl*, ein altsassiches gereimtes Sittenbuch. Braunschweig 1825. (BLOMMAERT, in *Taelverbond* in 1854 blz. 106-107).

(2) Uitgegeven door Snellaert, in 1869.

hoewel, buiten allen twijfel, het gedicht van hem is

Het werd ook opgedragen aan Jan III. Het gedicht der *Wraken* is in drie deelen gesplitst (1).

Het geheel heeft tot hoofdgedachte dat God wraak uitoefent over de zonde.

Deze stelling wordt door historische bewijzen gestaafd.

Men begint met de wraak over den opstand der Engelen en over de erfzonde, dan wordt overgegaan tot de straffen, die God zond over zijn uitverkoren volk, de Israëlieten, en eindelijk wordt gehandeld over de vernieling van Jerusalem, waar bij de Heer als wreker over zijne « eigene dood » Vespasianus, « een coninc van Spanien », verkoor. Nu neemt het leerdicht eene gansch andere wending Boendale acht bewezen, door hetgeen voorafgaat, dat God « zijn zelfs wraken doet », en hij laakt prelaten en papen, die voor eigen rekening willen wraak uitoefenen (Vs. 264). Hij vindt dat deze veeleer hun eigen gedrag zouden dienen te beteren en min het aardsche goed aankleven.

Sedert Constantijn en zijne moeder Helena aan de geestelijken, als leden der kerk, toeliet aardsch goed te bezitten,

Vs. 343. dat si proper houden souden
sint hebben si hen bewest
oest, zuyt, noert ende west
dat Terdendeel van ertrike
hem toe hoert rinelijke (2).

---

(1) Het eerste deel bevat 2,033 verzen. het tweede 1,317, het derde 2,520, te zamen 5870 verzen.

(2) Snellaert drukt voor dit woord, dat op verschillige plaatsen voorkomt, *rivelike*, wat een onzin is. Eene variante op zestien plaatsen is *rumelike*. Rijn of ruim moet hier omtrent dezelfde beteekenis hebben « le tiers net », « le tiers largement. »

Dit geeft aanleiding tot nadere beschouwing van het tijdelijke en het geestelijke of kerkelijke gezag. Hierbij wordt het bekend verbond van paus en keizer, door Karel den Grooten bewerkt en bevestigd, ten zeerste aangeprezen. Boendale ontwikkelt thans den wensch, dat « paus en de keijsers macht niet ghescheiden en souden sijn. » Het H. Roomsche Rijk is een rijk met twee zwaarden, waarvan

Vs. 456. d'een es in spaeuses macht
dander in 's keysers ghebracht (1).

In het volgende hoofdstuk, « hoe God den keizer geëerd heeft », worden verscheidene plaatsen uit het Nieuwe Testament ingeroepen, inzonderheid het bekende : *date Caesari quod est Caesari.* Dewijl volgens de middeleeuwsche begrippen het in Gods bedoelingen had gelegen, het Romeinsche Rijk te doen tot stand komen om er het Christendom in te doen geboren worden, en het heilig Roomsche Rijk der Duitsche keizers de voortzetting van de oude wereldheerschappij zijn moest, zoo vindt Boendale, die in het *marchionatus sancti Romani imperii* woonde, gelegenheid tegen de vijanden van het Rijk uit te vallen. Onder deze rekenen vooral de Fransche koningen :

---

(1) Een brief van keizer Frederik Barbarossa omtrent de eischen en stellingen van Paus Adriaan IV., roept eene plaats in van 's Luca evangelie, waarbij de apostelen zegden tot Christus : « Heer, hier zijn twee zwaarden » ; waarop de Heiland antwoordde : « meer zijn er niet noodig. » De allegorie ontstond dus waarbij God twee zwaarden instelde tot het beschermen van het Christendom : het geestelijk zwaard in handen van den paus en het wereldlijke in die des keizers. Dit denkbeeld vinden wij reeds in den *Saksenspieghel* overgenomen. Het werd natuurlijk door verscheidene schrijvers uit de middeleeuwen aangehaald.

De SCHULTE, *Die Geschichte des canonischen Rechts.* T. I, p. 96.

Vs. 585. Die Vrancsche coninghe langen tijt
hebben ghedraghen groten nijt
op dit keyserlike ere
omdat si benijden sere
dat yemen soude op ertricke
boven hem sijn of haers ghelike

Bij dit alles komt veel meer rechtsgeleerde pralerij voor en bijbelsche gedachten. Op niet onaardige wijze wordt echter, door eene vergelijking, op de noodzakelijkheid geduid van eendracht tusschen paus en keizer.

Vs. 462. De roemsche aer en mach niet
met enen vloghel vlieghen yet,
noch Peters sceppelken, sonder waen
en mach oec niet rechte gaen
met enen rieme sonder mee
in deze felle welde zee.

Het besluit van dit hoofdstuk is 's dichters tevredenheid omdat de keizer, Lodewijk van Beieren, met den paus verzoend is :

Vs. 592. Wie saet ye des ghelike
als van Beyeren Lodewike,
die so eerlijc ende so scone
quam toter keyserlike crone,
ende berouwenesse had ontfaen
van dien dat hi had mesdaen
jeghen den stoel van Rome (1).

Nu wordt overgegaan tot de oorzaken van « Gods wrake. » Hij wijst op den hoogmoed en de vrekheid der vorsten en volkeren, en op de straffen,

---

(1) Lodewijk van Beieren, die in 1314 te Aken tot keizer werd gekozen, en door de geestelijke partij tegenover Frederik van Oostenrijk gesteld, geraakte in 1323 in onmin met paus Jan XXII. omtrent de zaken van 't Milaansche en kwam alzoo aan het hoofd der gibellynsche partij. Hij werd derhalve in de ban der kerk geslagen. In 1344 kwam hij echter met paus Clemens VI. overeen en vernederde zich derwijze, dat de Rijksdag van Frankfort, er tegen opkwam in naam der waarde van het keizerrijk.

die zij aldus op hunne hoofden trokken. Te dier gelegenheid spreekt hij over Babyloniën en Carthago en het rijk van Alexander van Macedonië, die God alle te niet deed.

Nu komt de dichter op den slag van Woeringen en den nog meer beroemden Gulden Sporenslag. Bij den eersten slag versmoorde een klein leger Brabanders den overmoed van het oude huis van Limburg (1) in het bloed, en door de zege der Vlamingen bij Kortrijk werd de trots van den Franschen adel geknakt.

Ook wanneer de ridderlijke geslachten uit Vlaanderen, die eertijds, ja, toonbeelden van dapperheid waren in Palestina, zich aan vrekheid en afperserij schuldig maakten, stond het volk tegen hen op en verwoeste hunne burchten en landelijke verblijfplaatsen. De hebzucht der edelen wordt goed afgeschetst:

Vs. 752. Hadde yeman van den gheburen
hoe zere dat hen wert te sueren,
een vet scaap ofte een swijn
dat moeste mijns heren sijn.
Alse dwijfken boter sloech
so waest mire vrouwen gevoech
ja, waest kieken ofte gans,
dat moeste aen mire vrouwen dans.

Dat was wraakroepend.

Vs. 763. Ende doen God dit woude keren
ghewan dat volxken enen moet.
dat die fortse wederstoet
ende hebben daer also versaghet
d'edele lieden ender verjaghet
datter daer lutel es bleven.
Aldus can Onse Here gheven
sine wrake na ghelike
hier en daer in ertrike.

---

(1) De graaf van Luxemburg, die tegen Jan van Braband te Woeringen streed, stamde af van het hertogelijke huis van Limburg, ten gevolge van het huwelijk van Walram van Limburg met Ermesinde van Luxemburg.

Ook het zegevierend volk der gemeenten ondergaat thans de wraak Gods om zijne baldadigheden :

Vs. 732. Doen ghemeente wart gheware
dat si buten bedwanghe waren
ende en ghenen here ontsaghen
ginghen si elc andren jaghen
ende vermorden ende verraden
ende die quaede eeden, die si daden
ende noch doen daghelike,
daerom dat God van hemelrike
sine wrake sint alle daghe
onder hen met doetslaghe
die elc op andren hanteert
ende sine weten niet wat hen deert.

Nog andere voorbeelden worden aangehaald « van plaghen, die op de lantheren vielen. »

Vooreerst wordt op koning Eduard III. van Engeland gewezen, die tot straf zijner ondeugden, op bevel zijner eigen vrouw en onderdanen ter dood werd gebracht. Dan wordt het omkomen van hertog Jan I. van Braband aangeteekend, die het slachtoffer werd zijner drift voor steekspelen. Deze drift dwong hem dikwerf zich tot zijn volk te richten om geldelijken onderstand te bekomen.

Vs. 800. Merct den hertoghe van Brabant
die te woeronc vacht metter hant,
daer hijt verwan met groter eren
ende was een here der heren
ende menighen groten tornoy verwan
ende starc was ende hart nochtan
bleef hi doet van eenre wonden
te Baren, teenre tafelronden,
doen hi te sinen besten was
ende hi minst vermoede das.
Aldus als God wilde dat
was saen ghebroken dat rat,
deze hertoghe, dese grote here,
stont so sere na die ere
in tornoy, in tafelronden,
dat hem ghebrac te menegher stonden

aan syn renten, so dat hi dede
op sine liede setten bede
ende moeste hebben hare haven
daer si meneghen vloec om gaven
ende jeghen ghemeynen vloec en can
hem onthouden wijf noch man.

Breedvoering wordt gehandeld over de vernederingen, die den Franschen koning Philips de Valois te beurt vielen, van wege Eduard III., en zulks als straf voor den onrechtvaardigen oorlog, dien hij vroeger den thans nog levenden hertog van Braband had verklaard.

Eindelijks is Gods hand zichtbaar in het sneuvelen, in een gevecht tegen de Friesen, van graaf Willem IV, die korts te voor moedwillig eenen armen priester had doen vermoorden en de stad Utrecht verwoest had.

Thans worden de straffen besproken, die de wethouders treffen, en hij neemt deze gelegenheid waar om aan de schepenen hunne plichten voor te schrijven, die hoofdzakelijk hierop neerkomen : Rechtvaarheid, onbaatzuchtigheid en eendracht onder elkander. De bestuurder der gemeente heeft het beheer over goed, dat zoowel den arme als den rijke toebehoort, en het goed der armen moet zoowel als kerkelijk goed, tegen hebzucht beschermd worden. Naar aanleiding daarvan valt hij uit tegen de geestelijkheid, die het goed der kerk verkwist.

vs. 1 080. Tierst dat een paeus ghemaect es
so steet hi daer na, des syt ghewes,
dat hi syn maghe mach ghehogen
ende maechscap princen ofte hertoghen
baenroetsen ofte graven
metter heyliger kerken haven,
so doet een abt des ghelike
wilt oec sijn maghe maken rike
overal zie ik « Nepotismus » ende « Symonia ».

vs. 1,102. Want soudic alder waerheyt lijen
tpaepscap soude mi vermaledijen
nochtans wet dat voer waer nu
dat ic die waerheyt segghe U.

Vijf zonden roepen de onmiddelijke straffe Gods : kerkegoed deeren, gemeene goed verbrassen, vader en moeder niet eeren, valschen eed doen, armen en weezen onderdrukken.

Het verbrassen van gemeene goed wordt gansch het schependom der XXXIX ten laste gelegd.

vs. 1,238. In Ghent waren wilen eren
neghen en dertich wiser heren,
die de stat berechten daer
wel en wijslike menich jaer.
Die wile dat sijt wel regeerden,
ende ghemeen goet wel bekeerden
daert sculdech was te gane
ende niet en ghenoten daer ane
ende eendrachtich mede
stont in eren groet die stede
maer doen syt selven wonden slabben
ende daer om ghingen crabben
ende parlementen onderlinghe
ghingen te nieute al haer dinghen;
want God en woudt ghehingen niet
dat si langher regeerden yet
ende worden uten lande ghejaghet.
Luttel worden si gheclaghet.
also dat si ende haer kinder oec
te quisten ghinghen als een roec.

Omtrent het verkwisten van gemeene goed worden *Aristoteles Leeren*, die Maerlant in het Vlaamsch overbracht, (1), ingeroepen :

vs. 1,300. Aristoteles, die wise clerc
maecte een boec, een scone werc

---

(1) C. A. SERRURE, *Letterk. Gesch.*, bl. 277.
De Heimelicheid der Heimelicheden of *Aristoteles Leeren*, dichtwerk toegeschreven aan JACOB VAN MAERLANT, uitg. door Clarisse, Dortrecht, 1838. (Nieuwe werken van de Maatschappij van Leiden.)

daar hi in leert in wat manieren
men ghemeyn goet sal hanteren.

Het eerste deel der *Wraken* wordt nu gesloten met de voorzeggingen der Sibyllen uit de Oudheid, waarvan eene den droom eens senators uitlegde, die zeven zonnen had gezien. Volgens hare verklaringen bedoelde dit zeven geslachten, die opvolgentlijk het menschdom zouden beheerschen.

De wereldgeschiedenis wordt vluchtig overzien en er is spraak van de oorlogen, die de komst van den Antechrist zullen voorafgaan. Dat dit onderwerp zeer duister is, zal men gemakkelijk aannemen, daar het hier voorzeggingen en natuurwonderen geldt; ook stappen wij heen over het laatste hoofdstuk « van twee koningen, die regneren selen ».

In het begin van het tweede deel der *Wraken* wordt andermaal de vraag opgeworpen (1) « hoe yerstwerf lantsheren ghemaect worden », waarbij naar Methodotius, een Grieksch bisschop en martelaar, wordt verwezen.

Vs. 8. Enen boec maecte hi scoene ende clare
. . . .
die welke boeke op Adame beghint
ende op dat grote ordeel int
daer hi in vertrect vele saken
van *Ons Heren Gods Wraken*.

---

(1) De hierbedoelde Methodotius is eigentlijk de H. Methodius Palarensis of van Patara, ook gekend onder den naam van Eubulus of Eubulius. Het was een Grieksch godgeleerde der IVe eeuw. Hij was opvolgentlijk bisschop van Olympus, Pelara (in Lycië) en Tyr (in Phenocië).

Dan komt de schrijver in eens terug op hetgeen hij vroeger zegde, omtrent de tijden, die de komst van den Antechrist zullen voorafgaan. Verscheidene hoofdstukken worden nogmaals daaraan gewijd.

Zijne nieuwe thesis « van den verkeerdheyt der werelt » blijkbaar in strijd met hetgeen hij vroeger in Teesteye en Lekenspieghel schreef aangaande den vooruitgang des menschdoms door de ontwikkeling der zedelijke begaafdheden. Het behandelen door den vroeger zoo verlichten en vrijzinnigen Boendale van profetiën en andere bijgeloovigheden duidt stellig eene geestesverzwakking bij hem aan. Ook bemerkt men, vooral in dit tweede deel, dat anders niet zeer uitvoerig is, eenen wezentlijken mangel aan logischen samenhang der gedachten.

Het werk neemt hier het dubbel karakter van eene kroniek en van een leerdicht. Zoo stapt de dichter, nadat hij ontwikkelt heeft « hoe die Ysmaëlieten sullen comen toter werelt ontvromen », in eens tot op 1345, tot den slag van Vottem, waarbij hij ontwikkelt « dat die bischop van Ludicke met andere vreemde heren street tegen zijne gemeente », dan legt hij weer uit « hoe die werelt gheplaghet sal worden met quaden volke ende overmids oncuysheit. »

Midden de schrikkelijke openbaringen betrekkelijk de voorboden van Antechrist, legt de dichter op eens den oorsprong uit van het woord *dansen*, dat, volgens hem, voortkomt van *Dan*, eenen zoon van Jacob.

vs. 1110. ende deze Antkerst, als wijt lesen
sal van Dans gheslechte wesen.
. . . .

vs. 1099. Van den volke van Israël
die dansten jeghen Gods gebod
in die woestine om den afgod.
. . . .

ende omdat dat gheslachte van Dan
dat spel van dansen yrst quam,
daarom heet men dansen, wet wale,
beide in walsche en in dietsche tale.

Het verhaal van den slag van Crécy komt op het einde van dat zonderling tweede deel.

vs. 1134. *Doen, ic dat boec hadde bracht*
tote hier, metten Gods cracht
ghelijc dat ghij nu moghet horen
quam mi een mare te voren
die te horne es jammerlike
dat Philips coninc van Vrancrike
soude hebben ghestreden
met groter mogentheden
jeghen den Edewaerde van Engelant.

Waarna hij ten slotte « drie pointen » opgeeft, die de vorst zal in acht nemen wil hij het geluk van zijn land bewerken. Die « pointen » zijn.

vs. 1218. Dierste es in den beghinne
dat hi die Heilighe kerke minne.

vs. 1235. Dander poent es dat hi sal
die privilegien houden al
ende die waerheyt van elker stede
ende sijns lantsrechts daertoe mede,
want nerghen met en mach een here
sijn lieden verwerken mere
dan dat hi sijn *sarteren* (1) breekt.

vs. 1248. Dat derde poent es dat een here
en zal nemen nemmer mere
van sinen forfeyten dan
hem dat vonnes ghegheven can.
Neemt hi meer, des gheloeft
dan es hi niet beter dan gheroeft.

Uit het bovenstaande omtrent den slag van Crécy blijkt, dat de twee eerste deelen van *Boek der*

(1) Charters.

Wraken reeds in 1345-1346 gedicht waren. Zooals wij verder zullen zien verliepen verscheidene jaren vóor het derde deel voltooid werd.

Alsof in 's dichters geest opnieuw meer helderheid ontstaan ware (1), begint hij het derde deel der *Wraken* met die duidelijke begrippen, die zijne vroegste schriften kenmerken. Hij behandelt nu het *jus talionis*, « dat lijf om lijf, let om let, voet om voet, hant om hant, oghen om oghen, tant om tant vroeg. »

Met de rechtsgeleerden van zijnen tijd, kent hij aan de maatschappij alleen het recht toe de misdaad te straffen, eene leer, die reeds in den Melibeus werd ontwikkeld.

vs. 29. Menschen vrake en es niet goet .
ende wie dat wrake selve doet
doet Gode onrecht ende scande.

Buiten het geval van noodzakelijk verweer, mag dus geen geweld met geweld beantwoord worden in de dagelijksche betrekkingen tusschen burgers.

vs. 45. Want die wrake sonder waen
sal aen den bantshere gaen,
die om Gods stede set
om elken te doen wet.

Na dit eerste hoofdstuk « hoe die mensche selve niet wreken en sal en hoe die rechter recht doen sal », zegt hij « hoe God wil dat men Hem die wrake geven », waarbij (vs. 219 en vlg.) eene oprechte vrome « sproke » (conte dévot) voorkomt.

---

(1) Snellaert veronderstelt, dat hij uit eene langdurige ziekte was opgestaan.

Er was een vermogend heer, die vaak een klooster onrecht had aangedaan. Eens dat de abt misse las en bad om van dien vijand verlost te zijn, zag hij hem in visioen in een strop hangen boven eenen afgrond. Aan den boord des afgronds zat een engel met een zwaard in de hand :

vs. 257. Doen die abt deze dinc sach
riep die abt : « slach ! Inghel ! slach ! »
dat sacrament antworde schiere. (1)

De hostie vroeg waarom de Heiland voor de vergiffenis der zonden zijn bloed had vergoten, indien de wraak het eerste en het laatste woord eens priesters moest zijn.

Dan vertelt Boendale hoe keizer Constantijn de christenen van zijn hof eens beproefde. De Dichter duidt hier de bron aan, waaraan hij geput heeft.

vs. 307. So men daer scryft, als ict versta
in *Tripartita Historia*
Dats een boec, wildyt weten
dat also es ghegheten.

Na den eerbied voor de sacramenten aangeprezen te hebben, trekt de schrijver te velde tegen de zoogezegde *miede* of épices, die de pleitende partijen, te dien tijde, aan de rechters betaalden ten einde deze de zaak zorgvuldig zouden onderzoeken. Men raadt gemakkelijk de nevenbedoeling. Hierbij komt het verhaal van eenen rechter, die eene kar en twee ossen ontving, iets dat kwalijk afliep voor zijne zaligheid (2).

---

(1) Ten tijde van Boendale verhaalde men meer mirakuleuse feiten van het H. Sacrament. In ons laatse hoofdstuk zullen wij handelen over die mirakelen, voorgevallen te Brussel, Amsterdam, Cambron, (bij Ath). Alle staan in verband met de vervolgingen gericht tegen de Joden.

(2) Er was een rechter wien een man eenen wagen had gegeven in de hoop zijn geding te winnen. De tegenpartij dit vernemende bracht twee ossen ten geschenke, die meer waarde hadden dan de kar,

Het volgende hoofdstuk handelt van persemieren en woekeraren. Weeral komt hier een sprookje bij te pas. Het was in de oorlogen der Romeinen met Carthago. Reeds verscheidene veldslagen hadden zij verloren en zij gingen hunne goden te rade om te vernemen wat zij doen moesten om de zege te behalen. De priesters antwoordden hun, dat zij, drie dagen later, op de stadspoorten negen woorden zouden te lezen krijgen met C, L en F (of V) beginnende, en die de gevraagde middelen zouden aanwijzen. Den derden dag zag men inderdaad voluitgeschreven op de poorten der stad : *Caritas. Castidas* enz., in één woord, de deugden, die een volk boven anderen machtig maken.

Twee hoofdstukken worden nu gewijd aan de voorzeggingen gedaan door eenen monnik na den val Akers (Ptolemaïs) in 1291.

vs. 724. Een boecsken quam mi ter hant
daer ic in ghescreven vant
wonder als ghi moghet horen
dat enen monic quam te voren
die hem zelven scrijft broeder Jan.

Broeder Jan had een visioen, waarbij hij te Akers, vervoerd werd en al de gruwelen zag, die de Sarracenen aldaar pleegden.

Uit Christus' mond zelve hoorde hij de voorspelling van vele rampen, die als straf onder de christenen

---

en te haren voordeele werd het vonnis uitgesproken, kort nadien stierf de rechter.

vs. 486. Daer die vriende saten ten lijke
riep een stemme jammerlike
« Twee ossen en eenen waghen
mi nu ter hellen draghen,
na dat vonnes, dat ic gaf
heeft God gheloent daer af. »

zouden gezonden worden, van den zegevierenden vooruitgang der Sarracenen, die zelfs Italië niet zouden sparen en eindelijk van de heropbeuring der kerk, door het toedoen van eenen deugdzamen paus « te Rome ».

vs. 1100. Ende die in vele stede
pays sal maken ende vrede
. . . .

vs. 1084. Ende dan sal sonder waen
Heiligcheyt weder op staen
kerken sal men weder maken
ende hanteren goede saken.

Van Gods wrake wordt overgegaan tot Gods goedertierenheid, en worden « tien poenten » aangeduid, waarmede men zijne gratie kan verwerven.

Eerbied voor God; geen wanhoop over de zonden; verduldigheid in het lijden; liefde tot den evenmensch; gehoorzaamheid aan de overheid; vergiffenis voor het door anderen bedreven kwaad; blijdschap in den voorspoed van anderen; God boven alles beminnen; leven tot Gods glorie; van God alles in dankbaarheid aanvaarden.

Andermaal geeft de schrijver ons een sprookje, dat dezen keer nog al zonderling klinkt in een boek over zedeleer (1).

---

(1) In enen boec, dat ic las
dat ene vrouwe wilen was
die, al en waert niet scone
een kint hadde van haren sone.

Die vrouw vond in haar land noch priester noch bisschop die haar wilde « absolveeren ». Zij besloot dus met haar wichtje naar Rome te gaan, 500 uren ver, en den paus de absolutie te vragen.

Tot onze verwondering voert de dichter ons nu eensklaps op het slagveld van Waleffe (1347) waar de hertog van Braband over de Luikenaren zegevierde.

In het volgende hoofdstuk spreekt hij « van vele plaghen, van grote sterften in menech lant », doelende op de pest, die van 1340 tot 1350 over gansch Europa woedde en onder den naam van zwarte ziekte gekend was. Naar aanleiding der pest worden verscheiddelijke verhalen onder het volk in omloop gebracht. Boendale geeft er eenige van.

Twee Utrechtenaren, die eenen bedevaarttocht naar het H. Land hadden ondernomen en zich in het land van Thabor bevonden, doorkruisten eene geheele stad zonder een levend mensch te ontwaren. De straten waren met lijken bedekt, die door uitgehongerde wolven verslonden werden. Na ledige huizen en paleizen te hebben doorloopen, kwamen zij eindelijk in eene kamer, waar zij eenen schat ontdekten. Een der twee bedevaarders wilde den schat niet

---

De paus was een heilig man ; hij bezag de vrouw aandachtig en bemerkte dat zij waarlijk leedwezen gevoelde :

Vrouwe, sprac hi, ic vergheve u
deze grote sonde nu
gaet thuuswaert, ghi hebt pardoen
ende en wilt nimmer sonde doen.

De vrouw bedankte vurig den paus. De aanwezige kardinalen echter berispten het hoofd der Kerk, omdat hij voor zulk groot kwaad zoo gemakkelijk vergiffenis verleend had.

De paus antwoordde dan :
Hee ic hierin misdaen
so bidic Gode dat hi
stappans wreke an mi ;
ende of ghi mi t onrecht berispt nu
dat hyt stappans wreke aan U.

Onmiddelijk werden de kardinalen door den duivel bezeten ; derwijze dat de paus moest tusschenkomen om door zijn gebed de boozen te verjagen.

aanroeren, de andere echter nam hem mede, doch voor hij in Nederland kwam was hij reeds bezweken aan de wonden der kwaal « Epidemia ».

Ook vertelde men van eenen zeeman uit Briele, dat hij en nog twintig man aan boord, bij de afvaart uit Engeland een groot paard op de zee had zien loopen dat hun had toegeroepen: « Ik ben de dood; ik reis de wereld rond op Gods bevel ». En dat peerd had ook zijn beklag gedaan over de in 1291 gepleegde verwoesting van Akers door de Sarracenen.

Dat de paus geenszins de dweepzuchtige onwetendheid des volks aanmoedigde, blijkt uit de volgende regels :

vs. 1873. Doen die sterfte, also als ghi
hier voren horet segghen mi
in dessyde der zee quam
doen dat die paeus vernam
die sesde Clement alsdoen
die sijn hof hielt t'Avenioen
peinsde hi te hant sonder sparen
hi soude sinen persoen bewaren,
doren vensteren ende gaten
van sine kameren utermaten
dede hi herde wel vermaken
daer en soude gheen locht ingheraken
die hem soude moghen deren
dat was sijn eerste begheren
groot vier dedi maken mede
in sine kamere telker stede
om te verdrivene dat venijn
dat van der locht mochte sijn.
dit was sijn were van der doot....

Boendale echter neemt die verlichte handelwijze van den paus niet aan; hij hadde lieve processiën, vastendagen, enz. (vs. 1893-1908) en, misnoegd, besluit hij :

vs. 1904. Aldus en sochte die heilighe kerke
van penitencien ghene ghewerke,
daer God om sijn gramheit
ontfarmelic hadde afgheleit.

Nu bespreekt hij de penitenten, geeselaren of kruisbroeders, die zich te allen kant inrichten, om, buiten toedoen der geestelijkheid, processiën te doen waarbij zij het ijselijkste fanatismus ten toon spreiden.

Een priester uit Polen was alleen van eene gansche bevolking door de ziekte gespaard geworden; hij had een gesprek met de H. Maagd, die hem verscheen in een woud, als :

Vs. 2101. ene coninghinne al te scone
die opt hoet een crone
die licht alsoe groet gaf
datter dwout al verclaerde af.

Zij was voorafgegaan door

Vs. 2091. enen ouden man van bloede roet
ende hadde een dornen crone op thoet
met enen aenschyn zere verbolghen
daer twaelf mannen na volghen.

Voor de wezentlijkheid van dat wonder, hetwelk de geeselaars inriepen, durft Boendale echter niet instaan : hij had het niet « gelesen ». De mare liep onder het volk in Braband,

Vs. 2171. wedert loghene was of waer
sekerlike dat laet ic daer.

Het volgende hoofdstuk handelt over de Joden, die men beschuldigde de waterbronnen vergiftigd, en aldus de heerschende ziekte veroorzaakt te hebben. Over de vervolging, die de Joden om die reden uitstonden, spreken wij verder.

Thans beschrijft de dichter een gevecht dat in Zeeland plaats greep, den 4. Juli 1351 tusschen de Hoeksen en de Kabiljouwsen, d. i. tusschen de aanhangers van Willem van Beieren en die zijner moeder keizerin Margaretha. (Deze was tevens gravin van

Holland en van Henegouw. Zij had Holland aan haren tweeden zoon Willem geschonken en wilde nu daarop terug komen. Niettegenstaande hulp, uit Vlaanderen en uit Engeland aan de partijgenooten zijner moeder gestuurd, bleef de jonge graaf zegevierend).

In dit hoofdstuk « van enen stride die in Zeelant gheviel » wordt, hoe zonderling het ook schijnen moge, op eens ontwikkeld « wat die mensche es ende wat hi werden sal ».

De aanhef van *Dboec der Wraken* verschilt zeer merkelijk bij dien van Boendale's andere werken. De dichter, in stede van den ietwat hoogmoedigen toon, waaraan hij ons bij den aanvang zijner boeken gewend gemaakt heeft, zegt thans treurig, schier boetveerdig :

Vs. 1. Allen kerstenen menschen,
die na Gods gratie wenschen
gruetic, onnutte knecht
van sinne zere plomp ende slecht
metter gratien van Onsen Here
die met hem duere emmermeere.

Dat begin verraadt reeds eenige verandering in de gedachten van den schrijver. Verder blijkt deze nog duidelijker. Zoo bijv. zijn zijne uitvallen tegen de geestelijkheid van zijnen tijd, eerder sermoenen dan bijtende spot. Hij, die zich vroeger met zooveel voorliefde met de zaken der wereld onledig hield, die de menschheid met schier geestdrift op de immer klimmende baan des vooruitgangs zag, staart thans medelijdend op al het aardsche :

vs. 2320. Waertoe vercierstu di soe zere
omder werelt lof ende ere

ende die in so corten daghen
die wormen sullen eten ende knaghen!

. . . .

Twi hebstu dijn siele onmare
ende sets sijn gheest boven hare?

In het toekomend leven

daer es Ver Redene zeer ontsiert,
daer die vrouwe om derne dient
eene ziele es beter, dit weet wale,
dan deze werelt al te male.

Moeilijk kan men openlijker den weg voor Damas inslaan, duidelijker den rol van voorlooper van Erasmus laten varen om dien van naspreker St.-Jan Chrysostomus te spelen.

Dboec der Wraken geeft ten slotte eenige bedenkingen over de helsche pijnen en de hemelsche glorie; en eindigt met een gebed voor *papen* en *leken* opdat God :

vs. 2490. des onne ons die hemelsche vader!
Amen seghet allegader, Amen.

§ VI. *Slotbemerkingen omtrent Boendale's zedeleerende schriften.*

Boendale's zedeleerende gedichten dragen eenige kenmerken, waarop wij terloops de aandacht onze lezers willen vestigen.

Vooreerst, zijne veelvuldige herhalingen van dezelfde gedachte met weinig gewijzigden vorm :

Lekenspieghel B. III. vs. 12 en vs. 67. Een wijs man seght: wee den lande
dat staet in eens kints hande.

Melibeus vs. 1249. Want lof ende prijs in dijnen mont.
wert onsuver talre stont.

Doctrinael B. II. vs. 2427. Lof ende prijs in eighen mont
wert onsuvre talre stont.

Melib. vs. 2183. Salomoen doet ons ghewes
wee den lande daer tkint coninc es.

Doct. B. II, vs. 1176. Salomoen seyt ooc voerwaer
alsoe men daer bescreven vint :
wee den lande daer een kint
coninc es.

Melib. 1341. dierste doghet es van den man
dat hi syn tonghe bedwinghen can,

Melib. 1024. daerom eest dat Cathone seyt
dierste doghet es van den man
dat hi syn tonghe bedwinghen can.

Melib. 3604. Want loye ende decretale
segghen ghem eenlide overal,
dat men cracht met cracht weren sal,
men sal oec vechten sonder blijf
om te verweren dat lijf.

Doctr. II. 3181. Want Loeye ende Decretale
ende alle rechte also wale
roepen alle, al overal
dat men crachte met crachte weren sal
niet om wrake te doene stijf
maer om te bescuddene tlijf.

Mel. 4252. 't beghin van vrienscepen es
wel spreken, des sijt ghewes.
ende quaet spreken hevet in
van viantscepen dat beghin.

Doctr. I. 264. Dbeghin van vriendscapen es
wel spreken zijds ghewes,
ende qualic spreken can wel
viantscap verwekken snel.

In Boendale's werken, vooral in den Melibeus wemelt het van berijmde aphorismen.

Mel. 1344. Men vint heden enen raet
. lichte men vint ene morgen quaet
men vint enen beleren dan
men seyt : Het is een wijs man
die soen een dinc verstaen heeft
en traechelijc zijn vonnis gheeft.

Mel. 1656. Die mensche es, die sonder vrient leeft
als een lichaem die ghene siele en heeft.

Mel. 1702. Oude cledere versoemt men lichte
maer ouds mans raet es goede ghichte.

Mel. 1788. Tullius seghet openbaer :
dat beter een viant waer
dan een vrient die hem veijnsde
ende anders zeijde dan hi peijnsde.

Mel. 1930. Want dat men met onrechte beghint
wert met scanden dicke gheint.
enz., enz.

Boendale laat in zijne werken ook eene groote geneigdheid blijken steeds « auctoriteiten » aan te halen. Op echt scolastieke wijze tracht hij alles te bewijzen.

Met logen ende met decreten
met philosophen ende met poeten.

Niet ongaarn spreekt Boendale met zekeren lof van zichzelven (1).

Jonckbloet stelde reeds dat klein gebrek in het licht.

Lekensp. B. II. proloog. vs. 97.
alsok deze boecal
scone ende wel gescreven sal.

Lekensp. B. III. vs. 1154.
Van vier doeghden principaele
die *ic scone vertreete ende claer*
int boec geheeten : Exemplaer.

---

(1) Dus handelende verliest hij zijne eigene verzen uit het oog.

Mel. vs. 1169. Van uwer conste, wats ghesciet
ne suldi u selven prisen niet
want prijs en lof in eigene mont
wert onsuvere talre stont.

Brab. Yeesten. B. V. vs. 3975.
Diet al wille weten vore ende na
ic rade hem dat hi ten boeke ga
daer ic d'historie al te male
in hebbe ghezet redelic wale.

Twee andere bijzonderheden kenschetsen zijnen stijl en maken hem zeer verschillend van dien van Maerlant; namelijk het schier algemeen *gebrek aan omzettingen* van eene *bepaling* met *onderwerp en werkwoord.* De volgende zijn de voornaamste.

Desen boec wil ic hem senden....
Want *volx ende scats hebben si* mere....
Den beniders bid ic dat si....
In guden yeesten hebbic ghelesen.

Weinig meer zijn er in het heele werk.

Overloopen (enjambements) zijn bij Boendale integendeel overvloedig. Wij treffen die bij zijne voorgangers bijna in 't geheel niet aan. Zijne poëzie brengt ons tot de proza, gelijk de met gerhytmeerde en vaak met rijmen doorspekte proza van « den goeden kok van Groenendaele » ons aan poëzie denken doet.

Lekensp. I, bl. 62. De edelste creature, die
Gode onse Here maecte ye

en zoo honderde malen in hetzelfde werk D. II, bl. 100, 234, 239, 314 enz. enz.

Lek. I, bl. 132. Die tvolk niet en wiste *dat*
men rente houde mochte ende scat

zoo ook Lekensp. I bl. 91, 175, 193, 198 enz. enz.

Lek. III, bl. 79. Cracht noch wijsheit van
enen onghedegheren man

bl. 258. Ende sal crone nemen van
sinen hoofde

enz. enz.

Vóór over te gaan tot de historische schriften van Boendale, zouden wij nog gaarn een woordje zeggen, aangaande twee werken van zedeleerenden aard, en waarop de dichter in den loop zijner schriften zinspeelt.

Boek III, vs. 1154 van den *Doctrinael* wordt gewaagd van « 't boek gheheten exemplaer ».

> Starcmoedecheit . . . .
> . . . . es ene doeght, roet dat wale
> dat ic scone verhecte ende claer
> int boec gheheten *Exemplaer*.

Met dit boek « exemplaer » (waarschijnlijk een keus van voorbeelden) (1) is men evenmin bekend als met het boek der *drie koningen*, op welk onderwerp de schrijver van den *Lekenspieghel* voornemens was een afzonderlijk werk te schrijven (2).

Op de stadsbibliotheek van Hamburg berust een handschrift, waar in het Nedersaksisch verscheidene Vlaamsche gedichten der XIII. en XIV. eeuwen voorkomen, o. a. de drie honderd eerste verzen van eene berijming « van dreu konyngen » (3).

Men kent in onze letterkunde eene tweespraak in proza *van Sydrac* « den grote meester », die

---

(1) « Daarmede, zegt Jonckbloet, kan de *Lekenspieghel* niet bedoeld worden, hoe die ook met *exempelen* moge opgevuld zijn, om de eenvoudige reden, dat hierin geen afzonderlijk betoog van de vier hoofddeugden voorkomt. »

(2) DE VRIES. Inleid. bl. CII.

(3) C. A. SERRURE, *Lett. Gesch.* bl. 438. Dit handschrift gekend onder den naam van *Hartebock*, werd geschreven op last van een genootschap, tevens die *Flanderfahrer* of de *Bruderschaft des Heil. Leichnams Zus. Johannis* geheeten en in 1392 gesticht door personen, die gewoon waren op Nederland te varen.

« tien hondert jare » voór Christus leefde, *en van Boctus.*

Dit werk, waarvan een Deventersche druk van 1496 bestaat, benevens verscheidene, door Mone opgegevene, handschriften in Duitschland (1), werd te Antwerpen in 1329 (andere handschriften zeggen in 1318) uit het Fransch in Vlaamsche verzen overgebracht. Doch alleen voorwoord en slotrede zijn ons in rijmen (2) toegekomen. De trant van dat werk komt teenemaal overeen met dien van Boendale's werken en niet onmogelijk ware het, dat wij hier eene zijner berijmingen voorhanden hadden.

Het luidt er immers aldus :

Geloft zij Got van hemelrijke
in sine glorie ewelike
dat hi mi soo langhe spaerde
ende minen sin alsoe bewaerde
dat ic dit werc met minen arbeyde
uten walsche in dyetsche leyde.
. . . .
Al in die stad van Antwerpen
waert dat ic dboec transfereerde
doe men Gods jaeren noteerde
derthien hondert zes en twintich ende drie.

Onnoodig hierbij te voegen, dat die tweespraken van *Sydrac ende Boctus*, eene bijzondere studie verdient en dat de uitgave van den ouden tekst volgens de in de Duitschland berustende handschriften zeer wenschelijke ware.

---

(1) MONE, *Uebersicht der Niederländischen Volksliteratur*. Tübingen, 1838, bl. 353.

(2) In de XV. eeuw werden verscheidene onzer gedichten uit vroeger tijden in proza overgebracht. Bij eenige dezer liet men hier en daar wat van de oude verzen bestaan. Dit was bijv. het geval met het *Roelandslied.*

§. VII. — *Brabantsche Yeesten.*

Alhoewel Maerlant's *Spieghel historiael* hoofdzakelijk aan de algemeene geschiedenis gewijd werd, mag dat boek toch beschouwd worden, als het oudste in onze volkstaal geschrevene over de vaderlandsche historie. Immers Maerlant ruimde in zijn gewrocht eene plaats in voor de gebeurtenissen van Vlaanderen, Holland en Braband. Terwijl Vincent de Beauvais ons land schier teenemaal verwaarloosde, treffen wij bij den Damschen dichter heele hoofdstukken aan, die voor ons verleden van belang zijn. Gewis heeft hij andere bronnen geraadpleegd dan het werk van Vincent. Zoo behandeld hij een heel hoofdstuk, waarvan bij Vincent de Beauvais geene spraak is : *Wanen die Brabantscc prinsen quamen.* (III. P. VII B. LVI) (1).

Wij zagen in ons eerste hoofdstuk, hoe Boendale de *Brabantsche Yeesten* eerst tot op 1515 bracht en de redens, die hem daartoe noopten. Wij hebben ook gezegd, dat hij dit werk later tot 1550 voortzett'e, en dat hij kort nadien stierf.

Wanneer Boendale zijn onderbroken werk hernam, drukte hij zich alsvolgt uit (2) :

---

(1) *Spieghel historiael*, uitgegeven door De Vries. — C. A. SERRURE, *Lett. Gesch.*, bl. 306.

(2) B. V. cap. 12, Uitgave van Willems. bl. 446.

Later werden bij Boendale's *Brab. Yeesten* nog twee deelen gevoegd, waarin de geschiedenis van Braband tot op 1440 wordt voortgezet. De schrijver van dit vervolg is onbekend. Wij weten enkel dat hij lang in dienst was van hertog Jan IV. Hij voltooide het « zesde boek » op Ste Berbelen avond 1432. Tot daar heeft J. F. Willems dat vervolg uitgegeven op den last van den Staat in de verzameling

vs. 901. Sinter dat ic desen boec liet
ende belooc, soe ghi hier siet
soe sijn ghevallen saken
die ic u cont wil maken.

Hij verhaalt dan hoe Otto van Buren, Tiel (in Gelderland, alsdan eene Brabandsche stad) overraste en plunderde.

De *Brabantsche Yeesten*, zooals ze Boendale eerst voor zijnen beschermer, den Antwerpschen edelman Willem Bornecolve (1), schreef,

B. I. vs. 44. Alsoe mi bat ende bevol
van Antwerpen her Willem
Bornecolve noemt men hem,

beginnen met de Trojaansche afkomst der Franken. Aan deze en aan hunne vorsten, de Morovingers en Pepijns, wordt het eerste boek gewijd, dat 1701 verzen bevat (2).

Het *tweede boek* handelt zeer breedvoerig over Karel den Grooten, dien hij een Brabander noemt. Dit geeft hem gelegenheid om, naar Maerlant's voorbeeld, uit te vallen tegen de « *boerders* ».

---

der *Chroniques belges inédites*. Onder geschiedkundig oogpunt is dit vervolg van onbetwistbaar belang, daar de feiten er uitvoerig in ontwikkeld worden en de schrijver charters en oorkonden raadplegen kon, die den gekenden Petrus a Thymo, schatbewaarder der stad Brussel, reeds dan vergaderd had, en waarvan vele tot ons kwamen.

Het *zevende boek* der *Brabantsche Yeesten* werd uitgegeven door Bormans. In de voorrede, bl. XXVII en vlg. tracht hij te bewijzen, dat aan Boendale ook moet toegeschreven worden als uitvloeisel der *Yeesten* de *Kleine Rijmkroniek van Brabant* uitgegeven door Blommaert. (Oudvl. Ged. I bl. 84 en vlg.)

(1) De laatste melding omtrent dezen Bornecolve, dien men tot heden ontmoette, is van 1315. WILLEMS *Historisch onderzoek over Antwerpen*, bl. 38.

(2) Het heele werk telt 16,318 verzen : het eerste boek 1,701; het tweede 5,917; het derde 2,116; het vierde 1,518; het vijfde 5,066.

vs. 1706. Kaerle es dicwijle beloghen
in groten boerde ende in hoghen
alse van broeders ende van dwase....

Hij haalt verscheidene romans aan uit den Karelkring, zooals de *Vier Heemskinderen*, den *Wisselaer* en de min bekende *Fierabrase* en *Pont mantribele*. In zijn verhaal vlecht hij den ganschen roman van *Amijs* en *Amelijs* in (1).

---

(1) *Amijs en Amelijs* zijn twee trouwe vrienden, die als kinderen te Luik bijeengebracht werden en te zamen door den paus gedoopt. Amelijs heeft de dochter van Karel bemind, en eens hebben de geliefden vergeten, dat nog geen priester hun huwelijk had ingezegend. De eer der jonge dochter is verloren, ten ware een wonder Gods zich te haren voordeele verklaarde. Doch wat zal Amelijs doen, wanneer hij, volgens de gebruikelijke rechtspleging, op eed en in tegenwoordigheid van het volk zal moeten zweren, dat hij onplichtig is. Amijs toont hem een redmiddel aan :

vs. 345. Hi sprac « wi delen metter vaert,
wisselen clederen ende paert
men sal wanen dat ic ben ghi
ende ic sal vechten vore di ».

Daar Amijs volkomen onplichtig is, zegeviert hij over den verrader en de schoone Belisinde, de dochter van koning Karel en Hildegardis wordt aan Amelijs ten huwelijke gegeven. Later wordt Amijs melaatsch. Op eenen nacht kwam de engel Gabriel hem verwittigen, dat er een middel tot genezing was.

vs. 529. Dat Amelijs sijnre kinder dode
ende hi metten bloede rode
sinen gheselle bestreken Amise
hi worde ghesont in selker wise.

Amelijs, hoe groot de opoffering ook was wil zijnen vriend redden. Een zeer aandoenlijk tooneel doet zich hier nu voor tusschen den vader en de kinderen, die ontwaken door de klachten van hunnen vader, vooraleer hij zijne kinderen zou dooden. Een wonder geschiedde. De kinderen werden ongedeerd teruggevonden, alleen

vs. 603. Om hare halsekin soe lach
een teken, alse een draet rach.

De geschiedenis van Godevaart van Bouillon maakt het *derde boek* uit. Deze, le Chevalier au signe, d. i. de kruisridder bij uitmuntendheid, was in Braband legendarisch geworden. De roman van Godevaert van Bouillon is, in de Fransche letterkunde, een vervolg op dien van den Ridder met de Zwaan, (le Chevalier au Cygne) (1). Beide romans werden in den geest van het volk verward. 't Is daarom dat Boendale zijn gedicht begint als volgt :

B. III. vs. 1. Omdat van Brabant die hertoghen
voermaels dicke syn beloghen
alse dat se quamen metten swane
daerbi hebbic mi ghenomen ane
dat ic die waerheit wille ontdecken.

Vóór de geschiedenis van Godevaart van Bouillon te beginnen, valt Boendale, evenals alle Brabandsche kronijkschrijvers uit tegen het onrecht der Brabandsche dynastie aangedaan door Hugo Capet, die zooals men weet, den troon van Frankrijk ontroofde aan Karel, den laatsten Karlinger.

Het *vierde boek* beschrijft den langdurigen strijd tusschen de hertogen van Braband en die van Limburg, en den niet min langdurigen strijd tusschen het huis van Leuven en de heeren van Mechelen. Daarbij komt de treffende episode van Godevaart II. in de wieg. Hier valt Boendale volkomen in het onderwerp door de dichters van den Grimburgschen oorlog zoo kleurrijk bezongen. Als einde van dit boek komt dan de *Slach van Woeronc* van

---

(1) Over de saga van den *Ridder met de Zwaan*, zie Jonckbloet, *Gesch.* D. I. bl. 116-117.

broeder Jan van Heulu (1), dat heerlijk epos der XIII. eeuw goed te stade.

Om zijn verhaal te volledigen hoeft hij enkel eenige feiten aan den kronijkschrijver Siegebert van Gembloers te ontleenen. Naar het schijnt raadpleegde hij ook eene Latijnsche kronijk der abdij van Affli-ghem. Voor het geheele verhaal was Maerlants *Spieghel historiael* het uitgangspunt.

vs. 22. Alsoe als ict hebbe vernomen
in den *Spieghel historiaele*
daar ict nut troc al te male
die Jacob van Maerlant maecte
die goede dichtre....

Het is met het einde van het vierde boek, d. i. met het verhaal der gebeurtenissen van de laatste helft der XIII. eeuw, dat de *Yeesten* veel in belang winnen. Schrijft Boendale nog niet als tijdgenoot, zoo heeft hij toch personen kunnen raadplegen, die het verhaalde hebben weten gebeuren. Zijn verhaal wordt hier ook veel meer levendig en kleurrijk.

Wij zullen niet een voor een de door Boendale beschreven feiten aanstippen. Dat valt niet in onze taak. In ons laatste hoofdstuk overigens, wanneer wij 's dichters gedachten over maatschappelijke en staat-kundige toestanden zullen onderzoeken, zal op menige plaats der *Yeesten* hoeven gewezen te worden.

De waarde der *Brabantsche Yeesten* wordt hier-

(1) Een paar malen wijst de dichter op eene Latijnsche bron (IV. vs. 436 en 522). Bij het verhaal van den oorlog van Grimbergen, zegt hij (Willems I, bl. 366).

Heer Woutere Berthout
dien de *boeke* tallen steden
edel ende groot heten van seden
ende van Grimberghen Godevaert.

Op Van Heelu's *Slach van Woeronc* verwijst hij B. IV, vs. 1472.

door aanmerkelijk verhoogd, dat Boendale niet bloot de feiten aanhaalt, maar ze ook vaak beoordeelt. Buiten het verhaal van krijgstochten en politieke bemoeiingen spreekt hij ook van tijd tot tijd over kunsten, zeden en gebruiken. Derwijze heeft hij de nagedachtenis bewaard van Lodewijk van Vaelbeke, een Brabandschen vedelaar, die nagenoeg tezelfder tijd stierf als Jan II., en eene tot dan toe onbekende soort van *stampien* of dansliederen invoerde :

B. V. vs. 633. In dezen tijt sterf menschelike
die goede vedelare *Lodewike*
die de beste was, die voer dien
in de wereld ie was ghesien
van makene ende metter hant
van Vaelbeke in Brabant
also hi was ghenant
hi was deerste die vant
van stampi en die manieren
die men noch hoert hantieren.

In alle handschriften der *Yeesten* komt op het einde een hoofdstuk « vander ghemeente », waarin de dichter met nog al levendige kleuren de oproerige gemeente afschildert en afkeurt. Dit gedicht behoort eigentlijk niet tot de *Yeesten*, maar stelt een afzonderlijke « sproke » dáar.

§ VIII. — *Van den Derden Edewaert.*

Onder den titel « *Van den Derden Edewaert* » beschrijft Boendale de staatkundige bemoeiingen hier te lande van Eduard III., koning van Engeland. In de *Yeesten*, van Eduard's tochten sprekende, had de dichter gezegd:

B. V. vs. 3975. Diet al wille weten vore ende na
ic rade hem dat hi ten boeke ga
daer ic d'historie al te male
hebbe gheset redelic wale.

Dit werkje, dat 2,018 verzen telt, werd door J.-F. Willems uitgegeven; de inhoud loopt van 1338 tot 1340, doch slechts het eerste deel is tot ons gekomen. In de *Yeesten* (B. V. vs. 4,571) zegt hij na het vermelden van den slag van Crécy en het beleg van Kales (1346) :

> Die de Yeesten van al desen
> horen wil of lesen,
> ga ter boeke ende lese int licht,
> daer ic daer af heb ghedicht
> want dese Yeesten en horen niet
> toten brabantschen hiet.

Tot heden werd het tweede deel *van den Derden Edewaert* nog niet terug gevonden; maar volgens het oordeel van Willems en Dr Vandermeersch, oordeel bijgetreden door Devries en Jonckbloet, behoort daartoe een fragment over den slag van Crécy, dat in het Belgisch Museum van 1844 (bl. 254-260) werd opgenomen, en dat gansch verschilt van het verhaal van dien strijd, die in *dBoeck der Wraken* voorkomt.

Reeds in ons eerste hoofdstuk wezen wij erop, dat Boendale voor Eduard III. niet zeer gunstig gestemd was, maar hem in allen eerbied, fijn spottend trachtte af te breken (1).

---

(1) L. Van der Kindere is de eenige schrijver, die de vijandelijkheid van Boendale aan de plannen van Artevelde goed heeft begrepen, alsook de pogingen, die de Antwerpsche stadsklerk aanwendt om het gedrag van Jan III. te rechtvaardigen. De geleerde professor schijnt ons echter voor den hertog van Braband wat al te streng. « Deze was in het harte franschgezind, zegt hij, sedert hij met Philips de Valois verzoend was, zoodat zijn gedrag hier dubbelzinnig is. » Dat gedrag, zooals wij hooger hebben trachten te bewijzen, was eene noodzakelijkheid. Overigens Philip de Valois heulde steeds voort met Jan van Bohemen den aartsvijand van Braband. — (Zie VAN DER KINDERE, *Le Siècle des Artevelde*, bl. 51).

Stellig zijn de volgende verzen spottend :

vs. 59. So groet opset no so hart
als die derde Edewart
van Inghelant heeft op geheven
en vint men nerghens beschreven.

Ook wordt Eduard's korte zeereis en landing vergeleken aan den Trojaanschen oorlog, den heldentocht van Alexander, de oorlogen der Machabeën, de wereldovermeestering der Romeinen, de roemvolle daden van Karel-den-Grooten en van Godevaart van Bouillon. Eduard's tocht wordt zelfs boven dat alles geplaatst. (1)

Daarna zegt de dichter :

vs. 89. Dat Jan, hertoghe van Brabant
die derde daer also ghenant
hem verweerde *also wijslicke*
jeghen den coninc van Vrancricke
ende jeghen XV lantsheren
die Brabant wouden onteeren,
soe en dinct mi en gheen van desen
desen opsetten ghelyc wesen
dat een man comt van over meer
getogen dus, met eenen heer
ende wilt Vrancrijcke winnen
en de coninc syn daer binnen
ende neemt hem titel ende wapen an,
eer hi er borch of stat in wan.

Er ligt ook iets spottends in het antwoord, dat Boendale den koning van Frankrijk in den mond legt, op de eischen van Eduard, vóór het verklaren van den oorlog.

---

(1) Deze aanhef is blijkbaar geschoeid op dien van Maerlant's Alexander, een werk dat Boendale bijzonderlijk gelezen had, want niet alleen in de *Yeesten*, maar ook in de *Teesteye* vinden wij er uitdrukkingen uit overgenomen.

Dan verhaalt hij platweg hoe de keizer van Duitschland voor een handvol gelds van Eduard III., dezes bondgenoot was geworden.

Vs. 293. Oic haddi als men wel weet,
van den keiser goed beheet
dats van Beieren Lodewike
die gheloefde warelike
hem bi te stane mit ghewoude
om eene groete summe van goude.

Hij schijnt te glimlachen en te schokschouderen, wanneer hij verder vertelt, hoe Eduard met heel zijn gevolg van graven en prelaten vruchteloos den keizer te Antwerpen afwachtte; hoe de Engelsche vorst dan zelf naar Coblenz trok om den keizer te gaan vervoegen; en hoe dan weder Lodewijk van Beieren te Antwerpen afgewacht werd, om een tegenbezoek af te leggen, dat ook niet plaats had.

vs. 467. So moeste die coninc van Engelant
verwintert bliven in Brabant
al tAntwerpen in die stede
ende syn graven ende bisscoppen mede
mit vele volx, te waren
die int lant gespreit waren
op des Keisers goet beheet
dat hi comen soude ghereet
als men hadde dnieuwe gras.
Maar die somer comen was
ende meer dan holf leden, doe
antwoorde die Keiser daer toe
in deser wijs sijn ontscout :
omdat hem niet en was sout
volgheven....

De Duitsche keizer deed het antwoord aan Eduard III. geworden, door tusschenkomst van den hertog van Braband, wiens hoedanigheid van « 'srycx marschalc » Boendale met voldoening neerschrijft.

Vs. 485. Maer sijn lettren heeft hi gesant
aen den hertoge van Brabant;
want hi si srycken huldenare
dat hi mitten vicarijs vare
ende holpe wreken ende wederstaen
d'onrecht dat heeft gedaen
Philip den Roomschen rike
die hem siet coninc van Vrancrike
ende des gelycs sendi mede
in Brabant an elke stede.

De dichter gaat voort :

Vs. 495. Doe die coninc dat vernam
dat die keizer niet en quam
sprac hi aldus deze woerde,
also ic se segghen hoerde :
« *God*, die almachtige vader,
doet dit om mijn goed algader;
want waert dat die keiser quame
ende hem des oorlochs ane name
ende ons God dan gave zege
soe soude men hem alle wege
also lange als tfolc soude leven
dere van der victorien gheven
wiese verdiende ofte wan,...

Artevelde. de raadgever van Eduard, wordt met weinig eerbied besproken.

Vs. 1001. Binnen Gent so was verhaven
een knape niet rike van haven (1)

---

(1) In de *Yeesten* komt nog eene ergere plaats voor tegen Artevelde. Er is spraak van onlusten in 't land van Luik; het volk geraakte in oproer :

Vs. 4785. Ende wouden des biscops lands
al besetten na hare hant,
ghelyc al dat ghemeine diet
in Vlaenderen plach ende noch pliet
Dat volc had ghecoren dan
enen molre tot hoeftman
ghelyc dat daer te voren,
die Vlaminghe hadden ghecoren
Jacob van Artevelde
daer men veel wonders af telde.

ende van geenze grooter geboort
die so wart getogen voert
dat al kont on hem vel
maer hi conste spreken wel
ende wart van groeter gewelde
ende hiet Jacob van Artevelde
over al tlant an viel sere
jegen den grave sinen here.

Het zijn letterlijk dezelfde woorden als in de (B. V. vs. 4183-4192).

Naar aanleiding van den zeeslag van Sluis, waar de Fransche vloot verslagen werd, laat Boendale eenen kreet van blijdschap hooren.

Vs. 1303. Van deser hooge victorien
die ewelic blijft in memorien
worden blide ten selven male
alle die spreken dietsche tale.

Doch dit is meer een anti-Waalsche zet, dan de uitstorting van een echt Dietsche gemoedsaandoening, in betrek met Artevelde's ontworpen *Dietschen bond* tusschen Vlaanderen, Braband en Holland.

vs. 1585. .... Kerstenheit is ghedeelt in tween :
die Walsche tongen die es een,
dandre die Dietsche al geheel.

Overigens hadde de Fransche vloot de overwinning behaald, dan zou zij ongetwijfeld de Schelde

---

Jacob van Artevelde, de raadsman van Eduard III., die wel is waar geen ridder was, (zooals Jr Te Windel het verkeerdelijk schreef) maar toch tot eene deftige familie uit den hoogen handelstand behoorde, met eenen molenaar gelijk stellen, doet al te duidelijk de ongunstige stemming van Boendale tegenover van Artevelde in het daglicht treden.

Volgens de opzoekingen van Jr Nap. de Pauw, Frans de Potter, enz, was Jacob van Artevelde de jongere broeder van Jan van Artevelde. Deze was schepen der stad Gent, ongeveer vijftien jaar vóor zijns broeders rol op het staatkundig tooneel begon. Het obitarium der St-Janskerk vermeldt verschillige milde giften dier familie. — Boendale was dus teenemaal partijdig wanneer hij Artevelde voor « een knape niet rike van haven » doet doorgaan.

opgevaren en Antwerpen bemeesterd hebben. Boendale zegt het zelf en hij verhaalt ons van de nieuwe verdedigingswerken, die men te Antwerpen destijds maakte. Eerst en vooral was die kreet dus de uitdrukking van 's dichters blijdschap om een ontweken gevaar.

Het eerste deel van den *Derden Edewaert*, dat over de gebeurtenissen handelt van 1340-1342, werd geschreven, toen Boendale nog in den vollen bloei van zijn talent was. Op behendige, fijne wijze vermindert hij al de staatkundige figuren van zijnen tijd om zijnen hertog Jan III. des te beter te doen vooruitkomen.

Het is de *Derden Edewaert* vooral, die Boendale eene voorname plaats onder onze kronijkschrijvers doet innemen. Het verloren gaan van het vervolg van dat werk is zeer te betreuren, daar een deel der groote gebeurtenissen na 1340 nog in ons land voorvielen (1).

Wij sluiten hier het overzicht van Boendale's werken.

---

(1) De kronijkschrijver, die het verhaal van Artevelde's daden omstandiger behandeld heeft dan eenig ander is *Jean Froissart* van Valencijn, bijna Artevelde's tijdgenoot, mits hij reeds geboren was toen de Gentsche burger stierf. Zijne kronijk ten opzichte van Jacob van Artevelde is uiterst onrechtvaardig en doorspekt met al het kwade, dat Artevelde's vijanden dezen te dien tijde reeds ten laste legden.

Wanneer het gebeurde, dat Froissart den Gentsche burger op enkele plaatsen liet recht wedervaren, dan werd hij, evenals Meyerus, gedwongen later zijnen tekst te wijzigen. Zie omtrent dit laatste punt de vergelijking der beide teksten in Virsius : *Examen critique des Histoires de Jacques van Artevelde*, p. XXII. Nopens de verminking van Meyer's jaarboeken wordt gehandeld bl. LII.

DERDE HOOFDSTUK.

Over Boendale's Tijd.

DE ontleding van Boendale's werken, die, gelijk Snellaert en Vanderkinderen het zegden, een spiegel zijn van 's dichters tijd, hebben den lezer reeds toegelaten eenen breeden blik te werpen in de toestanden der eerste helft van de XIV. eeuw. Dit laatste hoofdstuk diene om de gedachten, opgekomen bij de ontleding van Boendale's werken omtrent zijnen tijd, thans te groepeeren, samen te trekken en nader toe te lichten.

Rond 1250 onstond op letterkundig gebied een schier totale ommekeer. In geene letterkunde echter was zulks zoo duidelijk als in de onze. De ridderlijke of romantische poëzie werd ongeneesbaar getroffen door Maerlant, die ze eerst beoefende en ze dan met begeesterde overtuiging verstiet, om als stichter der didaktische burgerlijke literatuur op te treden.

De burgerij der XIV. eeuw was niet meer gestemd, zonder nadenken, de heldenfeiten van Roeland en Olivier toe te juichen of met genoegen de minnebedrijven van koning in Ginevia aan te hooren. De helden van den Karelkring en van de Tafelronde

waren immers de voorgangers, de toonbeelden des adels en der ridderschap; en de burgerij der steden minachtte den zwervenden edelman, weerstond den slotvoogd; zij zocht hare toonbeelden bij de Romeinsche en de Grieksche burgers. Deze waren heidenen, ja; toch veelal hadden zij waarheden gesproken, die in den mond van profeten of heilige vaders even goed zouden geklonken hebben.

Volgens de begrippen van Boendale's leeftijd zou niet het zwaard en de strijdhaks het menschdom beheerschen, maar *Doctrina*, dat is het onderwijs, de kennis van het nuttige en het ware. Dat was de algemeene strekking der geesten in Braband en in Vlaanderen, wanneer de Antwerpsche stadsklerk begon te schrijven.

In den *Lekenspiegel* steekt hij fier het vaandel der nieuwe richting omhoog; en wanneer wij hem opvolgentlijk al zijne schriften aan den hertog van Braband zien opdragen, valt het niet te betwijfelen of die vorst was de nieuwe, volksminnende gezindheid niet ongenegen.

Zoowel voor de ontwikkeling der gemeentevrijheid, als voor de uitbreiding van het onderwijs was het Brabandsche hof te allen tijde gunstig gestemd, en het is onmogelijk de geschiedenis onzer middennederlandsche dichtkunst op te stellen, onder de regeering der *drie Jannen*, zonder de levensbeschrijving dier vorsten te geven.

Hertog Jan III, die met Alix van Burgondie trouwde was de beschermer van Adenez li rois (1)

---

(1) Ook Maria van Braband, Hendrik's dochter, die door haar huwelijk met Philippe le hardi koningin van Frankrijk werd, beschermde de letterkunde. Aan haar en tevens aan Blanche d'Artois werd door Adenez li rois den roman van Cleomades opgedragen. *Li roumans de Cleomades* uitg. door V. Hasselt, Bruss. 1865-66.

en hij zelf werd onder de Fransche *trouvères* van zijnen tijd gerekend (1). Hij mocht toch wel zijne liefde voor zijne wettige vrouw in dezer taal bezingen. Dit belette echter niet, dat de hertogin haren zoon Jan, die Jan I. werd, eene echt Vlaamsche opvoeding verschafte.

Jan I. zong in het Dietsch (2). Hij trouwde met de dochter uit Guido van Dampierre's eerste huwelijk, Margaretha van Vlaanderen, wier moeder eene vrouw was van Dendermonde. Was het bekende lied van *harba lori fa* haar toegedacht of niet, zeker is het, dat Jan I., zich over de taal zijner onderdanen niet schaamde en dat hij, na zuster Hadewig, die in 1248 als abdis van Aywières (3) ontsliep, de vroegst bij name gekende Vlaamsche dichter uit Braband is.

In het Dietsch werd ook Jans roemrijke zege te Woeringen door broeder *Jan van Heelu*, een Teutoonsch ridder uit het convent van Leuwe, heerlijk bezongen (4). Boendale vond in dezen dichter een uitmuntend voorbeeld van levendige, gekleurde beschrijving. Jan van Heelu droeg den *Slach van Woeronc* op aan Margaretha van Engeland, de schoondochter van Jan I.

---

(1) Hij droeg ook verzen op aan Willem van Dampierre, den oudsten broeder van Guido, die met Hendrik's zuster gehuwd was, alsook aan Gillebert de Berneville, een gekenden adelijken Franschen dichter.

(2) FR. VON DER HAGEN, *Minnesänger, deutsche Liederdichter des zwölften, dreizehnten und vierzehnten Jahrhunderts*. Leipzig, 1838 I bl. 15-17 J. F. WILLEMS, *Oude Vlaamsche Liederen*, bl. 11-25 GERVINUS, *Geschichte der poetischen National-Literatur der Deutschen*. II bl. 67.

(3) Willems en Gervinus zijn van gevoelen en het wordt thans algemeen aangenomen, dat de vorst zijne liederen oorspronkelijk in het Dietsch opstelde, en dat zij later in het dialect der Hohenstaufen werden overgebracht.

(4) Over Jan van Heelu : J. F. WILLEMS, Rijmkronijk van Jan van Heelu, betreffende den slag van Woeringen. (*Collection des chroniques belges inédictes*, publié par ordre du gouvernement.)

Volgens van Heelu's verklaring, ondernam hij dit uitgebreid (8.948 verzen), doch steeds boeiend verhaal, om Margaretha van Engeland aan te sporen de volkstaal van Braband te leeren. Zij had het verlangen uitgedrukt met de heldendaden van haren schoonvader nadere kennis te maken.

Was de *Slach van Woeronc* het epos der Brabanders, ook de Mechelaren, die onder het gezag der bisschoppen van Luik en der heeren van Grimberghen, de Berthouts, stonden, hadden hun heldendicht. Wij bedoelen den *Grimbergschen oorlog* (1), waarvan een deel, na den dood des eersten schrijvers, door eenen vriend werd toegevoegd. Dit epos bezingt de langdurige en bloedige twisten der huizen van Leuven en van Mechelen tijdens de XII. eeuw, en den heldhaftigen val van dit laatste. Het diende onderzocht te worden of *Lodewijk van Velthem* niet aan dat epos gearbeid heeft; deze had immers tot beschermster eene adelijke vrouw uit den huize der Berthouts, Maria van Berlaer.

Lodewijk van Velthem was een weinig vermogend priester, die te Parijs studeerde en daar natuurlijk in kennis geraakte met de Fransche letterkunde van dien tijd. Onder dat oogpunt verschilt hij teenemaal met van Heelu, die zelf getuigt het Fransch niet goed machtig te zijn.

Van Velthem was te Parijs in 1293; later werd hij kapelaan te Sichem (bij Diest) en eindelijk verbleef hij in 1313, als pastoor, te Velthem. Hij

---

(1) C. P. Serrure en Ph. Blommaert, *De Grimbergsche oorlog, riddergedicht uit de XIV. eeuw*, in de werken van de Maatschappij der Vlaamsche bibliophilen. 2. serie n° 14. — David, *Choix de mémoires sur la valeur historique de la chronique rimée de la guerre de Grimberghe*, I, 1841, bl. 226 en volg.

voltooide de vierde « partije » van Maerlant's *Spieghel Historiael* (1) en ondernam verder eene vijfde « partije », die met het jaar 1248 begint en die hij tot op 1316 bracht (2).

Lodewijk van Velthem, alhoewel priester, had niet het ernstig karakter van Maerlant, en zette hij den *Spieghel historiael* voort, hij behoorde daarom toch niet teenemaal tot de didactische school. Zoo is, onder zijnen naam, eene groote compilatie bekend van romans uit den Arthurkring, die voor titel draagt « *Lancelot* (3). » Van dit werk kwam enkel het tweede deel in zijn geheel tot ons. Het is eigentlijk eene middelnederlandsche vertaling van den zoogeheeten « roman van Wautier Map », doch met tusschenlassching van al wat van Velthem bijeen kreeg in zake van romans uit de tafelronde, ja met geheele opname van Maerlant's *Torec*. Die encyclopedie van gedichten, die de zwervende ridderschap bezingen, kwam in 't geheel niet overeen met Boendale's begrippen over de strekking der letterkunde. Ook terwijl deze in zijnen *Doctrinael* en ook in zijne *Yeesten* met grooten lof over van Maerlant spreekt en hem « den vader der Dietsche dichtren allegader » heet; terwijl hij ook Hein van Aken als een goed dichter vermeldt, heeft hij niet een woord voor van Velthem, dien hij als tijdgenoot en als voortzetter van den *Spieghel historiael* ongetwijfeld moest kennen.

---

(1) *Jacob van Maerlant's Spieghel Historiael.* Nieuwe uitg. van Devries, Leiden 1863 I bl. 433.

(2) LELONG, *Spieghel Historiael van Lodewijk van Velthem*, Amst. 1727. — JONCKBLOET, *Specimen de Velthemio* Haegae, 1840. Introd. bl. 11-12.

(3) JONCKBLOET. *Roman van Lancelot*, I d. 's Gravenhage 1846, bl. XXXVI.

Even noemden wij *Hein van Aken*, die volgens eigene getuigenis, een Brusselaar was. Hij behoorde tot den geestelijken stand en was gedurende eenigen tijd pastor te Corbeke, bij Leuven. Van Aken was reeds dood, toen Boendale den *Lekenspieghel* schreef. Hij was een vruchtbaar dichter. Onder zijne werken telt men eene vertaling van den bekenden *Roman de la Rose* en den roman van *Heinric en Margriete van Limborch*. Hij schreef ook de ridderlijke sproke van *Hugo van Tabarie*, algemeen gekend onder den naam van *Ordenne de Chevalerie* en eindelijk het slot van de *Miserere* van den Franschen Reclus de Moliens, eerst aangevangen door zekeren Gillis van Molhem, in stophische verzen, die als stof en inkleeding teenemaal aan Maerlant doen denken. In 1299 dichtte hij het *Vierde Boek* van den *Wapen Martijn*, dat, in zekeren zin, een antwoord was op de « boeken » door den Damschen griffier geschreven (1).

Die *vierde Martijn* is belangrijk voor de studie van Boendale's werken, dewijl daar reeds eene « Brabandsche protestatie » in voorkomt, tegen het al te somber en al te veel uit Vlaamsch oogpunt geschreven gedicht van Maerlant. Hein van Aken, dien men als den voorlooper der *Teesteye* kan aanzien, wil wel bekennen, dat er veel « schalkheid », bedrog

(1) Over Hein van Aken raadplege men: C.-P. SERRURE, *Vaderlandsch Museum*. III, bl. 255 envlg. IV, bl. 55 en volg. — BLOMMAERT, in het eerste deel der *Biographie nationale* (1866) bl. 143-149. — C. A. SERRURE, *Lett. Gesch.* bl. 426. — *Die Rose* in de *Denkmäler altniederländischer Sprache und Literatur*. Tübingen I, (1840) II, (1844) — J. F. WILLEMS, *Belgisch Museum* IV, bl. 102-112; VI bl. 90-105. — VIII bl. 103-115. VERWIJS, *Die Rose van Heinrich van Aken*, 's Gravenhage 1868 — *De Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, uitgegeven door Vanden Bergh, in de nieuwe reeks der werken van de maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden 1846, II en III.

en misbruik van macht bestaat in zijnen leeftijd; hij wil ook wel aan « Roeme, Vrankerike ende die Ordene » hunne laakbare onverschilligheid tegenover het lot van Palestina verwijten en hun nog andere grieven ten laste leggen; maar over alle landsheeren kan hij geen kwaad zeggen. Zoo spreekt hij met lof over Jan I. en Jan II.

Aan het hoofd onzer middeleeuwsche *proza-schrijvers* staat de gelukzalige *Jan Ruysbroeck* (1), rond 1294 geboren, en als prior der abtdij van Groenendael-bij-Brussel gestorven. Hij werd wereld-beroemd door zijne mystieke schriften, waarin hij zich als een voorbode van *Thomas-a-Kempis* laat kennen, en die in het Latijn en in het Platduitsch vertaald werden.

Zooals J. F. Willems het zegt, zijn de werken des priors « alleropmerkelijkst voor de kennis onzer oude taal. » De Dietsche proza bereikte bij hem eene buitengewone sierlijkheid en zwier.

In hetzelfde klooster, en met Ruysbroeck, leefde aldaar in de nederige betrekking van kok, zekere broeder *Jan van Leeuwen* (2), geboortig van Affli-ghem, die ook mystiek schrijver zijn wilde, en, zegt C. A. Serrure, « met zijns priors werken zoo hoog opliep, dat hij ze veelal naschreef en, benevens die van *zuster Hadewig*, dikwijls aanhaalde. »

Die buitengewone bloei onzer letterkunde in Braband, onder de *drie Jannen*, houdt plots op met den dood van Jan III.

---

(1) WILLEMS. *Belgisch Museum* IX bl. 159-178. — VAN VLOTEN. *Verzameling van Nederduitsche prozastukken van* 1229-1476, bl. 23-51. — SNELLAERT, *Schets eener geschiedenis der Nerderl. letterk.* bl. 50. DAVID, *Uitgave van Ruysbroek's werken* in de verzameling der Vlaamsche bibliophilen (4 boekdeelen).

(2) Niet te verwarren met Jan van Heelu. — J. F. WILLEMS, *Belg. Mus.* IX bl. 292-226.

Hertog Wencelijn, gekend om zijne droevige staatkundige handelwijze en zijn gebrek aan moed, beoefende de Fransche dichtkunst. Terwijl Leuven zijne lakennijverheid zag vallen, door het uitwijken der wevers naar Engeland; terwijl de vlag van Vlaanderen wapperde te Antwerpen en te Mechelen; terwijl Braband vernederd werd door Gulk, als weerwraak van Woeringen; terwijl al de kleine heeren van tusschen Maas en Rijn den Brabandschen handel versperden, schreef Wencelijn liederen, balladen, en rondeelen, die, op 's vorsten verzoek, in den *Meliador* (1), door Froissart opgenomen werden. Men weet niet of hij de Vlaamsche letterkunde aangemoedigd heeft.

Jan Knibbe is een der zeldene Brabanders, die in de tweede helft de XIV. eeuw de Vlaamsche letteren beoefenden. Hij werd te Brussel geboren en was « spreker » of brooddichter en verzen-opzegger, een beroep, dat maar geringe achting genoot. Hij maakte twee allegorische opstellen in den trant van dien tijd, twee *klaghen* (2) (of klaagliederen) op den dood van hertog Wencelijn in 1383, en een jaar later op den door het volk nog min betreurden Vlaamschen graaf Lodewijk van Male.

Het was in Vlaanderen, dat de Antwerpsche schepenklerk eenen volgeling vond in zekeren « clerc in chirurgie », die te Yperen leefde en *Jan de Weert* heette.

Deze dichter, wiens leven nog niet goed toegelicht werd, schreef opvolgentlijk den *Nieuwen Doc-*

---

(1) LA SERNA-SANTANDOR. *Mémoire historique sur la Bible de Bourgogne*. Brux. 1809, bl. 22-23. — WILLEMS. *Belgisch Museum* I. bl. 346; *Oude Vlaamsche Liederen*. bl. 44-48.
(2) WILLEMS, *Belgisch Museum*, I, bl. 346.

trinacl of *Spieghel der zonde* en de « disputacie » van *Rogier ende Janne* of den *Wapene Rogier,* een werk teenemaal op den *Wapen Martyn* van Maerlant geschoeid (1).

Jan de Weert, die ongeveer eene halve eeuw moet geschreven hebben na het verschijnen van Boendale's eerste werken, herhaalt in zijne schriften, maar op veel meer bitteren toon, al wat de Antwerpsche schepenklerk tegen de verschillige maatschappelijke standen had ingebracht. Onder andere vaart hij hevig uit tegen het verkoopen van aflaten (vs. 337-414), een misbruik, dat in de kerk, vooral rond het midden der XIV. eeuw, ontstond en later eene der oorzaken was, die tot de Hervorming aanleiding gaven.

Het zou ons te verre leiden, gingen wij al de Vlaamsche werken opsommen, die tot de didactische school behooren. Wij zullen er enkel nog eenige aanstippen. Vooreerst de *Dietsche Lucidarius,* een langdradig werk in 6,333 verzen, onder den vorm eener samenspraak tusschen « clerc » en meester. Het is eene vertaling, die omstreeks 1350 schijnt te dagteekenen, uit het Latijnsche *Elucidarium* van den H. Anselmus, aartsbisschop van Canterbery, en eenen der grootste godgeleerden der XI. eeuw.

Ook in dialogeerenden vorm bestaat een tweetalig *boec van Ambachten,* zoo het schijnt, tijdens

(1) Zie over Jan de Weert : BLOMMAERT, *Oud-Vlaamsche Gedichten der* XIIe, XIIIe *en* XIVe *eeuwen.* Gent. 1851 III bl. 75 — 267. Inleid. VI — IX. — KAUSLER, *Altniederländische Gedichte.* Leipzig III, bl. 14 — 82.

Lodewijk van Male 's regeering door een Brugsch schoolmeester geschreven (1).

Bormans en Snellaert, op het laatste van hun leven, werkten aan de uitgave van den *Spieghel der Wysheit*, een didactisch opstel der XIV. eeuw door eenen genaamden *Jan Praet* van Brugge (2).

Stippen wij nog de *Seneca leeren* aan, door eenen Vlaming, tijdgenoot van Boendale, geschreven (3) en ook het *Boec van Seden*, dat misschien aan Boendale toe te schrijven is, en wel het boek « exemplaer » zou kunnen zijn.

Al die « spieghels » waren natuurlijk volgelingen van den *Lekenspieghel*. De schriften van Boendale hadden eenen grooten opgang gemaakt bij hun verschijnen, en zij bleven in de mode heel de XIV. eeuw door en zelfs tot aan het tijdperk der Hervorming, evenals Cats nog tot op onze eeuw in vele huisgezinnen gelezen werd.

Uit Boendale's schriften, werd door de « Sprekers » ruimschoots geput. Daarin immers vonden zij eenen rijken voorraad snedige gezegden, voorschriften over zedeleer en welgemanierdheid, zoowel als aardige anecdoten, *Willem van Hillegaerdsberg*, welke onder die « sprekers » uitmuntte, was een van hen, die aan de schriften van den Antwerpschen Schepenklerk het meest ontleende. Ook de Hollandsche edelman

(1) *Le livre des Mestriers, dialogues français-flamands*, composés au XIVe siècle par un maitre d'école de la ville de Bruges, publié par Michelant, Paris 1875.

(2) C.-A. SERRURE, *Lett. Gesch.*, bl. 368.

(3) BLOMMAERT, *Oud-Vlaemsche Gedichten*, I, vs. 73 en volg.

Dirk Potter in zijnen *Minneloep* liet Boendale niet ongebruikt (1).

Dat bij dit gedurig raadplegen zijner schriften door tijdgenoot en nakomeling, vele zijner gezegden in het geheugen werden geprent en op het werkelijk leven hunnen invloed uitoefenden, is ontegensprekelijk. Trots de gebreken, die wij hooger aanstipten, hadden die werken eenen duurzamen en goeden invloed op onze burgerij, waarbij zij de gedachten van vrijheid en van orde, zoo niet ontwikkelden, dan toch onderhielden.

Brengen wij thans Boendale's werken in betrek met de maatschappelijke toestanden zijner eeuw.

Over het godsdienstig vraagpunt zullen wij kortbondig zijn. Te Winkel heeft op meesterlijke wijze de leering te niet gedaan, waardoor men Maerlant als den voorlooper van Luther heeft willen doen doorgaan (2). De grijze dichter was een overtuigd katholiek. Dit moet ook het geval geweest zijn met Boendale, zooals wij zagen uit het *boec der Wraken*. In het begin zijner loopbaan echter was hij een antiklerikaal, in den eigentlijken zin des woords, 't is te zeggen iemand, die op het gebied van recht en bestuur de macht der geestelijkheid tracht te beperken. Zoo ook waren onze juristen der XVI. eeuw,

---

(1) JONCKBLOET. *De Dietsche doctrinael*. Inl. bl. XV-XVI.

(2) Of Maerlant rechtzinnig katholiek was? « De vraag, zegt Te Winkel, (bl. 65) kunnen wij toestemmend beantwoorden, hoewel sommigen hem willen doen doorgaan voor een tegenstander van het katholicisme en voor een voorlooper der Hervorming. In zeer betrekkelijken zin was hij dit; maar de rechtzinnigheid van zijn geloof kan niet betwijfeld worden. »

die dikwijls voor ketterijen of ongodsdienstigheden strenger waren dan de geestelijken zelve.

Boendale getuigt, dat hij der geestelijkheid vriend is, doch het gekende spreekwoord « wie wel bemint, wel kastijdt » toepassende, dient hij haar geduchte zweepslagen toe. Dat te dien tijde omtrent de zaken der kerk nog al een en ander te beknibbelen viel, is onbetwistbaar. Het verblijf der pausen te Avignon, iets wat ze op staatkundig gebied vassalen maakte van Frankrijk (1), het onverschillig overlaten der christenen in het oosten aan de slechte behandelingen der Mahomedanen, waren immers feiten, waaruit èn eene kerkscheuring èn den val van Constantinopel in handen der Turken, zienderoogen moesten voortvloeien.

De geldzucht der geestelijkheid gaf aanleiding tot veel opspraak. Zij was het gevolg van den ongemeenen ijver, die gedurende de XIII. en XIV. eeuwen door de heele kristene wereld heerschte voor het bouwen van kerken en het stichten van kloosters, twee zaken, die Boendale goedkeurt.

Wat in het geheel niet strookt met onze hedendaagsche denkbeelden, is de eisch der geestelijkheid om eene afzonderlijke juridictie te hebben voor alle gedingen onder of tegen « clerici ». Daarbij wilden zij dezelve uitbreiden tot wereldlijke personen, die van de kerk leefden en aldus, volgens de geestelijkheid, onder *klerikaal* beheer moesten leven (2).

---

(1) *Brab. Yeesten*, vs. 4717 :

Ende Philips heeft den paus in dien
dat hij nerghens en liet gescien
dat hem enichsins dochte
dat hem onstade doen mochte.

(2) HENNE, *Histoire de Charles Quint*, I Introd.

Ook het afeischen van zulke voorrechten, die van alle lasten van den staat ontsloegen, ging soms tot het onverdragelijke. Dit was het geval met het kapitel der O.-L.-V.-Kerk te Antwerpen, in zake van den wijnhandel, dien men tol- en lastvrij wilde uitoefenen.

Wat de zeden der geestelijkheid betreft, men vergete niet, dat in die tijden (veelal zelfs nog in enkele plaatsen tot op het einde der voorgaande eeuw), vorstendommen bestonden, wier prins een aartsbisschop, een bisschop of een abt was. Dit was het geval met de bisdommen Luik en Utrecht en met de abtdij van Stavelot. Vaak benoemde men tot bisschop jonge lieden, die tot eene of andere machtige familië behoorden en meer dan eens nog geen priester waren op het oogenblik hunner benoeming. De geestelijke zijde hunner hooge betrekking was maar al te dikwijls bijzaak en hunne deugd en zedelijkheid konden juist niet altijd als voorbeeld aangehaald worden, hetgeen Maerlant met meer kracht dan kieschheid had doen uitroepen.

Hets menech onbesceden swijn
te priesterscap gheresen.
Wapen Martijn (vs. 297-298.)

Dat eenige het harnas aantrokken, moge op onze dagen zonderling schijnen, dan verwekte zulks min opziens. Overigens de Tempeliers en de Johannieten waren twee orders, die toenmaals met het zwaard en het getijdenboek de vijanden des geloofs bestreden. Zij waren wel is waar priesters, maar tevens ridders, en in deze laatste hoedanigheid hadden zij met de bekende *ecclesia abhorret a sanguine* niets te stellen.

Te Winkel, die de kerkelijke zaken overigens met veel onpartijdigheid uiteenzet, begaat eene zonderlinge misgreep, wanneer hij op het einde der XIII. eeuw aan *gehuwde* priesters, hier te lande, gelooft. Reeds in den *Reinaert* komt, onzes dunkens, vrouw Jaloeke als eene satyrische hypothesis voor en op het einde der XIII. eeuw, was het reeds honderd jaar geleden, dat Willem « *Madocs droem* en *Reinaerts boerden* » dichtte, en zoo het bevel van Gregorius VII. in Willem's tijd misschien nog niet teenemaal nageleefd werd, buiten twijfel zal eene eeuw nadien, het celibaat voor de geestelijken onverbiddelijk geëischt geweest zijn. De Dominicaners en andere biddende orders waren immers daar om de wereldlijke geestelijkheid op de hielen te zitten en aan de kerk zulke erge inbreuk op hare regeltucht te sparen. Ziehier het door Te Winkel besprokene punt.

In 1290 gaf hertog Jan I. aan de bewoners van Zoutleeuw eene keure, waarbij eenige bepalingen nopens het heffen van eenen accijns voorkwamen, en waarin deze woorden stonden : *volumus etiam indulgemus eisdem oppidanis ut omnes clerici uxorati, qui se modo clericali non regunt, similiter cum prædictis oppidanis talliam et assisiam solvant* » hetgeen bediedt : « Wij willen en staan toe aan de inwoners, dat alle gehuwde klerken, die het geestelijk leven niet beleven, evenals de voornoemde inwoners de rechtstreeksche en onrechtstreeksche belastingen zouden betalen. » Te Winkel (bl. 158-159) beeldt zich in, dat het hier gehuwde priesters geldt; hij verliest uit het oog, dat het woord clericus verschillige beteekenissen heeft.

Uitgaande van die verkeerde opvatting, roept hij uit : « Op het celibaat der priesters werd alzoo

eene premië gesteld. » Hij voegt erbij dat er vele priesters moesten zijn, die meenden het huwelijk met hunnen geestelijken stand te mogen vereenigen, mits zij uitdrukkelijk, in de keure, als eene afzonderlijke klasse worden onderscheiden. Dr Te Winkel bemerkt niet, dat de geestelijkheid hier juist eene klas uitmaakt in de opgegeven uitzondering : « exceptis personis religiosis et ecclesiasticis : sacerdotibus, clericis in clericalise habentibus. » « Uitgezonderd religieuse en kerkelijke personen, d. i. priesters en klerken, die in geestelijken stand leven. »

Dat er in die tijden priesters waren, wier levenswandel in het geheel met de voorschriften der zuiverheid niet overeenstemde, schijnt vooral het gevolg te zijn van het aanstellen van bisschoppen en abten, die tevens een wereldlijk en een geestelijk gezag uitoefenden. Hoe dikwijls ook zagen wij den paus of de stichtkapitels niet in twist met keizers, hertogen en graven, omtrent de benoemingen van die vorstelijke priesters. Dezelfde paus Gregorius VII., die het celibaat aan de priesters der Latijnsche kerk, zonder uitzondering, oplegde, streed ook om de benoemingen der kerkelijke vorsten te onttrekken aan de keizers, welke bij die benoemingen, meer het belang hunner staatkunde dan dat der Kerk voor oogen hadden.

Het getal bastaarden van edelen en geestelijken was in Boendale's tijd zeer groot : sommige bisschoppen en graven, Jan van Arkel en Lodewijk van Male bijv., hebben zich, onder dat oogpunt, eene beroemdheid verworven.

Van belang is de kennis van den juridieken toestand der bijzitten en der kinders van geestelijke personen. Niet zelden ziet men, in dien tijd, eenen priester voor de schepenen verschijnen en eene gifte

doen aan zijn « joncwijf (1) » of aan zijne bastaarden. Aan die bastaarden kon niet alleen de wil des vaders de wettigheid der geboorte verzekeren; maar deze wettigheid kon ook door vorstelijke schikking daargesteld worden (2).

Over het algemeen hadden de bastaarden in de middeleeuwen een beter lot dan nu, althans die van gehuwde personen. Eenige kostumen sloten ze uit de nalatenschap; andere, die van Aalst bijv., waren onder dat oogpunt breeder. Zij bleven niet buiten het geslacht des vaders gesloten en droegen dezes naam.

Boendale spreekt in zijne *Teesteye* van de groote ontwikkeling van het onderwijs in de steden, doch wijst niet op konflikten, waarin hertog, gemeente en geestelijkheid betrokken waren, omtrent het oprichten van scholen. Van het schoolwezen in Braband gedurende de middeleeuwen is ons niet veel bekend. Wij hebben daarover nochtans eene verdienstelijke verhandeling van Stallaert en Vander Haeghen, *de l'Instruction publique en Belgique au moyen-âge,* waarop wij des te eerder wijzen, daar ze Dr Te Winkel niet schijnt gekend te hebben.

Te Gent werd, bij keure van 1191, aan iedereen het recht toegekend scholen op te richten. In Ieperen, volgens eene oorkonde van 1253, mocht iedereen tot aan de *Disticha van Cato* onderricht geven. Eene

---

(1) DIERICKX, *Mémoires de Gand.*

(2) Zie de wettigmaking der kinderen van Martin De Visch, van de Cappellen, een proost van O.-L.-V. te Brugge. Deze geschiedde krachtens eenen charter van den hertog van Burgondië. (Medegedeelde inlichtingen.)

oorkonde van 1289 liet nochtans het gebruik der *Grammatica* van Donatus enkel toe in de kapitelscholen.

De Gentsche *scholastici* der grafelijke school van den Gravenkasteelwijk, anders gezegd St-Pharaïldis, waren reeds vroeg, onafhankelijk van het gezag der geestelijkheid, die hare eigene St-Baafsscholen had, in eene aankleve der abtdij. Beide stichtingen verwierven eenige beroemdheid.

In 1179 ontstond een twist tusschen het kapitel van St-Pharaïldis en het Gentsch schependom; beide wilden zich het beheer der grafelijke scholen aanmatigen. Dergelijke, meer gekende betwisting kwam in de volgende eeuw tot stand te Yperen tusschen de stad en het kapitel der St-Maartenskerk.

Een diploma van Jan I., hertog van Braband, van 3. September 1273, betrekkelijk de Sinter-Goedele kerk, zegt ons, dat de vorst den *scholaster* benoemde (1). Een groot konflikt onstond nadien tusschen het kapitel van Sinter-Goedele en de stad Brussel (2). Te Antwerpen bestond de betrekking van scholaster in 1225 en de eerste school aldaar, « papenschool » geheeten, werd in 1305 door het kapitel ingericht (3).

Om de bediening van scholasticus te bekleeden in onderwijsgestichten als de Gentsche grafelijke scholen van Pharaïldis, moest men in staat zijn den geheelen inhoud der *Septem artes liberales* te ontwikkelen, t. t. z., men moest *magister artium* zijn. Die graad

---

(1) Stallaert en Van der Haegen, bl. 99.

(2) Henne en Wauters. *Hist. de la ville de Brux.* t. I p. 88.

(3) Mertens en Torfs. *Gesehiedenis van Antwerpen.* III D. bl. 639-640.

Voor verdere inlichtingen omtrent dit vraagpunt raadplege men Warnkönig, *Hist. de Flandre*, Vanden Peereboom, *Ypriana*, Frans de Potter, *Gesch. van Drongen* en het *Cartul. abbatiæ Tronch.*

werd door de Nederlanders gewoonlijk aan de hoogeschool van Parijs gewonnen. Vóór het stichten der Universiteit van Leuven (1425) door hertog Jan IV, bijgestaan door paus Martinus V., gingen onze voorouders hunne hoogere studiën doen te Parijs, Orléans, Montpellier, Bolonië (in Italië) of te Keulen.

Was Boendale verdraagzaam onder godsdienstig oogpunt?

Tegenover ketters schijnt hij onverbiddelijk als een Spaansch inquisitor; wat de Joden betreft, op een paar plaatsen schijnt hij hunne verdediging op zich te nemen; elders toont hij eenen hevigen haat tegen hen.

Het bestraffen der ketters met lichamelijke pijnen, in 1157 door eene synode bevolen, werd eerst later naar aanleiding der beroemde ketterij der Albigensen als algemeene maatregel door paus Gregoris IX. opgelegd, en aan de dominikanen werd het onderzoek, dat is de inquisitie, toevertrouwd.

De inquisitie was dus een kind der XIII. eeuw. Zij viel overigens in den geest van dien tijd, hoe vooruitstrevend deze onder andere oogpunten ook wezen moge, en, even min als door Thomas Aquinas, werd zij door Maerlant gewraakt.

Ware oec iemen, die wedersprake
Dit ghelove ende dese sake
Hi ware ewelike verdoemt.
Recht waert dat men in den brant stake
Ende daerna thelsce vier smake,
Daer hem die duvel in doemt

Wapene Martijn III, 482-487.

Bloemardinne, anders gezegd *Hadewig Bloemaerts*; werd tijdens Jan III., echter niet kerkelijk vervolgd,

hoewel Ruysbroeck's levensbeschrijver der XVII. eeuw haar ketterij ten laatste legt.

De kerkelijke vervolgingen tegen de Joden geschiedden slechts wanneer zij zich aan sacrilegië of heiligschennis hadden plichtig gemaakt. Boendale zegt :

Die Heilighe kerke heeft uitghegheven
dat men de Joden latet leven.
(*Lek. Spieg.* I. B. cap. 48.)

Men verweet hun dikwijls, dat zij zich ten getalle van dertien vergaderden om eene ontstolene hostie allerlei smaad aan te doen, ze met messen te doorsteken, ze te bevuilen, enz. Het volk vooral vertelde graag zulke geschiedenissen en ontstak daarbij in gramschap. De geestelijkheid was daaraan gewoon en weerstond heel dikwijls den haat der menigte; soms ook gaf ze toe en dan gebeurden er autodafees, als te Troyes in Champagne ten jare 1288 (1) en te Brussel in 1370.

Onder Jan II. was alreeds in Braband eene geweldige volksbeweging tegen de Joden ontstaan; de hertog verleende hun eene schuilplaats in zijn kasteel te Genappe, dat het volk in zijne woede ging belegeren, doch vruchteloos.

Rond 1350 liepen de zaken zoo goed niet af. Met de zwarte pest, welke te dien tijde woedde, ontstond de beschuldiging, dat de Joden die ziekte hadden doen ontstaan door het bederven der waterbronnen.

---

(1) *Histoire litt. de France* XXVII, bl. 475, waar er gehandeld wordt over een Hebreeuwsch treurdicht op deze gebeurtenis. — Het dient hier gezegd, dat de Joden eene aanzienlijke middeleeuwsche letterkunde bezitten in het Hebreeuwsch. Hare geschiedenis voor de XII., XIII. en XIV. eeuwen, beslaat een half boekdeel der bovengem. *hist. litt.*

Deze ingebeelde misdaad en het stellige feit, dat de Israëlieten zich overal met woeker onledig hielden, kwamen zich nu bij de godsdienstige grief voegen, en in heel het christendom werden zij het voorwerp der wreedste vervolging (1).

---

(1) Hier te Brussel waren de Joden gevestigd op de hoogte van den Berg van 't Hof, rond het hertogelijk verblijf. De plaats, waar thans de koninklijke Museums staan, heette de *Jodenpoel*, waarheen de *Jodenpoelstraat* leidde. De vijf trappen, waarmede de vijf straten eindigen, die van den *Berg van 't Hof* naar de *Stuiverstraat* afdalen, werden vroeger, en nu nog bij de oude Brusselaren, de *Jodentrappen* genoemd. HENNE en WAUTERS; *Histoire de la ville de Bruxelles*. Brux. 1845 t. III bl. 361-362. — EM. OUVERLEAUX. *Notes et Documents sur les Juifs de Belgique sous l'ancien régime*. Paris. 1885. bl. 3.)

Weinig inlichtingen omtrent de Joden, die in de Middeleeuwen hier te lande verbleven, zijn tot ons gekomen, en de noodige bestanddeelen tot het opmaken hunner geschiedenis ontbreken.

Ziehier eenige aanduidingen, die wij een zeer belangwekkend werk van VAN WIJN, *Huiszittend Leeven*, in 1802, te Amsterdam verschenen, overschrijven :

Een Brabantsch schrijver, Verhoeven (*Algem. Inl. tot de Belg. Hist.* bl. 328) zegt dat « Sedert den inval der Noormannen tot het begin van de kruistochten, de bijzonderste koophandel, hier (d. i. in de Nederlanden), door de Joden werd gedreven, alleenlijk het Graafschap Vlaanderen uitgenomen, waar die rampzalige Natie altijd is verbannen geweest. » Wat de verbanning uit Vlaanderen betreft, de beroemde historieschrijver van dat gewest, JACOB MEYER, vergenoegt zich met op 1360 te schrijven « niets nopens de inwoning van Joden in Vlaanderen gelezen te hebben » waarbij ik niets hebbe te voegen, dan dat ik vinde, hoe Johanna, gravin van Vlaanderen. om haren gemaal, Ferrand, uit de Fransche gevangenis te lossen, zeer vele gelden, ten jare 1221, niet in Vlaanderen, maar in Champagne van eenige daarzijnde Italianen *en eenen Jood* opnam tegen den interest van zeventien ten honderd...

Volgens Robertson, den geschiedschrijver van Karel V., namen de Joden somtijds vijftig ten honderd aan interest. Italianen, destijds *Cawarsinen* genoemd, vroegen nooit min dan acht en twintig ten honderd. Dat heette men *Kauwerinen-kost*. Men noemde die Italiaansche geldschieters ook *Kauwerinen*, *Ultramontanen*, *Lombarden*, enz. Zij werden door den paus beschermd en zijne *knechten* genoemd en hadden zich in de XIII. XIV. en XV., eeuwen in de meeste landen van Europa neergeslagen, waar zij aan het hoofd stonden van den wisselhandel.

Wat het verblijf van Joden in Vlaanderen betreft, het bij Over-

Het grondbeginsel der gelijkheid tusschen Christenen, d. i. der veroordeeling der slavernij en der

---

leaux aangestipte Jodenstraatje te Gent, schijnt ons op eene Joodsche kolonie in Vlaanderens 's hoofdstad te kunnen wijzen. — *Nota van den schrijver.*

Wat de XIII. eeuw belangt, ten aanzien van deze, kan ik stellige verzekering geven van 't verblijf eeniger Joden in een deel der Nederlanden en wel in *Braband.* Hendrik III., hertog van Braband, gebood bij zijnen uitersten wil in Sprokkelmaand 1280, « dat alle Joden uit Braband verdreven en ganschelijk uitgeroeid moesten worden, behalve zoodanigen, die op de wijze van andere kooplieden wilden handelen en niet woekeren. »

Wat ondertusschen het gebod van Hertog Hendrik van Braband betreft, het schijnt dat de Joden, zich sedert dien tijd meer zullen gematigd hebben, of dat men niet goed heeft gevonden 's vorsten wil ten scherpsten uit te voeren. Hoe het zij, men vindt, dat zijne weduwe Aleide van Burgondië, eenigen tijd daarna den vermaarden Thomas van Aquino raadpleegde over de vraag, of het haar geoorloofd ware den Joden in hare landen eenige belastingen af te vorderen? 't Geen gelegenheid gaf aan dien geestelijke, om haar een kleine verhandeling toe te zenden, onder den titel, *hoe de Joden te besturen....* Men vindt de Joden nog in *Braband* in de volgende, d. i. in de *veertiende eeuw* en toen zeker kwam hun de bescherming van den landheer zeer te pas. Een hoop, uit het laagste gemeen opgeschuimde onverlaten maakten te dien tijde, eene zeldzame samenrotting in verscheidene landen, om het Heilig Land te herwinnen. Die woeste pelgrims, tuk op roof, en die zelfs het gewijde kruis en den hoed niet ontvangen hadden, meenden een begin aan hunnen schandelijken tocht te moeten maken met eene slachting onder de Joden aan te richten.... Zeker is het, dat zij, in Braband, op deze weerlooze menschen aanvielen, hunne goederen plunderden en verscheidene derzelve doodsloegen. Hertog Jan II., zijn belang kennende en bevreesd, dat dit onweer verder zou loopen, stelde echter spoedige orde in de zaken. Hij deedt een deel van het overschot der Joden naar het sterke slot Genappe, te hunner beveiling vervoeren, versloeg eerlang de bloedzuchtige booswichten, die de stoutheid hadden, 't beleg vóór hetzelve te slaan, en deed eenigen der belhamels eene schandelijke straf ondergaan.

Doch zoo gunstig liep het altijd met de Joden in Braband niet af. Niets is gemeener, in de middeltijden, dan de veelvuldige verhalen, dat eenige uit deze natie christene kinderen gestolen, besneden, gekruist, de beeltenissen des Heilands of zijner moeder beschimpt, de gewijde ouwels op allerlei wijzen doorboord en meerdere of soortgelijke euveldaden of smaadheden, te veel om hier te noemen, gepleegd hadden... Hoe het ook zij in het jaar 1369, werden te Brussel, eenige Joden beschuldigd de kas met heilige ouwels gestolen en dezelve met degens

lijfeigenschap was in Boendale's leeftijd nog nie overal zegevierend. Tollens' « nog hield het schrikklijk pleit van dwang en vrijheid aan » was dus op het begin der XIV. eeuw toepasselijk; de groote slagen waren echter aan de slavernij reeds toegebracht, althans in Braband, dat eens in zijne kostumen schrijven zou: « Is vrij de vreemde slaaf die Brabandsch bodem tart. »

De oorsprong der slavernij of lijfeigenschap, zoo men ze in de kristene middeleeuwen noemde, werd door Maerlant, in navolging van den *Saksenspieghel*, waarop hij zich beroept en van de Italiaansche rechtsgeleerden des tijds, als gevolgen der vroegere oorlogen aanzien.

De *lijfeigenen* (servi mancipia) werden in de

---

en messen doorstoken te hebben, waarvan 't gevolg was, dat niet alleen de beschuldigde Joden werden verbrand en hunne goederen aangeslagen, maar dat ook al de overige, die zich in Braband bevonden, voor eeuwig uit dat gewest wierden verbannen....

Omtrent het midden der XIV. eeuw ontstond de afschuwelijke sekte der *Geeselaren*, zoo genoemd omdat zij voorgaven, dat de eeuwige zaligheid van het menschdom niet kon verkregen worden dan door felle geeselslagen, met welke zij, door middel van lederen koorden, met ijzeren haken aan het einde, hun lichaam dagelijks kastijdden. Hierin kwamen zij met de reeds bovengemelde woeste pelgrims overeen, dat zij alle Joden, die zij vonden, ombrachten, zoo dezen zich niet wilden laten doopen. — Dat zij, thans, deze schanddaad in Braband begingen, blijkt uit de duidelijke woorden van eene ongedrukte, maar den druk waardige, en nog in die eeuw of zeer kort daaraan opgestelde kronijk, welkers woorden ik hieronder afschrijve :

Deden oec den Joden in Brabant pyne.
Sij leydden hem ane van den fenyne
Dat sij hadde ter meniger stede,
Omdat sij dat kerstenhede
Al te male souden bederven.
Daar dore moesten de Joden sterven.

(Vervolg op *Boendale's Brabandsche Yeesten* M. S. boek V. Cap. 53., bl. 405-407, tit. *Van den geesselaren*).

XII. eeuw alom als roerende goederen weggeschonken en verkocht: zelfs gebeurde dit nog in Frankrijk ten tijde van Boendale. De *hoorigen*, waren niet bepaald den eigendom van eenen heer, maar behoorden tot een stuk land, met hetwelk men ze verkocht of wegschonk. Over hen had de heer de hooge en lage rechtspraak; zij mochten geen huwelijk aangaan tenzij met diens toestemming, en later, wanneer zij reeds gedeeltelijk ontvoogd waren, had de heer nog steeds het zoo geheeten *jus primae noctis*.

Derwijze was in de XII. eeuw de ongelukkige toestand der dorpers, dat zelfs vrije lieden, uit vrees van door misbruik van macht, onder de lijfeigenen van edelen gerekend te worden, hunne vrijheid aan een klooster opofferden, om daar eene zekere, maar toch zachte slavernij in ruiling van bescherming te aanvaarden.

Ontstond nog in 1297, in het land van Luik, de oorlog der Awans en Waroux voor het schaken eener lijfeigene (serve), zulke tijden waren dan voor Braband reeds voorbij, en was hier dan nog spraak van *laten*, het waren eigentlijk *vrije laten*. Deze waren dus louter schatplichtigen, *tributarii homines capitales*, die jaarlijks een *census capitalis* en bij hun afsterven het recht van doode hand of *meilleur catel* moesten betalen. Hertog Hendrik II. schafte dit laatste recht af.

Niet ongepast zal het zijn hier de welsprekende woorden aan te halen, die de *Reclus de Moliens*, tijdens de XII. eeuw, in zijn Miserere had neergeschreven. Wij geven ze hier volgens Gillis van Molhem's Vlaamsche overzetting. « Trek den breidel op van uw ros! Zijdewaarts hoovaardige! Want Gij

rijdt derwijze dat uw sprong den weg belemmert. Wacht, spreek! De klank van uw gesmeed staal beleedigt mij. Wie is het dien gij benijdt, edelman, die mij dorper noemt! Liegt gij om uwen adel, dan misdoet gij zeer. Welnu bewijs waarop gij roemt! Ons beider moeder heette eertijds Eva. Al draagt gij zijde met goud gebloemd, dorper blijft gij, en tevens verliest gij uwe ziel, zoo gij niet uw leven in deugden slijt! »

Onnoodig te zeggen, hoe zeer de dwang der lijfeigenschap alle oprecht christene gemoederen kwetste. De Kerk overigens was in zekeren zin eene « democratie », wijl hier, in grondbeginsel, de zoon van den dorper gelijk stond met elken christen, en de nederigste, de armste priester tot het pausdom kon geraken (1).

Een brief van Hildebrand, den zoon van den timmerman van Saona, paus geworden onder den naam Gregorius VII., luidde aldus : « De Koningen hebben hunnen oorsprong van menschen, die door den duivel opgestoken, zochten hunne gelijken te beheerschen. Zij worden door blinden hoogmoed en overdraagzaamheid tot dwingelandij aangespoord. De middelen, die zij gebruiken zijn roof, sluwheid en alle mogelijke schelmerijen. En het zijn die menschen,

---

(1) De reden waarom Maerlant de Franciscanen zoo voordeelig was, berust juist in hunnen democratischen oorsprong, in hunne tegenstelling met de oude feodale hooge geestelijkheid. Stippen wij hier ook aan, met Henne en Wauters, dat een aanzienlijk deel der Brusselsche wevers zich bij de derde (dit is leken) orde van St-Franciscus lieten inschrijven.

Zoo stonden theocratie en democratie in de middeleeuwen samen tegenover de feodaliteit en de ridderschap.

met zonden besmet, die aan hunne voeten de gezalfden des Heeren zoeken te brengen.. Die verwaandheid doet denken aan den vorst der afgevallen engelen, aan Satan, die den zoon Gods wilde verleiden met hem de koninkrijken der aarde te beloven : 'k Zal u dit alles schenken, indien gij mij wilt aanbidden! Eene waardigheid door de menschen uitgevonden, buiten Gods raad, moet deze niet integendeel onderschikt zijn aan dit gezag, welke de Alvoorzienigheid te harer eer en tot heil des menschdoms door genade schonk. » (1)

Was die leer theocratisch in den hoogsten graad, zij had haren democratischen kant, doordien zij de koningen en grooten der aarde verkleinde. Zoo kwam men langs het ultramontanismus tot gevolgtrekkingen, aangaande den oorsprong van het gezag, die weinig verschilden van de gekende radicale stelling van Jean de Meung, den voortzetter van den *roman de la Rose.*

Wij zagen hoe Boendale, in zijn bloeitijdperk, omtrent den oorsprong van het vorstelijk gezag eene echt parlementaire leer aankleefde. Hij bleef op louter historisch terrein en de wijsgeerige en de theologische zijde der zaak werd op kant gelaten, zoowel de onverbiddelijke theocratische leer van Gregorius VII., als de Gibellijnsche theorie der twee samenbestaande, maar van malkander onafhankelijke machten, die Dante beschreef in zijn traktaat *della monarchia.*

Op andere plaatsen schijnt Boendale nochtans de Gibellijnsche leer aan te kleven, maar niet zoo

---

(1) LAURENT, *Études sur l'histoire del'Humanité* IV. *La Papauté et l'Empire* bl. 17..

uitdrukkelijk, dat zijn werk, evenals het tractaat *della monarchia*, de geestelijke censuur zou ondergaan. Paus Gregorius VII. had alle kristene vorsten tot leenmannen van den H. Stoel willen maken; de koningen van Frankrijk zoowel als de keizers van Duitschland verzett'en zich tegen die aanmatiging.

Tusschen vele vorsten en koningen was echter het pausdom een goede bemiddelaar of scheidsrechter. Zoo werd in 1317, paus Jan XXII. als scheidsman tusschen den Franschen koning en de Vlamingen aangenomen (1). De hoofden der Kerk bewezen eenen waren dienst aan de algemeene beschaving; want aldus geraakte de bemiddeling in de zeden, vooral hier te lande. Ook stemde Jan III. van Braband erin toe, dat de Fransche koning Philips de Valois optrad als scheidrechter tusschen hem en zijne vijanden, koning Jan van Bohemen, enz., alhoewel Philip, korts te voor, zelf met den hertog was in oorlog geweest (2).

Het aanstellen van scheidsmannen werd dan ook uitgebreid tot bijzondere geschillen. Men herinnere zich o. a. het geval tusschen de stad Antwerpen en het kapitel der O.-L.-V.-kerk.

Bij dit alles waren de zeden der vorige eeuw veel verzacht. Zoo waren, bijv., het zoogenaamde « Godsoordeel » en de « proeve der onschuld », bij water en vuur, in onbruik geraakt.

In de geschiedenis van Braband wordt van een Godsoordeel gewag gemaakt. Wij doelen op het gekende, soms ook in twijfel getrokkene feit van Jan I., die als strijder zou opgetreden zijn om de

---

(1) KERVYN DE LETTENHOVE, *Hist. de Flandre*, D. III, bl. 85.
(2) *Brab. Yeesten* B. V.

onschuld zijner zuster Maria van Braband te bewijzen tegenover den laster van Pierre la Brosse, 's konings raadsheer (1).

Het oordeel Gods werd als wettelijke bepaling in de XIII. eeuw nog verhandeld in de *Assises de Jérusalem*, in Beaumanoir's *Coutumes du Beauvoisis*, en in de *Etablissemens de S. Louis.*

In 1236 werd te Leuven een rechterlijke kamp gestreden tusschen twee « Kempen », waarvan de eene voor Hendrik II., de andere voor Jan I., bisschop van Luik, om, volgens Gods oordeel, een geschil te slechten (2). Te Luik had tijdens den bekenden oorlog der Awans en Waroux het beroemd Godsoordeel der Place Verte plaats, waarbij de kampioen der Awans zijnen tegenstrever neervelde (3).

In de XIV. eeuw geraakte dat barbaarsch gebruik buiten zwang en de zoogezegde *Ordalis* verdwenen tevens uit de letterkunde en uit het werkelijk leven.

De Fransche poëzie gewaagt van dergelijke gevechten in de volgende romans :

XI. eeuw : het *Chanson de Roland.*

XII. eeuw : *Garin le Loherain; Amis et Amiles; Aye d'Avignon; Macaire; Huon de Bordeaux; Renaud de Montauban; Gui de Nanteuil; le Chevalier au Cygne* en deszelfs vervolg *Godefroid de Bouillon; Roman de la Charette; Chevalier au Lion.*

XIII. eeuw : *Paris la duchesse; Gaidon; Auberi le Bourgoing; Comte de Poitiers; Roman de la*

---

(1) A. JUBINAL, *La complainte et le jeu de Pierre la Brosse.* Paris, 1835.

(2) VELTHEN. *Spiegh. Hist.* I cap. 28-30. *Belgisch museum*, D. I. bl. 26-32.

(3) DE GERLACHE. *Histoire de Liége*, Brux. 1874, bl. 113-115.

Violette ; Roman du Renard ; Cleomades (door Adenez li rois).

XIV. eeuw : *Baudouin de Sébourg* (1).

In de Vlaamsche litteratuur treft men Godsoordeelen aan in de volgende romans :

XII. eeuw : *Carel en Elegast.*

XIII. eeuw : *Torec* (Maerlant); *Reinaert* (II. deel).

XIV. eeuw : *Heinric en Margriete van Limborch.*

Wij lieten hierbij de vertalingen van bovengenoemde Fransche romans onverlet.

Wij ontleenden de lijst van Fransche ridderromans, waarin beschrijvingen van *Ordalis* voorkomen, aan een uitmuntend artikel van Pfeiffer, uit *Die Zeitschrift für romanische Philologie,* te Halle verschijnende (Jaarg. 1885.) (2)

In de gedachtenorde der Godsoordeelen was nog de beroeping van Eduard III. tot Philips de Valois, om elk met honderd man, over te gaan tot een gevecht, waarbij de overwinnaar den troon van Frankrijk zou gehad hebben.

Dergelijke kampen waren reeds bij de Romeinen in voege; men herinnere zich de Horacen en de Curiacen.

Indien Boendale de Ordalis niet laakt en bestrijdt,

---

(1) Li Roman de Boudouin de Sébourg, IIIe roi de Jherusalem. Valenciennes, 1841.

Het is in dezen roman, dat men verschillige Vlaamsche tooneelstukken der XIV. eeuw terug vindt.

(2) Over de Godsoordeelen leze men verder :

LE GLAY. *Sur le duel judiciaire dans le Nord de la France.* (Arch. hist. 1829).

ESMEIN. *Histoire de la procédure criminelle en France.* Paris, 1882.

is het waarschijnlijk omdat zij langzamerhand in onbruik gevallen waren.

Integendeel en misschien juist ten gevolge van het afschaffen der Godsoordeelen, hadden de *faïda*'s, dat is *veten, vedetta's* of *privaat oorlogen,* in de XIV. eeuw veeleer in getal toegenomen dan verminderd.

De oorlog der Awans en Waroux, die rond de acht en dertig jaar duurde, alsook en oorlog tusschen de Hoeksen en Kabiljouwsen dienen tot voorbeeld. Dergelijke *faïda* was in 1127 rond Brugge ontstaan tusschen het geslacht der Hakets en de Verstratens, en gaf aanleiding tot den moord van Karel den Goede.

Het *jus talionis* was de wettiging der veeten.

Au moyen âge, zegt hoogleeraar Nijs (1), apparaît guerre privée, qui a sa raison d'être dans le morcellement de la souveraineté; quiconque se sent la force nécessaire se fait justice à lui-même. L'effet de la force est la même que dans la lutte ordonnée par l'État; elle aide à constituer le droit...

« Le droit de guerre privée, la *faïda,* le *Fehderecht* ou *Faustrecht,* prit place parmi les institutions juridiques. On fixa des bornes à la violence, on détermina le mode des guerres particulières et les règlements qui surgirent devinrent une partie du système de la législation. »

Hetgeen zeggen wil :

« In de middeleeuwen verschijnt de bijzondere oorlog, die zijnen oorsprong heeft in de verbrokkeling van het vorstelijk gezag. Wie zich sterk genoeg voelt, doet zich zelven recht. De invloed der macht

(1) ERN. NIJS. *Le droit de guerre et les précurseurs de Grotius.* Brux. 1882.

is dezelfde als in den strijd, die door den Staat geregeld wordt; zij strekt tot staving van het recht...

« Het recht van bijzonderen oorlog, de *Faïda*, het *Fehderecht* of *Faustrecht*, nam plaats onder de rechtsinstellingen. Men stelde perken aan het geweld; men bepaalde de wijze waarop de bijzondere oorlogen zouden gevoerd worden en de verordeningen, die tot stand kwamen, werden een bestanddeel van het stelsel van wetgeving. »

In den *Melibeus* worden zes redenen opgegeven om aan het stelsel der faïda's een einde te stellen. Wij halen hier slechts eene aan.

vs. 3.037. Striden die en deren niet
den viand allene
maer den volke alghemene,
dat arm wert ende verbrant
ende moet rumen haer lant.

Op eene andere plaats van hetzelfde werk wordt den Staat alleen het wraakrecht of het strafrecht toegekend.

vs. 2640. Die selve wreect, des sijt vroet,
dathi den gherechte onrecht doet;
want die wraken groet ende clen
horen toe den rechter allene.

Onmachtig de faïda's volkomen te beletten, trachtte de kerk reeds in de XI. eeuw de « Trèves de Dieu », het Godsbestand, in te voeren. Hij, die oorlog voerde gedurende zon- of rustdagen, werd in den ban van het land en der kerk geslagen.

Het gansche *Boek van Rade ende Troeste*, t. t. z. de *Melibeus*, was tegen de private oorlogen gericht. Het doel, door het Latijnsch voorbeeld van den Melibeus in Italië betracht, werd ook hier door den Antwerpschen schepenklerk beoogd, en, daar private oorlogen in die tijden op Braband's grenzen woedden, was het

schrijven van dat werk eene ware daad van vaderlandsliefde en philantropie.

De Feïda was dus in den grond : leven voor leven; lid voor lid; hetgeen men in het Latijn *represalia* noemde (1).

Dergelijk recht bestond ook van staat tot staat, van stad tot stad en dit zelfs voor burgerlijke en handelszaken. Wanneer iemand geld te goed had op eenen vreemdeling en zich te vergeefs in het vreemde land aan de bevoegde rechters had gericht, dan vroeg hij aan de magistraten van zijn land brieven van represaliën, en dan zag de eerste de gereedste persoon van dit vreemde land, die niets met de zaak gemeen hadden, zijn goed in wederwraak verbeuren, ja, zelf in den beginne werd lijfdwang tegen hem uitgesproken (2) en bleef hij aldus gevangen door eens anders schuld.

Boendale verhaalt ons, hoe bij het afsterven van Hertog Jan II., Brabandsche kooplieden in den vreemde allerlei moeilijkheden aangedaan werden wegens de schulden van hunnen vorst aan personen buiten het Brabandsche.

---

(1) De weerwraken of *represalia* werden door keizerlijke constitutiën en kerkelijke besluiten der conciliën krachtig doch te vergeefs bestreden. Keizer Frederik had ze willen afschaffen evenals de Feïda's en de kerkvergadering van Lyons had ze onrechtvaardig verklaard, doch kon ze eventwel niet uitroeien. — Zie Ern. NIJS' aangehaald werk, bl. 40.

(2) In het begin der XIII. eeuw kloegen de steden Bremen, Hamburg en die van Hannover hierover, dat de Gentenaren ze verantwoordelijk maakten van verliezen door Vlaamsche kooplieden in Saxen ondergaan en wederwraak op hunne burgers uitoefenden : « Het is, schreven zij, onschuldigen straffen voor een onrecht, dat zij niet kunnen beletten, de oprechte schuldigen zijnde adellijke heeren, die den weerloozen koopman op zijne reis uitplunderden en die dan met hunne prooi zich in ongenaakbare kasteelen schuilen. » WARNKÖNIG. *Histoire de Flandre*, D. II, bl. 193.

V. B. vs. 716. Want men vinc in elc lant
die coepmanne van Brabant
over scout, bie beyde gader
sijn vader ende sijn ouder vader
den goeden lieden sculdich bleven.

Reeds vroeg was het *Hanse verbond* tegen dit onbillijk gebruik opgetreden, hierin het voorbeeld van Italiaansche gemeenten volgende.

In oorlogstijd was de privaateigendom niet veilig. Boendale wijst met fierheid op hertog Jan I., omdat hij tijdens den Woeringschen oorlog de vreemde handelaren, al was hij met hunne vorsten in strijd, ongedeerd hunne zaken in Braband liet verrichten en ze hoegenaamd niet deed aanhouden, uit het land drijven of van hun goed berooven.

Wat het gedrag der Brabandsche hertogen op het slagveld en na den strijd betreft, zooals het Boendale doet uitschijnen, was het altijd dat van vorsten eens beschaafden lands. Geene nuttelooze wreedheden werden gepleegd; groote edelmoedigheid zelfs was veelal hunne gedragslijn.

Ook koning Eduard III. bekomt van onzen schrijver onbedongen lof, omdat hij den oorlog voerde met meer gevoelens van menschelijkheid dan Philip de Valois, wiens vlootbemanning weerlooze schippers wreedaardig om den hals bracht.

Boendale geeft in zijnen Melibeus de oorzaken op van eenen rechtvaardigen oorlog. Deze komen in 't algemeen overeen met het onderwijs van Thomas van Aquinen en ook met de theoriën van Baldus en Johannes de Lignano (1) waarin Albertano de Brescia waarschijnlijk putte.

(1) Zie Ern. NIJS, *Le droit de la guerre et les précurseurs de Grotius.* Brux. 1882.

Wij hebben gepoogd de begrippen van Boendale en zijne tijdgenooten aan te wijzen voor wat de rechten van den staat en ook het internationaal recht betreft. Er blijft ons nog te onderzoeken wat Boendale dacht over het bestuur der gemeenten.

Zoo hij den edelman niet genegen is, die, van uit de schietgaten zijner burcht, den voorbijtrekkenden koopman beloert en hem, met of zonder voorwendsel, geld en goed afperst; zoo hij diegenen vijandig is, welke, gelijk het vroeger in Vlaanderen gebeurde, den armen landbouwer uitplunderen en uitbuiten, toch is hij geen democraat, en zijne denkbeelden, zooals Jonckbloet het terecht deed opmerken, hellen nooit naar socialismus over.

Hij is voorstander van een schependom waar « goede lieden » van deftige familiën zetelen; met de tegenwoordigheid daarin van ambachtslieden kon hij geen vrede hebben.

In de XII. eeuw bij het staatkundig ontstaan onzer groote gemeenten, zoowel in Vlaanderen als in Braband, was het schependom in het uitsluitelijk bezit van eenige geslachten. Zoo waren er te Gent aanvankelijk vier zulke familiën en zeven te Leuven, te Brussel en te Antwerpen. In Gent, en in Vlaanderen in 't algemeen, verdween weldra dat voorrecht, en tot het schependom waren alle poorters of goede lieden bekwaam, van het oogenblik dat zij, volgens de bepalingen der privilegiën,, door stad en graaf gekozen werden.

Zoolang de gemeenten zwak waren, handelden de inwoners der steden eendrachtig tegenover den feodalen adel van het platteland. Adelijke personen verkozen echter als beschaafd burger in eene stad te leven, liever dan op de dorpen te verblijven. Van eenen anderen kant had de ontwikkeling van handel en nijverheid en

het afschaffen van de lijfeigenschap de democratische bestanddeelen der bevolking doen aangroeien, zoodat langzamerhand in de steden twee klassen tot stand kwamen : bezitters en eigenlijke werkers. Eenerzijds leden van oude geslachten en personen, die door koophandel of door nijverheid rijk geworden waren; anderzijds de gewone werker en ambachtsman.

In Italië had men ook bij den ondergang der Gibellynen, de partij der Welfen, 't is te zeggen de op den paus steunende burgerij, zich zien verdeelen, en in alle steden, zooals Florencië, Pisa, Verona en Rome zelf, ontstond eene klove tusschen hoogere en lagere burgerij, en de oude strijd van Welfen en Gibellijnen herbegon onder eenen anderen vorm.

Neigingen en belangen waren langs beide zijden niet dezelfde. Terwijl de eigenlijke burgers of poorters, conservatief waren en gestemd om uitsluitelijk het beheer der stad onder zich te houden, zocht het volk of de zoogezegde ambachtslieden een zoo groot aandeel mogelijk van het bestuur voor zich te winnen.

De ambachtslieden waren uitgesloten uit het lidmaatschap der Vlaamsche *hansa*.

Lang had men ze uit de schepenraden willen houden; maar ten gevolge van den Gulden-sporenslag was, althans in Vlaanderen, eene langere uitsluiting onmogelijk geworden.

Het afstaan door de begoede burgerij en de poorters van een aandeel van het bestuur der steden aan de ambachtslieden stelde een der vraagstukken daar der XIV. eeuw.

In de keure der stad Brugge van November 1304 door Philips van Tiedi en Lauretto gegeven, leest men § 17 « Voirt so welke tyt dat een scepen sterft, dat scepen ghemeenlike macht hebben enen

anderen te kiesene, es hi ambochter, onder dambochters, es hi poortre onder die poorters » (1).

Wat Boendale vooral en niet zonder reden laakte bij de ambachtslieden, waren die gedurige oploopen en ruststooringen, waaraan zij zich soms voor nietigheden plichtig maakten.

Hij zegt ook, dat het oligarchiek bestuur der XXXIX te Gent de uitsluiting en afpersing op groote schaal had uitgeoefend en dus met veel reden van het stadhuis gejaagd werd.

Als een der wonderen van zijnen tijd, geeft Boendale op, hoe de kleine burgerij en het volk boven de heeren en de « goede lieden », de *optimates* der steden, gewassen waren.

Als een ander wonder toont hij, hoe ten gevolge van gedurig oorlog voeren, de Brabandsche hooge edeldom bijna aan het uitsterven was. Bij gebrek aan adellijke strijders, moesten nu de vorsten hunnen toevlucht nemen tot hunne knechten om hunne gelederen aan te vullen. Die huurlingen worden door Boendale meermalen in ongunstigen zin besproken : zij dienden — onder hen telde men ook de zoogezegde *ribaldi* of *ribauden* (2) — der bevolking veel meer tot last dan tot beschutting.

Wij hebben Boendale's leven en werken willen toonen gelijk zij waren, wij hebben over het geheel

(1) WARNKÖNIG *Flandr. Rechts gesch.* II, byl LXVI, bl. 131

(2) De *ribauden* werden in later tijd gelast met het bewaken van de wapens; tevens hadden zij den dienst der intendencie en toezicht over al het janhagel, dat de legers destijds volgde, in zonderheid over de lichtekooien, wier minne, benevens wijn en dobbelsteenen de soldaten verlustigden.

door het geheel willen laten oordeelen en om dit oordeel te vergemakkelijken hebben wij de voornaamste toestanden van 's dichters leeftijd wat nader willen toelichten, tevens eenen blik werpende in de letterkundige beweging van dien tijd.

Nu dat die taak ten einde is, mogen wij de vraag stellen: schreef Boendale zonder bepaald doel, volgens de omstandigheden zich voordeden, heden deze meening aanklevende, morgen, die? Ofwel had hij, althans in zijnen bloeitijd, een vast bepaald plan? Wilde hij dwars door vooroordeelen en tegenstrijdige gevoelens heen, zijne gedachten doen zegevieren? niet door hamerslagen, gelijk Maerlant, maar gelijk de altijd vallende druppel water, die eindigt met den hardsten steen te doorbooren. Wij gelooven, dat zulks zijne bedoeling was. Bij de studie zijner werken verlieze men dus niet uit het oog, dat de XIV. eeuw de eeuw der redeneeringen was; diegene waarin « Ver Reden » als eene dwingelandin boven gevoel en poëzie optreedt. De taal van « Ver Reden » komt uit het hoofd, niet uit het hart, en men moet die vrouwe op hare kronkelwegen volgen om te vatten waar zij heen wil.

Om goed de didactische school der XIV. eeuw te verstaan, moet men de wezentlijke meeningen des schrijvers van alle dialectiek kunnen afzonderen. Lange redeneeringen, en bepleitingen gaan niet verder dan de bank der aanhoorders, dan den lessenaar des leeraars, terwijl de spreuk, het aphorism, zich onder de menigte verspreidt.

De XIV. eeuw in haar geheel genomen is ongetwijfeld een tijdstip van verval in vergelijking met het einde der voorgaande. De karakters zijn min

scherp afgeteekend, omdat men alle volstrekte leeringen verwerpt; behalve de mystieken, die eene school uitmaken, en die, juist om het volstrekte hunner theorien, iets grootsch hebben. Men houdt zich aan een halfslachtig leerstelsel, dat noodzakelijkerwijze alledaagsch wordt. In plaats van den ridderlijken oorlogsgeest door gedachten van gelijkheid te vervangen; t. t. z. de vereering der brutale macht, des eergevoels, der vrouw, door het kristen socialismus van Maerlant, zocht men een steunpunt in het van nature waggelende opportunism.

Er zijn oogenblikken in de geschiedenis van een volk, waarop het de behoefte aan rust gevoelt en tracht te genieten van den arbeid der voorgangers. Vraag dan noch geniale werken, noch de waardeering dier groote figuren, die maar opdagen in tijden van verdrukking en strijd, ten voordeele der denkbeelden van ontslaving en vrijheid.

Boendale, die vooral een practisch man zijn moest, verstond misschien wonderwel zijne eeuw. Zijn verhaal van den *Derden Edewaert* is een meesterstuk van fijne opmerking en voorzichtige spotternij.

Boendale was der Brabandsche dynastie zeer genegen; hij was tegen de geestelijkheid, daar waar zij zich van het wereldsch gezag wilde meester maken; op het einde zijns levens echter veranderde hij schier van gedacht onder dat oogpunt; hij nam de belangen der gemeente en der burgerij ter harte; doch de gebeurtenissen in Vlaanderen, gaven hem eenen afkeer van de democratische strekkingen, die hij een oogenblik, naar Maerlant's voorbeeld, had aangemoedigd; eene verandering van zienswijze volbracht zich bij hem; die verandering werd nog grooter door de neerslachtigheid, de ontmoediging, waarin hem zijne laatste ziekte wierp. Zijn jongste boek verwekt mede-

lijden voor den schrijver; 't is het werk van een lijdend mensch, die twijfelt en aan zijn verleden en aan zich zelven; terwijl Maerlant integendeel aan den ingang der eeuwigheid al zijne krachten eene laatste maal inspant en wonderschoone strophen zingt, vol lyrism, waarin hij al de overtuigingen van eene halve eeuw worstelen duidelijker, krachtiger en verhevener uitdrukt dan ooit.

Neen, Boendale was noch een Maerlant noch een Artevelde. Hij had noch de eere een geslacht voor te bereiden, gelijk hetgene dat te Kortrijk zegepraalde, noch de eere voor zijn land te sterven na eenen koning gebruikt te hebben voor de zaak van zijn volk.

Boendale is nochtans een merkwaardig figuur in onze geschiedenis : ruimschoots heeft hij er toe bijgedragen om aan zijne medeburgers en aan zijnen vorst die politiek van geduld en tijdwinnen aan te leeren, die gewoonlijk over alle hinderpalen zegeviert.

ALPHABETISCHE INHOUDSTAFEL.

A.

Digitized by Google

C.

D.

BLADZ.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

M.

BLADZ.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

INHOUD.

ZINSTORENDE FEILEN :

Blz.	7,	regel	11,	leze men :	*Bormans*.
blz.	11,	»	29,	»	*hare* avontuurlijke ridders.
blz.	33,	»	6,	»	*Luik* (in plaats van Mechelen).
blz.	46,	»	26,	»	*Vottem*.
blz.	47,	»	28,	»	*'tfolc* vasten ende *wallen* gaan.
blz.	48,	»	3,	»	*gramheit*.
blz.	83,	»	24,	»	dat ic gaerne *saghe* dat.
blz.	88,	»	7,	»	*alst nije* was van beghinne.
blz.	91,	»	29,	»	so dat hi sinen sone *sinde*.
blz.	93,	»	11,	»	senex *quereluts*.
blz.	135,	»	13,	»	*castitas*, in plaats van « castidas » gelijk men in het hs. vindt.
blz.	160,	»	29,	»	*Hendrik III*. in plaats van Jan III.

